

તફ્ફીમુલકુર્આન

૬. સૂર: અન્આમ

સૂર: અન્આમ

નામકરણ:-

આ સૂર:ના ૧૬ મા અને ૧૭ મા રુકૂઅમાં કેટલાક **الانعام** પશુઓના હરામ હોવા તથા કેટલાકના હલાલ હોવા વિષે આરબોમાં પ્રચલિત અંધશ્રદ્ધાઓનું ખંડન કરવામાં આવ્યું છે. આના અનુસંધાનમાં જ આ સૂર:નું નામ “અલઅન્આમ” રાખવામાં આવ્યું છે.

ઉતરાણકાળ:-

ઇબ્નેઅબ્બાસ રદિ. રિવાયત કરે છે કે આ સંપૂર્ણ સૂર: મક્કામાં એક જ વખતમાં ઉતરી હતી. હઝરત મુઆઝ બિન જબલના પિતરાઈ બહેન અસ્માઅ બિન્તે યઝીદ રદિ. કહે છે કે, “જ્યારે આ સૂર: નબી સ.અ.વ. ઉપર ઉતરી રહી હતી ત્યારે આપ ઊંટણી ઉપર સવાર હતાં ત્યારે મેં તેની નાકની રસ્સી પકડેલી હતી અને તેના ભારના કારણે ઊંટણીની હાલત એવી થઈ રહી હતી કે જાણે હમણાં જ તેના હાડકાં ભાંગી જશે.” રિવાયતોમાં આ પણ સ્પષ્ટતા કરવામાં આવી છે કે જે રાત્રે આ સૂર: ઉતરી એ જ રાત્રે નબી સ.અ.વ.એ તેને લખાવી દીધી.

આના વિષયો ઉપર વિચારતાં સ્પષ્ટપણે જણાય છે કે આ સૂર: મક્કીકાળના અંતિમ જમાનામાં ઉતરી હશે. હઝરત અસ્મા બિન્તે યઝીદ રદિ.ની રિવાયત પણ આને સમર્થન આપે છે કેમ કે તેઓ અંસારીઓમાંથી હતાં અને હિજરત પછી ઈમાન લાવ્યા હતાં. જો ઈસ્લામ અંગીકાર કરતાં પહેલાં માત્ર શ્રદ્ધાના કારણે તેઓ નબી સ.અ.વ.ની સેવામાં મક્કા આવ્યાં હશે તો ચોક્કસપણે તેઓ મક્કાજીવનના છેલ્લા વર્ષમાં જ આવ્યાં હશે. આના પહેલાં મદીનાના લોકો સાથે આપના સંબંધો એટલા વિકસ્યાં જ ન હતાં કે ત્યાંથી કોઈ સ્ત્રીનું આપની સેવા માટે આવવું સંભવી શકત.

ઉતરાણના સંજોગો:-

ઉતરાણકાળ નક્કી થઈ ગયા પછી આપણે સહેલાઈથી એ પશ્ચાદ્ભૂમિને જોઈ શકીએ છીએ જેમાં આ પ્રવચન આપવામાં આવ્યું છે. એ વખતે અલ્લાહના પયગમ્બરને ઈસ્લામ તરફ નિમંત્રણ આપતાં ૧૨ વર્ષ થઈ ગયા હતાં. કુરૈશની અડચણો અને જુલમો તથા અત્યાચારો છેલ્લી કક્ષાએ પહોંચી ગયા હતાં. ઈસ્લામનો સ્વીકાર કરનારા લોકોની એક મોટી સંખ્યા તેમના જોરજુલમથી કંટાળીને દેશ છોડી ગઈ હતી અને હબશ મુકામે રહેતી હતી. નબી સ.અ.વ.ની હિમાયત અને ટેકા માટે હવે ન તો અબૂતાલિબ હયાત હતાં, ન તો હઝરત ખદીજા રદિ., એટલા માટે દુનિયાના તમામ સહારાઓથી વંચિત થઈને આપ ભારે અવરોધો વચ્ચે પયગમ્બરીના પ્રચાર અને પ્રસારની ફરજ બજાવી રહ્યા હતાં. આપના પ્રચારની અસરના કારણે મક્કા તેમજ આસપાસના કબીલાઓમાં પણ સારા માણસો એક પછી એક ઈસ્લામ કબૂલ કરી રહ્યા હતાં, પરંતુ આખી કોમ સમગ્ર રીતે ઈનકાર ઉપર અડગ હતી. જ્યાં કોઈ માણસ ઈસ્લામની તરફ સહેજ પણ વલણ દેખાડતો ત્યાં તેને મ્હેણાં-ટોણાં, શારીરિક ઈજા, આર્થિક અને સામાજિક બહિષ્કારનું લક્ષ્ય બનવું પડતું હતું. આ અંધકારમય વાતાવરણમાં માત્ર એક ઝાંખું કિરણ યસરિબ તરફથી ઉદય પામ્યું હતું જ્યાંથી ઔસ અને ખઝરજના વગદાર લોકો આવીને નબી સ.અ.વ.ના હાથ ઉપર બૈઅત કરી ગયેલા હતાં અને જ્યાં કોઈપણ આંતરિક અવરોધ વિના ઈસ્લામ ફેલાવા માંડ્યો હતો. પરંતુ નાનકડી શરૂઆતમાં ભાવિની જે શક્યતાઓ છુપાયેલી હતી તે બાહ્ય રીતે જોનાર કોઈ આંખ જોઈ શકતી ન હતી. બહારથી તો જોનારાઓને જે કંઈ દેખાતું હતું તે તો એટલું જ હતું કે

ઈસ્લામ એક સાવ નબળું આંદોલન છે જેના ટેકામાં કોઈ ભૌતિક શક્તિ નથી, જેનો નિમંત્રક પોતાના કબીલાના નબળા ટેકા સિવાય કોઈ જોર ધરાવતો ન હતો અને તેને કબૂલ કરનારા ગણ્યાગાંઠ્યા લોકો નિરાધાર અને છૂટા છવાયાં હતાં, તથા વિખરાયેલા લોકો તેમની કોમના અકીદા અને પંથથી ચલિત થઈ જવાના કારણે સમાજમાંથી એવી રીતે ફેંકી દેવામાં આવ્યાં છે જેમ કે ઝાડ ઉપરથી પાંદડા ખરીને જમીન પર ફેલાઈ જાય.

ચર્ચાના વિષયો:-

જે પરિસ્થિતિમાં આ પ્રવચન આપવામાં આવ્યું છે તેના વિષયોને સાત મુખ્ય શીર્ષકોમાં વહેંચી શકાય.:

- (૧) શિર્કનું ખંડન અને તૌહીદના અકીદા તરફ નિમંત્રણ,
- (૨) આખિરતના અકીદાનો પ્રસાર તથા એ ખોટા ખ્યાલ તથા ખોટી માન્યતાનું ખંડન કે જીવન જે કંઈ છે તે બસ આ દુનિયાનું જીવન છે,
- (૩) અજ્ઞાનકાળની એ અંધશ્રદ્ધાઓનું ખંડન જેમાં લોકો પડેલા હતાં,
- (૪) એ મુખ્ય નૈતિકતાના સિદ્ધાંતોની શિખામણ જેની ઉપર ઈસ્લામ સમાજનું ઘડતર કરવા માગતો હતો,
- (૫) નબી સ.અ.વ. અને આપના સંદેશના વિરોધમાં લોકોના વાંધાઓના જવાબ,
- (૬) લાંબા સંઘર્ષ છતાં નિમંત્રણનું પરિણામ ન મળવા બદલ નબી સ.અ.વ. અને આમ મુસલમાનોની અંદર બેચેની અને હતાશાની જે પરિસ્થિતિ પેદા થઈ રહી હતી તેના માટે સાંત્વના, અને
- (૭) ઈનકાર કરનારાઓ અને વિરોધીઓને તેમની બેદરકારી અને વિદ્રોહ તથા અજાણતા આત્મહત્યા કરવા માટે શિખામણ, ચેતવણી અને ઠપકો.

પરંતુ પ્રવચનની શૈલી એવી નથી કે એક એક શીર્ષક ઉપર અલગ અલગ રીતે એક જ જગ્યાએ ચર્ચા કરવામાં આવી હોય બલકે પ્રવચન એક નદીના પ્રવાહની જેમ વહેતું રહે છે અને તે દરમિયાન આ શીર્ષકો અલગ અલગ રીતે વારંવાર ચર્ચા હેઠળ લાવવામાં આવે છે અને દરેક વખતે એક નવા જ રૂપમાં ચર્ચા કરવામાં આવે છે.

મક્કાજીવનના તબક્કાઓ:-

અહીં પહેલીવાર વાયકોની સામે એક સંપૂર્ણ મક્કી સૂર: આવી રહી છે એટલા માટે એ યોગ્ય જણાય છે કે આ જગ્યાએ અમે મક્કી સૂર:ઓની ઐતિહાસિક પશ્ચાદ્ભૂમિની ટૂંકી સમજૂતી આપી દઈએ કે જેથી ભવિષ્યમાં તમામ મક્કી સૂર:ઓ તથા તેમની તફ્હીરના અનુસંધાનમાં અમારા ઇશારાઓને સમજવાનું સહેલું બની જાય.

જ્યાં સુધી મદની સૂર:ઓનો સવાલ છે, તેમાં તો લગભગ એક જ ઊતરાણકાળ જણાય છે અથવા થોડીક મહેનત કરવાથી તે નક્કી કરી શકાય છે, એટલું જ નહીં બલકે ઘણી આયતોની તો આગવી પશ્ચાદ્ભૂમિ સુદ્ધાં આધારભૂત રિવાયતોમાં મળી જાય છે. પરંતુ મક્કાની સૂર:ઓ વિષે આપણી પાસે જાણકારીના આવા વિગતવાર સાધનો નથી. ઘણી ઓછી સૂર:ઓ અથવા આયતો એવી છે જેમના ઊતરાણકાળ તથા ઊતરાણના પ્રસંગ વિષે કોઈ આધારભૂત રિવાયત મળતી હોય, કેમ કે એ જમાનાનો ઇતિહાસ આટલી ઝીણી ઝીણી વિગતો સાથે લખાયો નથી જે રીતે મદની જમાનાનો ઇતિહાસ લખાયો છે. આ કારણે મક્કી સૂર:ઓની બાબતમાં આપણને ઐતિહાસિક આધારોના બદલે મોટાભાગે એ આંતરિક સબૂતો ઉપર આધાર રાખવો પડે છે જે વિવિધ સૂર:ઓના વિષય, હેતુ અને વર્ણનશૈલીમાં, તથા તેની પશ્ચાદ્ભૂમિ તરફ તેમના ખુલ્લા કે છૂપા સંકેતોમાં મળતાં હોય, અને દેખીતું છે કે આ પ્રકારની ગવાહીઓની મદદ લઈને એકે એક સૂર: અને એકે એક આયત વિષે એ

નક્કી કરી શકાય નહીં કે આ અમુક તારીખે અથવા ફલાણા વર્ષમાં અમુક સમયે ઊતરી છે. વધુમાં વધુ એટલું જ કહી શકાય કે એક તરફ આપણે મક્કી સૂર:ઓની આંતરિક ગવાહીઓને અને બીજી તરફ નબી સ.અ.વ.ના મક્કાના જીવનના ઇતિહાસને સામસામે રાખીએ અને પછી બન્નેની તુલના કરીને એવો અભિપ્રાય બાંધીએ કે કઈ સૂર: કયા કાળ સાથે સંબંધ ધરાવે છે.

સંશોધનની આ પદ્ધતિને ધ્યાનમાં રાખીને જયારે આપણે નબી સ.અ.વ.ના મક્કાના જીવન ઉપર નજર નાખીએ છીએ ત્યારે તે ઇસ્લામના સંદેશના દ્રષ્ટિબિંદુથી ચાર મોટા મોટા સ્પષ્ટ તબક્કાઓમાં વહેંચાયેલો દેખાય છે :

પહેલો તબક્કો, નબુવ્વત મળવાથી લઈને નબુવ્વતના જાહેર એલાન સુધી લગભગ ત્રણ વર્ષ જેમાં સંદેશ ગુપ્ત રીતે ખાસ ખાસ લોકોને આપવામાં આવી રહ્યો હતો અને સામાન્ય મક્કાવાસીઓને તેની જાણ ન હતી.

બીજો તબક્કો, નબુવ્વતના એલાનથી માંડીને જોરજુલમ અને સતામણીના આરંભ સુધી લગભગ બે વર્ષ, જેમાં પહેલાં વિરોધની શરૂઆત થઈ, પછી તેણે અવરોધોનું રૂપ ધારણ કર્યું, પછી ઠંડા-મશ્કરી અને આક્ષેપો, અપમાન, દુષ્પ્રચાર અને વિરોધી જૂથબંધી સુધી વાત પહોંચી અને છેવટે એ મુસલમાનો ઉપર અત્યાચારોની શરૂઆત થઈ ગઈ જે મોટાભાગે બહુ ગરીબ, કમજોર અને નિરાધાર હતાં.

ત્રીજો તબક્કો, કસોટીની શરૂઆત (સન પાંચ નબવી) થી માંડીને અબૂતાલિબ અને હઝરત ખદીજા રદિ.ના અવસાન (સન ૧૦ નબવી) સુધી, લગભગ પાંચ - છ વર્ષ. આ તબક્કામાં વિરોધ એકદમ ઉગ્ર કક્ષાએ પહોંચી ગયો. ઘણાં મુસલમાનો મક્કાના કાફિરોના જોર-જુલમથી વાજ આવીને હબશ (Abyssinia)ની તરફ હિજરત કરી ગયાં, નબી સ.અ.વ. અને આપના પરિવારના બાકી રહેલા મુસલમાનોનો સામજિક અને આર્થિક બહિષ્કાર કરવામાં આવ્યો અને નબી સ.અ.વ.ને પોતાને આપના હિમાયતીઓ અને સાથીઓ સહિત શેઅબેઅબીતાલિબમાં ઘેરી લેવામાં આવ્યાં.

ચોથો તબક્કો, સન ૧૦ નબવીથી માંડીને સન ૧૩ નબવી સુધી લગભગ ૩ વર્ષ. નબી સ.અ.વ. અને આપના સાથીઓ માટે આ અત્યંત કઠણાઈઓ અને મુશ્કેલીઓનો જમાનો હતો. મક્કામાં આપના માટે જીવન અસહ્ય બનાવી દેવામાં આવ્યું હતું. તાઈફ ગયાં તો ત્યાં પણ આશ્રય ન મળ્યો, હજજ પ્રસંગે આરબજગતના એક એક કબીલાને આપ અપીલ કરતાં રહ્યાં કે તે મારો સંદેશનો સ્વીકાર કરે અને મને સાથ આપે. પરંતુ દરેક ઠેકાણેથી કોરો જવાબ મળતો હતો. અને આ તરફ મક્કાના લોકો એવી સંતલસો કરતા રહ્યાં કે આપનું ખૂન કરી નાખે અથવા કેદ કરી લે અથવા આપને શહેરમાંથી કાઢી મૂકે. છેવટે અલ્લાહની કૃપાથી અન્સારીઓના દિલ ઇસ્લામ માટે ખુલી ગયાં અને તેમનું નિમંત્રણ મળતાં આપે મદીના તરફ હિજરત કરી.

આમાંથી દરેક તબક્કામાં કુર્આનમજીદની જે સૂર:ઓ ઊતરી છે તે પોતપોતાના વિષયો અને વર્ણનશૈલીમાં એક બીજાથી ભિન્ન છે. એમાં ઘણી જગ્યાએ એવા સંકેતો પણ જોવા મળે છે જેના ઉપરથી પશ્ચાદ્ભૂમિ અને ઘટનાઓ ઉપર સ્પષ્ટ પ્રકાશ પડે છે. દરેક તબક્કાની વિશિષ્ટતાની અસર એ જમાનામાં ઊતરેલી આયતોમાં મહદ્અંશે સ્પષ્ટપણે દેખાય છે. આ જ નિશાનીઓ ઉપર આધાર રાખીને આપણે ભવિષ્યમાં દરેક મક્કી સૂર: ની પ્રસ્તાવનામાં એ જણાવીશું કે તે મક્કાના કયા તબક્કામાં તે ઊતરી છે.

رُكُوعَاتُهَا ۲۰

રુકૂઅ : ૨૦

سُورَةُ الْأَنْعَامِ مَكِّيَّةٌ

સૂર: અલઅન્આમ, મદની

آيَاتُهَا ۱۶۵

આયત : ૧૬૫

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ
 وَالنُّورَ ۖ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ۝ هُوَ الَّذِي
 خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا ۖ وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ

પ્રશંસા અલ્લાહ માટે છે જેણે આકાશો અને ધરતીને સજર્યા, પ્રકાશ અને અંધારાં બનાવ્યાં. આમ છતાં પણ એ લોકો કે જેમણે સત્યના સંદેશને સ્વીકારવાનો ઇનકાર કરી દીધો છે, બીજાંને તેમના માલિકની સમક્ષ ઠેરવી રહ્યાં છે.^૧ એ જ છે જેણે તમને માટીમાંથી^૨ પેદા કર્યા, પછી તમારા માટે જીવનની એક મુદત નક્કી કરી દીધી, અને એક બીજી મુદત હજી પણ છે જે તેને ત્યાં નિર્ધારિત^૩ થયેલી છે.

(૧) અત્રે યાદ રહે કે સંબોધન એ આરબ મુશ્શિકોને કરવામાં આવ્યું છે જે એ વાતને તો માનતા હતાં કે ધરતી અને આકાશનો સર્જક અલ્લાહ છે, એ જ દિવસને કાઢે છે અને રાતને લાવે છે, અને તેણે જ સૂર્ય અને ચંદ્રને અસ્તિત્વ આપેલું છે. આમાંથી કોઈપણ માણસ એવો અકીદો ધરાવતો ન હતો કે આ કામ લાત અથવા હુબલ અથવા ઉઝ્ઝા અથવા અન્ય કોઈ દેવી અથવા દેવતાનાં છે. એટલા માટે એમને સંબોધીને કહેવામાં આવી રહ્યું છે કે બેવકૂફો, જ્યારે તમે પોતે એમ માનો છો કે ધરતી અને આકાશનો સર્જક તથા રાત -દિવસના ભ્રમણનો સંચાલક અલ્લાહ છે તો પછી આ બીજા લોકો કોણ થાય છે કે તેમની સામે નમો છો, ચઢાવા અને ભેટો ધરો છો, દુઆઓ માગો છો અને તમારી જરૂરિયાતો તેમની સામે પ્રસ્તુત કરો છો. (જૂઓ સૂર: ફાતિહા, નોંધ ક્રમાંક -૨, સૂર: બકરહ, નોંધ ક્રમાંક - ૧૬૩)

પ્રકાશની સામે અંધારાઓનું બહુવચન રૂપમાં વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે કેમ કે અંધકાર એ પ્રકાશના અભાવનું નામ છે અને પ્રકાશના અભાવના અનેક દરજ્જા છે. એટલા માટે પ્રકાશ એકવચન છે અને અંધકારો બહુવચન છે.

(૨) માનવશરીરના તમામ અવયવો જમીનમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે, એક કણ પણ તેમાં બિન-જમીનનો નથી. એટલા માટે એમ કહેવામાં આવ્યું કે તમને માટીમાંથી પેદા કરવામાં આવ્યાં છે.

(૩) અહીં અર્થ કયામતની ઘડી છે કે જ્યારે આગળના અને પાછળ થઈ ગયેલાં તમામ મનુષ્યોને

ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ ۝ ۲ وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ ۝
 يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ ۝ ۳ وَمَا تَأْتِيهِمْ
 مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ۝ ۴
 فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ ۝ ۵ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ مَا
 كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِءُونَ ۝ ۶ أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ
 مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّهِمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ نُكَيِّنْ لَكُمْ ۝ ۷ وَأَرْسَلْنَا
 السَّيِّئَ عَلَيْهِمْ مَذْرَأًا ۝ ۸ وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ

પણ તમે લોકો છો કે શંકામાં પડેલાં છો. એ જ એક ખુદા આકાશોમાં પણ છે અને ધરતીમાં પણ, તમારી ઉઘાડી અને છૂપી બધી જ હાલતો જાણે છે અને જે બૂરાઈ અથવા ભલાઈ તમે કમાઓ છો તેનાથી સારી પેઠે વાકેફ છે.

લોકોની હાલત એવી છે કે તેમના માલિકની નિશાનીઓમાંથી કોઈ નિશાની એવી નથી જે તેમની સામે આવી હોય અને તેમણે તેનાથી મોઢું ફેરવી લીધું ન હોય. તેથી હવે જે સત્ય તેમની પાસે આવ્યું તો તેને પણ તેમણે ખોટું ઠેરવી દીધું. સારું, જે વસ્તુની તેઓ અત્યાર સુધી મજાક ઉડાવતા આવ્યાં છે ટૂંક સમયમાં તેના વિષે કેટલીક ખબરો તેમને પહોંચશે. ૪ શું આ લોકોએ જોયું નથી કે તેમની પહેલાં આવી કેટલીય કોમોને અમે નષ્ટ કરી દીધી છે જેમનો તેમના જમાનામાં રાજપાટ રહ્યું છે ? તેમને અમે ધરતી ઉપર એ સત્તા આપી હતી જે તમને નથી આપી, તેમની ઉપર અમે આકાશમાંથી ઘણો વરસાદ વરસાવ્યો અને તેમની નીચે નદીઓ વહેવડાવી દીધી,

નવેસરથી જીવતાં કરવામાં આવશે તથા હિસાબ આપવા માટે તેમના માલિકની સામે હાજર થશે.

(૪) અહીં ઈશારો હિજરત તથા એ સફળતાઓની તરફ છે જે હિજરત પછી ઈસ્લામને એક પછી એક મળવાની હતી. જે વખતે આ સંકેત આપવામાં આવ્યો હતો તે વખતે કાફિરો એવી કલ્પના પણ કરી શકે તેમ ન હતાં કે કયા પ્રકારના સમાચારો તેમને મળવાના છે, તેમજ મુસલમાનોના મગજમાં પણ આ અંગે કોઈ ખ્યાલ ન હતો. બલ્કે નબી સ.અ.વ. પોતે પણ ભાવિની શક્યતાઓથી અજાણ હતાં.

فَاَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَانْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا اٰخَرِيْنَ ۝
 وَكُوْنَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتٰبًا فِىْ قُرْطٰسٍ فَلَمْسُوْهُ بِاَيْدِيْهِمْ لَقَالَ
 الَّذِيْنَ كَفَرُوْا اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُّبِيْنٌ ۝
 اُنْزِلْ عَلَيْهِ مَلَكٌ ۚ وَكُوْنَا نَزَّلْنَا مَلَكًا لَّقَضِىَ الْاَمْرُ ثُمَّ لَا
 يَنْظُرُوْنَ ۝
 وَكُوْنَا جَعَلْنٰهُ مَلَكًا لِّجَعَلْنٰهُ رَجُلًا وَّ لَلْبَسْنٰهُ عَلَيْهِمْ

(પરંતુ જ્યારે તેમણે નિયામતો બદલ અપકાર દાખવ્યો ત્યારે) અમે તેમના ગુનાઓના બદલામાં તેમને નષ્ટ કરી દીધાં અને તેમના સ્થાને બીજા જમાનાની કોમોને ઉઠાવી.

હે પયગમ્બર ! જો અમે તમારી ઉપર કાગળમાં લખેલું કોઈ પુસ્તક પણ ઉતારી દેત અને લોકો તેને તેમના હાથો વડે સ્પર્શ કરીને પણ જોઈ લેત તો પણ જેમણે સત્યનો ઈનકાર કર્યો છે તેઓ એમ જ કહેત કે આ તો નર્થો જાદુ છે. તેઓ કહે છે કે આ નબી ઉપર શા માટે કોઈ ફરિશ્તો ઉતારવામાં ન આવ્યો ?^૫ જો ક્યાંક અમે ફરિશ્તો ઉતારી દીધો હોત તો અત્યાર સુધી ક્યારનોય ફેંસલો થઈ ગયો હોત, પછી આમને જરાપણ મહેતલ આપવામાં આવત નહીં.^૬ અને જો અમે ફરિશ્તાને ઉતારત તો પણ તેને મનુષ્યના રૂપમાં જ ઉતારત અને આવી રીતે આમને એ જ શંકામાં નાખી દેત જેમાં

(૫) એટલે કે જ્યારે આ માણસ ખુદા તરફથી પયગમ્બર બનાવીને મોકલવામાં આવેલો છે ત્યારે આકાશમાંથી એક ફરિશ્તો ઊતરવો જોઈતો હતો જે લોકોને કહેત કે, આ ખુદાનો પયગમ્બર છે. તેની વાત માનો નહીં તો તમને સજા કરવામાં આવશે. અજ્ઞાન વાધાં ઉઠાવનારા લોકોને આ વાત માટે આશ્ચર્ય થતું હતું કે આકાશ અને ધરતીનો સર્જક પયગમ્બરને નીમે અને તેને આવી રીતે પથ્થરો અને ગાળો ખાવા માટે નિરાધાર છોડી દે. આવા મોટા બાદશાહનો એલચી કોઈ મોટા રસાલા સાથે આવ્યો ન હતો તો કમસેકમ એક ફરિશ્તો તો તેની સેવામાં ગાર્ડ હોવો જોઈતો હતો જે તેનું રક્ષણ કરત, તેનો ધાક ઉભી કરત, તેની નિમણૂકની ખાતરી કરાવત અને ચમત્કારિક રીતે તેના કામ કરતો હોત.

(૬) આ તેમના વાંધાનો પહેલો જવાબ છે. આનો અર્થ આ છે કે ઈમાન લાવવા તથા તમારા વ્યવહારની સુધારણા કરવા માટે જે મહેતલ તમને મળેલી છે એ ત્યાં સુધી જ છે જ્યાં સુધી હકીકત ગેબના પડદાની પાછળ છુપાયેલી છે નહીં તો ગેબનો પડદો ખુલશે ત્યારપછી મહેતલની કોઈ તક રહેશે નહીં, એના પછી તો માત્ર હિસાબ લેવાનું જ બાકી રહી જશે એટલા માટે કે દુનિયાનું જીવન તમારા માટે એક પરીક્ષાનો કાળ

مَا يَلْبِسُونَ ⑨ وَ لَقَدْ اسْتَهْزَيْ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَحَاقَ
بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِءُونَ ⑩ قُلْ
سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ
الْمُكَذِّبِينَ ⑪ قُلْ لِّسَنُ مَا فِي السَّمُوتِ وَالْأَرْضِ ⑫ قُلْ لِلَّهِ ⑬

અત્યારે તેઓ પહેલાં છે. ⑨

હે મુહમ્મદ, તમારી પહેલાં પણ ઘણાં પયગમ્બરોનો મજાક ઉડાવવામાં આવેલું છે, પરંતુ એ મજાક ઉડાવનારાઓ ઉપર છેવટે એ જ હકીકત ઇવાઈને રહી જેનો તેઓ મજાક ઉડાવતા હતાં. (રુકૂઅ-૧) આમને કહો, જરા ધરતી ઉપર હરીફરીને જુઓ, ખોટું ઠેરવનારાઓનો કેવો અંજામ આવ્યો છે. ⑩

આમને પૂછો, આકાશો અને ધરતીમાં જે કંઈ છે તે કોનું છે ? — કહો, બધું જ અલ્લાહનું જ છે, ⑪

છે, તથા પરીક્ષા એ વાતની છે કે તમે સચ્ચાઈને જોયા વિના બુદ્ધિ અને વિચાર વડે તેને સમજી શકો છો કે કેમ, અને સમજયા પછી તમારા મન અને તેની ઈચ્છાઓને અંકુશમાં લાવીને તમારા વર્તનને હકીકત પ્રમાણે બરાબર રાખો છો કે કેમ ? આ પરીક્ષા માટે ગેબનું ગેબ રહેવું અનિવાર્ય શરત છે અને તમારું દુનિયાનું જીવન, જે પરીક્ષાનો સમયગાળો છે, ત્યાં જ સુધી કાયમ રહી શકે છે જ્યાં સુધી ગેબ ગેબ છે. જેવો ગેબ પ્રગટમાં ફેરવાઈ જશે ત્યાં આ મહેતલ અનિવાર્યપણે પૂરી થઈ જશે અને પરીક્ષાની જગ્યાએ પરીક્ષાનું પરિણામ આવવાનો સમય આવી જશે. એટલા માટે તમારી માગણીના જવાબમાં એ શક્ય નથી કે તમારી સામે ફરિશ્તાને તેના અસલ રૂપમાં જાહેર કરી દેવામાં આવે કેમ કે અલ્લાહ તઆલા હજુ તમારી પરીક્ષાની મુદત સમાપ્ત કરવા માગતો નથી. (જૂઓ સૂર: બકરહ, નોંધ ક્રમાંક-૨૨૮)

(૭) આ તેમના વાંધાનો બીજો જવાબ છે. ફરિશ્તાના આગમનનું પહેલું રૂપ એ હોઈ શકત કે તેઓ લોકોની સામે તેમના અસલ ગેબી રૂપમાં જાહેર થાત પરંતુ ઉપર જણાવી દેવામાં આવ્યું કે હજુ એ સમય આવ્યો નથી. હવે બીજું રૂપ એ બાકી રહી જાય છે કે, તેઓ મનુષ્યના રૂપમાં આવે. આના વિષે કહેવામાં આવી રહ્યું છે કે જો તેઓ મનુષ્યના રૂપમાં આવે તો તેઓ અલ્લાહ તરફથી નિમાયેલાં છે તેમાં પણ તમને શંકા જ જશે જેમકે મુહમ્મદ સ. અ. વ. ના અલ્લાહ તરફથી નિમાયેલા હોવા અંગે થઈ રહી છે.

(૮) એટલે કે પુરોગામી કોમોના અવશેષો અને તેમની ઐતિહાસિક કથાઓ ગવાહી આપશે કે સચ્ચાઈ અને હકીકતથી મોટું ફેરવવા તેમજ જૂઠવાદ માટે આગ્રહ રાખવાના કારણે કેવી રીતે આ કોમો પદાર્થપાઠ આપનારા પરિણામનો ભોગ બની.

كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ ۖ لِيَجْعَلَ كُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ
 لَا رَيْبَ فِيهِ ۖ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٣﴾
 وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي الْإِيلِ وَالنَّهَارِ ۖ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٤﴾
 قُلْ أَغَيَّرَ اللَّهُ اتَّخَذُ وَلِيًّا فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ
 يُطْعَمُ وَلَا يُطْعَمُ ۖ قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ

તેણે કૃપા અને મહેરબાનીની રીત પોતાના માટે ફરજિયાત કરી લીધી છે (એટલા જ માટે તે વિદ્રોહો અને નાફરમાનીના કામો બદલ તમને તરત જ પકડી લેતો નથી), કયામતના દિવસે તે તમને સૌને જરૂર એકઠાં કરશે, આ તદ્દન શંકારહિત હકીકત છે, પરંતુ જે લોકોએ જાતે જ તેમને પોતાને વિનાશના જોખમમાં મૂકી દીધાં છે તેઓ આને માનતાં નથી.

રાતના અંધારામાં અને દિવસના અજવાળામાં જે કંઈ ટકેલું છે, બધું જ અલ્લાહનું છે અને તે બધું જ સાંભળે અને જાણે છે. કહો, શું હું અલ્લાહને છોડીને કોઈ બીજાને મારો વાલી બનાવી લઉં? એ અલ્લાહને છોડીને જે ધરતી અને આકાશોનો સર્જનહાર છે અને જે રોજી આપે છે, રોજી લેતો નથી? ^{૧૦} કહો, મને તો આ જ હુકમ આપવામાં આવ્યો છે કે સૌની પહેલાં હું તેની આગળ આજ્ઞાપાલનમાં માથું ઝૂકાવું (અને ભારપૂર્વક કહેવામાં આવ્યું છે કે કોઈ શિર્ક કરતો હોય તો કરે)

(૯) આ એક નાજુક વર્ણનશૈલી છે. પહેલાં હુકમ થયો કે આમને પૂછો, ધરતી અને આકાશના સર્જનો કોના છે. પૂછનારે સવાલ કર્યો અને જવાબની રાહ જોઈ કે જેમને સંબોધન કરવામાં આવ્યું છે તેઓ જો કે માને જ છે કે બધું જ અલ્લાહનું છે, પરંતુ તેઓ ન તો ખોટો જવાબ આપવાની હિંમત ધરાવે છે, અને ન તો સાચો જવાબ આપવા માગે છે. કેમ કે જો સાચો જવાબ આપે તો તેમને ડર છે કે વિરોધીઓ એના દ્વારા તેમની શિર્કયુક્ત માન્યતાની સામે દલીલ કરશે. એટલા માટે જ્યારે તેઓ કોઈ જવાબ આપતાં નથી ત્યારે હુકમ થાય છે કે તમે પોતે જ કહો કે બધું જ અલ્લાહનું છે.

(૧૦) આમાં સૂક્ષ્મ સંકેત છે. મુશ્ચિકોએ અલ્લાહ સિવાય જેને જેને તેમના ખુદા બનાવી રાખેલાં છે તે બધા તેમના આ બંદાઓને રોજી આપવાને બદલે ઉલટાના તેમની પાસેથી જ રોજી મેળવવા માટે મોહતાજ છે. જ્યાં સુધી તેના બંદા તેને કરવેરા અને ભેટ-સોગાદ ન આપે ત્યાં સુધી કોઈ ફિરઔન ખુદાઈ ઠાઠમાઠ જમાવી શકતો નથી, કબરમાં પોઢેલા કોઈ માણસની ખુદાઈ પ્રસ્થાપિત થઈ શકતી નથી જ્યાં સુધી તેના પૂજકો તેનો ભવ્ય મકબરો ન બાંધે. કોઈ દેવતાનો ખુદાઈ દરબાર સજાવટથી સજજ થઈ શકતો નથી જ્યાં સુધી તેના પૂજકો

وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٣﴾ قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ
 عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٤﴾ مَنْ يُضَرْفُ عَنْهُ
 يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ ۖ وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ ﴿١٥﴾ وَإِنْ
 يَسْسُكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ ۖ وَإِنْ يَسْسُكَ
 بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٦﴾ وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ ۖ
 وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿١٧﴾ قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً ۖ قُلِ اللَّهُ ۖ
 شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ ۖ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنْذِرَكُمْ

તું કોઈ પણ સંજોગોમાં મુશ્ચિકોમાં સામેલ ન થા. કહો, જો હું મારા માલિકની નાફરમાની કરું તો
 ડરું છું કે એક મોટા (ભયાનક) દિવસે મારે સજા ભોગવવી પડશે. એ દિવસે જે સજાથી બચી ગયો
 તેની ઉપર અલ્લાહે ઘણી જ કૃપા કરી અને આ જ સ્પષ્ટ સફળતા છે. જો અલ્લાહ તમને કોઈ
 પ્રકારનું નુકસાન પહોંચાડે તો તેના સિવાય કોઈ નથી જે તમને એ નુકસાનથી બચાવી શકે, અને જો
 તે તમને કોઈ ભલાઈથી નવાજે તો તે દરેક વસ્તુ કરવા માટે સમર્થ છે. તે તેના બંદાઓ ઉપર પૂર્ણ
 સત્તાઓ ધરાવે છે અને ડહાપણવાળો તથા માહિતગાર છે.

આમને પૂછો, કોની સાક્ષી સૌથી ચઢિયાતી છે ? — કહો, મારી અને તમારી વચ્ચે
 અલ્લાહ સાક્ષી^{૧૧} છે, અને આ કુર્આન મારી તરફ વહી મારફતે મોકલવામાં આવ્યું છે કે જેથી તમને
 અને જેને જેને આ પહોંચે,

તેની મૂર્તિ ઘડીને એક આલીશાન મંદિરમાં પ્રસ્થાપિત ન કરી દે અને તેને શોભા અને શણગારની વસ્તુઓ વડે
 શણગારે નહીં. બધા જ બનાવટી ખુદાઓ બિચારાં તેમના પોતાના બંદાઓના મોહતાજ છે. માત્ર જગતનો
 માલિક જ એ સાચો ખુદા છે જેની ખુદાઈ તેના આપબળે કાયમ છે અને જે કોઈની મદદનો મોહતાજ નથી બલ્કે
 બધા જ તેના મોહતાજ છે.

(૧૧) એટલે કે આ વાત માટે સાક્ષી છે કે હું તેના તરફથી નિમાયેલો છું અને જે કંઈ કહી રહ્યો છું તે તેના
 જ હુકમથી કહી રહ્યો છું.

بِهِ وَمَنْ بَلَغَ ۖ أَيُّكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ إِلَهَةً أُخْرَى ۖ
 قُلْ لَا أَشْهَدُ ۚ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهُ وَاحِدٌ وَإِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا
 تَشْرِكُونَ ۚ ۱۹ الَّذِينَ اتَّيْنَهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ
 أَبْنَاءَهُمْ ۚ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۚ ۲۰
 مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ ۚ إِنَّهُ

સૌને ચેતવી દઉં. શું ખરેખર તમે લોકો આ સાક્ષી આપી શકો છો કે અલ્લાહની સાથે બીજા ખુદાઓ પણ છે? ^{૧૩} કહો, હું તો આની સાક્ષી કદાપિ આપી શકતો નથી. ^{૧૩} કહો, ખુદા તો એ જ એક છે અને મને એ શિર્ક સાથે જરાપણ નિસ્બત નથી જેમાં તમે પડેલાં છો. જે લોકોને અમે ગ્રંથ આપ્યો છે તેઓ આ વાતને શંકા વિના એવી રીતે ઓળખે છે જેવી રીતે તેમને તેમના પુત્રોને ઓળખવામાં કોઈ શંકા પેદા થતી નથી. ^{૧૪} પરંતુ જેમણે જાતે જ તેમને નુકસાનમાં નાખી દીધાં છે તેઓ આને માનતાં નથી. (રુકૂઅ-૨) અને એ માણસ કરતાં વધારે જુલમી કોણ હશે જે અલ્લાહ ઉપર જૂઠો આરોપ મૂકે, ^{૧૫} અથવા અલ્લાહની નિશાનીઓને ખોટી ઠેરવે? ^{૧૬} નિ:શંક

(૧૨) કોઈપણ વસ્તુની સાક્ષી આપવા માટે માત્ર અનુમાન અથવા કલ્પના પૂરતાં નથી બલ્કે તેના માટે જાણકારી હોવી જરૂરી છે કે જેના આધારે માણસ વિશ્વાસપૂર્વક રીતે કહી શકે કે આવું છે. તેથી પ્રશ્નનો અર્થ આ છે કે શું ખરેખર તમને એવી જાણકારી છે કે આ જગતમાં ખુદા સિવાય બીજો પણ કોઈ સંચાલન કરતો સત્તાધારી શાસક કે હાકેમ છે જે બંદગી અને પૂજાનો હક્ક ધરાવતો હોય?

(૧૩) એટલે કે જો તમે જ્ઞાન વિના માત્ર ખોટી સાક્ષી આપવા માગતા હોવ તો ભલે આપો, હું તો આવી સાક્ષી આપી શકું નહીં.

(૧૪) એટલે કે આકાશીગ્રંથોનું જ્ઞાન ધરાવનારા લોકો આ હકીકતને નિ:શંકપણે ઓળખે છે કે ખુદા એક જ છે અને ખુદાઈમાં કોઈનો કોઈ હિસ્સો નથી. જેમ કોઈનું બાળક ઘણાં બાળકો વચ્ચે ભળીને ઊભો હોય તો તે અલગથી ઓળખી લેશે કે તેનું બાળક કયું છે. આવી જ રીતે જે માણસ ખુદાઈ ગ્રંથનું જ્ઞાન ધરાવતો હોય તે ખુદાઈ વિષે લોકોની અસંખ્ય માન્યતાઓ તેમજ વિચારસરણીઓ વચ્ચે કોઈપણ જાતની શંકા વિના ઓળખી લેશે કે આમાંથી સાચી વાત કઈ છે.

(૧૫) એટલે કે એવો દાવો કરે કે ખુદાની સાથે બીજી ઘણી હસ્તીઓ પણ ખુદાઈમાં ભાગીદાર છે, ખુદાઈ ગુણો ધરાવે છે, માલિકીના અધિકારો અને સત્તાઓ ધરાવે છે અને એવો હક્ક ધરાવે છે કે તેમના પ્રત્યે

لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢١﴾ وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ
 لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا آيِنَ شُرَكَائِكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٢٢﴾
 ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فَتَنْتَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا
 مُشْرِكِينَ ﴿٢٣﴾ أَنْظِرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ
 مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَبِعُ إِلَيْكَ ۚ وَجَعَلْنَا

આવા જુલમીઓ કયારેય સફળતા પામી શકતાં નથી.

જે દિવસે અમે આ બધાને એકઠાં કરીશું અને મુશ્કિલોને પૂછીશું કે હવે તમારા ઠેરવેલા એ ભાગીદારો કયાં છે જેમને તમે તમારા ખુદા માનતા હતાં ત્યારે તેઓ આ સિવાય બીજી કોઈ યુક્તિ અજમાવી શકશે નહીં કે (આવું ખોટું નિવેદન આપે કે) હે અમારા માલિક, તારા સોગંદ, અમે કદાપિ મુશ્કિલ ન હતાં. જુઓ, એ વખતે આ લોકો કેવી રીતે પોતાના માટે પોતે જુદાશું ઘડશે, અને ત્યાં તેમના બધાં જ બનાવટી ખુદાઓ ગુમ થઈ જશે.

આમાંથી કેટલાક લોકો એવાં છે જે કાન દઈને તમારી વાતો સાંભળે છે પરંતુ હકીકત આ છે કે અમે

મનુષ્ય બંદગીનું વલણ અપનાવે. બીજું, અલ્લાહ ઉપર આ પણ એક બોતાન છે કે કોઈ એમ કહે કે ખુદાએ ફલાણી ફલાણી હસ્તીઓને પોતાની ખાસ નિકટની ઠરાવેલી છે અને તેણે જ આ હુકમ આપ્યો છે અથવા કમસેકમ તેમની તરફ ખુદાઈ ગુણોનું આરોપણ પણ કરવામાં આવે અને તેમની સાથે એવો વ્યવહાર કરવામાં આવે જે બંદાએ તેના ખુદાની સાથે કરવો જોઈએ તો તે આના માટે રાજી છે.

(૧૬) અલ્લાહની નિશાનીઓનો મતલબ એ નિશાનીઓ પણ છે જે માનવીની પોતાની જાતમાં અને સમગ્ર સૃષ્ટિમાં વ્યાપેલી છે, અને એ પણ જે પયગમ્બરોના જીવનચરિત્રો અને તેમના ચમત્કારોમાં વ્યક્ત થઈ, અને એ પણ જે આકાશી ગ્રંથોમાં રજૂ કરવામાં આવી. આ તમામ નિશાનીઓ એક જ સત્યની તરફ માર્ગદર્શન કરે છે એટલે કે જગતમાં ખુદા માત્ર એક જ છે બાકી બધા તેના બંદા છે. હવે જે માણસ આ તમામ નિશાનીઓની સામે, કોઈપણ સાચી સાક્ષી વિના, કોઈ જાણકારી, કોઈ અવલોકન અથવા અનુભવ વિના, એકમાત્ર અનુમાન અને કલ્પના, અથવા બાપદાદાના અનુસરણના આધારે, બીજાઓને ખુદાઈ ગુણોથી સજ્જ તેમજ ખુદાઈ સત્તાઓનો અધિકારી ઠરાવતો હોય તો દેખીતું છે કે એના કરતાં મોટો અત્યાચારી કોઈ હોઈ ન શકે. તે હકીકત અને સચ્ચાઈ ઉપર જુલમ કરી રહ્યો છે, પોતાની જાત ઉપર જુલમ કરી રહ્યો છે, તથા સૃષ્ટિની એ દરેક વસ્તુ ઉપર

عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةٌ أَن يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا ۖ وَإِنْ
يَرَوْا كَلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا ۖ حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوكَ يُجَادِلُونَكَ
يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٢٥﴾

તેમના દિલો ઉપર આવરણ ચઢાવી દીધેલાં છે જેના કારણે તેઓ આને જરાપણ સમજતાં નથી અને તેમના કાન બહેરાં કરી દીધાં છે (કે બધું જ સાંભળ્યાં પછી પણ કંઈ સાંભળતાં નથી).^{૧૭} તેઓ ભલે કોઈપણ નિશાની જોઈ લે, તેની ઉપર ઈમાન લાવશે નહીં. હદ તો આ છે કે જ્યારે તેઓ તમારી પાસે આવીને તમારી સાથે ઝઘડે છે ત્યારે તેમનામાંથી જે લોકોએ ઈનકાર કરવાનો નિર્ણય કરી લીધો છે તેઓ (બધી વાતો સાંભળ્યા પછી) એમ જ કહે છે કે આ પુરાણી વાર્તાઓ સિવાય કશું નથી.^{૧૮}

જુલમ કરી રહ્યો છે જેની સાથે તે આ ખોટી વિચારસરણીના આધારે કોઈપણ વ્યવહાર કરે છે.

(૧૭) અત્રે એ વાત ધ્યાનમાં રહે કે કુદરતના કાનૂન હેઠળ દુનિયામાં જે કંઈ ઘટનાઓ ઘટે છે, તેને અલ્લાહતઆલા તેના નામ સાથે જોડે છે, કેમ કે હકીકતમાં કાનૂનનો ઘડનાર અલ્લાહ જ છે અને જે પરિણામો આ કાનૂન હેઠળ પ્રગટ થાય છે તે બધા જ હકીકતમાં અલ્લાહના હુકમથી અને તેના ઈરાદા હેઠળ જ પ્રગટ થતાં હોય છે. હઠાગ્રહથી પીડાતા સત્યના ઈનકારીઓ દ્વારા બધું જ સાંભળ્યા પછી પણ કંઈ પણ ન સાંભળવું, તથા સત્યના સંદેશ આપનારની વાતનું તેમના દિલમાં ન ઊતરવું, તેમના હઠાગ્રહ, પૂર્વગ્રહ તથા જડતાનું સ્વભાવિક પરિણામ છે. કુદરતનો કાનૂન આ જ છે કે જે માણસ હઠ પકડી લે છે, અને પૂર્વગ્રહ વિના સત્યનિષ્ઠ માણસ જેવું વલણ અપનાવવા માટે તૈયાર નથી થતો, તેના દિલના દરવાજાં એ દરેક સચ્ચાઈ માટે બંધ થઈ જાય છે જે તેની ઈચ્છાઓની વિરુદ્ધ હોય. આ વાત જ્યારે આપણે કહીશું ત્યારે એમ કહીશું કે ફલાણા માણસના દિલના દરવાજાં બંધ છે, અને આ જ વાત જ્યારે અલ્લાહ કહેશે ત્યારે એમ કહેશે કે તેના દિલના દરવાજાં અમે બંધ કરી દીધાં છે, કેમ કે આપણે ફક્ત ઘટનાનું વર્ણન કરીએ છીએ જ્યારે અલ્લાહ ઘટનાની હકીકત દર્શાવે છે.

(૧૮) સામાન્ય રીતે મૂર્ખ લોકોનો એવો નિયમ હોય છે કે જ્યારે કોઈ માણસ તેમને સત્યની તરફ બોલાવે છે ત્યારે તેઓ કહે છે કે, તમે નવી વાત શું કહી, આ તો બધી એ જ જૂની વાતો છે જે અમે પહેલાંથી સાંભળતાં આવીએ છીએ. બીજા શબ્દોમાં, આ મૂર્ખ લોકો એમ માને છે કે કોઈ પણ વાત સાચી હોવા માટે એ જરૂરી છે કે એ નવી પણ હોવી જોઈએ તેમજ જે વાત જૂની છે તે સાચી નથી. જો કે સત્ય દરેક જમાનામાં એક જ રહ્યું છે અને હંમેશાં એક જ રહેશે. ખુદાએ આપેલા જ્ઞાનના આધારે જે લોકો મનુષ્યોના માર્ગદર્શન માટે આગળ આવ્યાં છે તે બધાં પ્રાચીન સમયથી એક જ સત્ય હકીકત રજૂ કરતાં આવ્યાં છે અને ભવિષ્યમાં પણ આ જ્ઞાનના સ્ત્રોતનો લાભ ઉઠાવીને જે કંઈ રજૂ કરશે તે એ જ જૂની વાતનું પુનરાવર્તન કરશે. અલબત્ત, નવી વાત માત્ર એ જ લોકો કાઢી શકે છે જે ખુદાના પ્રકાશથી વંચિત થઈને સદાકાળથી ચાલી આવતી કાયમી હકીકતને જોઈ શકતાં નથી અને તેમના મગજની ઉપજ વડે અમુક વિચારસરણીઓ ઘડીને સત્યના નામે રજૂ કરે છે. આ પ્રકારના લોકો

وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْعُونَ عَنْهُ ۚ وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ
وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٢﴾ وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا
يَلَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٣﴾
بَلْ بَدَأَهُم مَّا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ ۖ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا
لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٢٤﴾ وَقَالُوا إِن هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا
الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٢٥﴾ وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ ۖ

તેઓ આ સત્યને વાતને સ્વીકારવાથી લોકોને રોકે છે અને પોતે પણ આનાથી દૂર ભાગે છે. (તેઓ માને છે કે આ કૃત્ય વડે તેઓ તમારું કંઈ બગાડી રહ્યાં છે) જો કે હકીકતમાં તેઓ તેમના જ વિનાશનો સામાન તૈયારી કરી રહ્યાં છે પરંતુ તેમને આનું ભાન નથી. કદાચ તમે એ વખતે હાલત જોઈ શકત કે જ્યારે તેમને દોજખના કિનારે ઊભા કરવામાં આવશે. તે વખતે તેઓ કહેશે કે કદાચ કોઈ ઉપાય એવો હોય કે અમે દુનિયામાં પાછા મોકલવામાં આવે અને અમારા માલિકની નિશાનીઓને ખોટી ન ઠેરવીએ અને ઈમાન લાવનારાઓમાં સામેલ થઈએ. હકીકતમાં આ વાત તેઓ માત્ર એટલા માટે કહેશે કે જે હકીકત ઉપર તેમણે પડદો નાખી રાખ્યો હતો તે એ વખતે ખુલીને તેમની સામે આવી ગઈ હશે,^{૧૮} નહીં તો જો તેમને પાછલા જીવનની તરફ પરત મોકલવામાં આવે તો ફરી પાછું એ જ બધું કરે જેનાથી તેમને રોકવામાં આવ્યાં છે, તેઓ તો છે જ જુઠ્ઠાં (આટલા માટે પોતાની આ ઈચ્છા વ્યક્ત કરવામાં પણ જૂઠું જ બોલશે). આજે આ લોકો કહે છે કે જીવન જે કંઈ પણ છે બસ આ જ દુનિયાનું જીવન છે અને અમે મૃત્યુ પછી કદાપિ બીજીવાર ઉઠાવવામાં આવશું નહીં. કદાચ તમે એ દૃશ્ય જોઈ શકો જ્યારે આ લોકોને તેમના માલિકની સામે ઊભા કરવામાં આવશે.

નિ:શંક એવી અનોખી વાતો કરનારા હોઈ શકે છે અને એવી વાત કહે જે તેમની પહેલાં ક્યારેય દુનિયામાં કોઈએ કહી ન હોય.

(૧૯) એટલે કે તેમનું આ કથન હકીકતમાં તર્ક અને ચિંતનના કોઈ સાચા તારણ અથવા કોઈ સાચા અભિપ્રાયના ફેરફારનું પરિણામ નહીં હોય બલકે માત્ર સત્યદર્શનનું પરિણામ હશે જેના પછી દેખીતું છે કે કોઈ કટ્ટરમાં કટ્ટર કાફિર પણ ઈનકારની હિંમત કરી શકશે નહીં.

قَالَ أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ ۖ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا ۚ قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ
بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ۝ ٣٠ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ ۚ حَتَّىٰ
إِذَا جَاءَتْهُمْ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَحْسِرْتَنَّا عَلَىٰ مَا فَرَطْنَا فِيهَا ۚ
وَهُمْ يَحِجُّونَ أَوْرَارَهُمْ عَلَىٰ ظُهُورِهِمْ ۚ أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ ۝ ٣١
وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ ۚ وَلَلْآخِرَةُ

એ વખતે તેમનો માલિક તેમને પૂછશે “શું આ હકીકત નથી?” તેઓ કહેશે “હા, હે અમારા માલિક! આ હકીકત જ છે.” તે કહેશે “સારું! તો હવે તમારા હકીકતના ઈનકારના બદલામાં સજાનો સ્વાદ ચાખો.” (રુકૂઅ-૩)

નુકસાનમાં પડી ગયાં એ લોકો જેમણે અલ્લાહ સાથેની તેમની મુલાકાતની ખબરને ખોટી ઠેરવી. જ્યારે અયાનક એ ઘડી આવી જશે ત્યારે આ જ લોકો કહેશે “અફસોસ! આ મામલામાં અમારાથી કેવી ભૂલ થઈ.” અને તેમની હાલત એવી હશે કે તેમની પીઠો ઉપર તેમના ગુનાઓનો બોજો ઉપાડેલો હશે.” જુઓ! કેવો ખરાબ બોજો છે જે આ લોકો ઉપાડી રહ્યાં છે. દુનિયાનું જીવન તો એક ખેલ અને એક તમાશો છે.^{૩૦} હકીકતમાં આખિરતનું જ સ્થળ

(૨૦) આનો અર્થ એમ નથી કે દુનિયાના જીવનમાં કોઈ ગંભીરતા નથી અને આ માત્ર ખેલ અને તમાશા તરીકે બનાવવામાં આવ્યું છે. હકીકતમાં આનો અર્થ એવો છે કે આખિરતના સાચા અને કાયમી જીવનના મુકાબલે આ જીવન એવું છે જાણે કોઈ માણસ થોડા સમય માટે ખેલકૂદ અને મનોરંજનમાં દિલ બહેલાવે અને પછી અસલ ગંભીર કામકાજની તરફ પાછો વળી જાય. બીજું, આની ખેલકૂદ અને તમાશા સાથે એટલા માટે પણ સરખામણી કરવામાં આવી છે કે અહીં હકીકત ધૂપી હોવાના કારણે દ્રષ્ટિવિહીન અને બાહ્યપૂજક માનવીઓ માટે ગેરસમજમાં પડવાના અનેક કારણો મોજૂદ છે, અને આ ગેરસમજમાં પડીને લોકો સર્વસંમત સાચી હકીકતો વિષે એવું વિચિત્ર વલણ અપનાવે છે જેના કારણે તેમનું જીવન માત્ર એક ખેલ અને તમાશો બનીને રહી જાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, જે માણસ અહીં રાજા બનીને બેસે છે તેની હેસિયત હકીકતમાં રંગમંચના એ બનાવટી રાજા કરતાં જુદી નથી હોતી જે તાજ પહેરીને બિરાજમાન થાય છે અને એવી રીતે રાજ ચલાવે છે જાણે કે તે ખરેખર રાજા છે, જો કે સાચી બાદશાહીની તેને હવા સુદ્ધાં લાગતી નથી. નિર્દેશકના એક ઈશારા પર તે બરતરફ થઈ જાય છે, કેદ કરી લેવામાં આવે છે અને તેના મૃત્યુદંડ સુધીનો ચુકાદો પણ આપી દેવામાં આવે છે. આવા જ તમાશા આ દુનિયામાં ચારેય તરફ ચાલી રહ્યાં છે. કોઈક જગ્યાએ કોઈ પીર અથવા

خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ ۖ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٣١﴾ قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ
الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ
يَجْحَدُونَ ﴿٣٢﴾ وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِّن قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ

તે લોકો માટે સારું છે જે લોકો ખોટ ખાવાથી બચવા માગે છે, તો પછી શું તમે લોકો બુદ્ધિનો ઉપયોગ નહીં કરો ?

હે મુહમ્મદ ! અમને ખબર છે કે જે વાતો આ લોકો બનાવે છે તેનાથી તમને દુઃખ પહોંચે છે, પરંતુ આ લોકો તમને ખોટા કહેતાં નથી બલ્કે આ જુલમીઓ હકીકતમાં અલ્લાહની આયતોનો ઈનકાર કરી રહ્યાં છે. ^{૩૧} તમારી પહેલાં પણ ઘણાં પયગમ્બરોને ખોટા ઠેરવવામાં આવેલાં છે. પરંતુ આ જૂઠ માટે અને એ તકલીફો બદલ કે જે તેમને પહોંચાડવામાં આવી, તેમણે

દેવીના દરબારમાં હાજતો માગવામાં આવી રહી છે, જો કે ત્યાં હાજતો પૂરી કરવાની શક્તિનું નામ-નિશાન સુદ્ધાં નથી. ક્યાંક કોઈ ભૂતકાળ અને ભવિષ્યની જાણકારીનું પ્રદર્શન કરી રહ્યું છે, જો કે અદ્રશ્યના જ્ઞાનનો ત્યાં છાંટો પણ નથી. ક્યાંક કોઈ લોકોનો રોજી પહોંચાડનાર બની બેઠો છે, જો કે એ પોતે જ પોતાની રોજી માટે બીજાંઓનો મોહતાજ છે. ક્યાંક કોઈ પોતાની જાતને માન અને અપમાન આપનાર, નફો અને નુકસાન પહોંચાડનાર માની બેઠો છે અને અમસ્તાં જ પોતાની મોટાઈની દાંડી પીટતો રહે છે, જાણે કે આસપાસની બધી જ મખ્લૂકનો તે જ ખુદા છે. જો કે બંદગીના અપમાનનું કલંક તેના કપાળ ઉપર લાગેલું છે અને ભાગ્યનો એક સાધારણ આંચકો તેને મોટાઈના સ્થાનેથી પાડીને એ જ લોકોના પગ તળે કચડાવી શકે છે જેમની ઉપર તે ગઈકાલ સુધી ખુદાઈ ચલાવતો હતો. આ બધા ખેલ, જે દુનિયાના થોડા દિવસના જીવનમાં ખેલાઈ રહ્યાં છે, મોતની ક્ષણ આવતાં જ એકાએક ખતમ થઈ જશે અને આ સરહદમાંથી પાર થતાં જ માનવી એ દુનિયામાં પહોંચી જશે જ્યાં બધું જ બરાબર હકીકત મુજબ હશે અને જ્યાં દુનિયાના જીવનની તમામ ગેરસમજોના આવરણો ઉતારીને દરેક માનવીને દેખાડી દેવામાં આવશે કે તે સચ્ચાઈના કેટલા ગુણો પોતાની સાથે લાવ્યો છે જેમનું સત્યના ત્રાજવામાં કોઈ વજન અથવા કોઈ મૂલ્ય હોય.

(૨૧) હકીકત આ છે કે જ્યાં સુધી મુહમ્મદ સ.અ.વ.એ અલ્લાહની આયતો સંભળાવવાની શરૂઆત કરી ન હતી ત્યાં સુધી આપની કોમના બધા જ લોકો આપને પ્રમાણિક અને સત્યવાન માનતા હતાં અને આપની સચ્ચાઈ ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ ધરાવતા હતાં. તેમણે આપને ત્યારે જુદા કથાં જયારે આપે અલ્લાહના તરફથી સંદેશ આપવાનું શરૂ કર્યું અને આ બીજા તબક્કામાં પણ એ લોકોમાં કોઈ માણસ એવો ન હતો જે અંગત રીતે આપને જુદો ઠરાવવાની હિંમત કરી શકતો હોય. આપના કઢ્ઢરમાં કઢ્ઢર વિરોધીએ પણ કયારેય આપની ઉપર એવો આરોપ નથી મૂક્યો કે આપ દુનિયાના કોઈ મામલામાં કયારેય પણ જુદું બોલ્યાં હોય. તેમણે આપને માત્ર નબી હોવા પૂરતાં જ ખોટા કથાં. આપનો સૌથી મોટો શત્રુ અબૂજહલ હતો અને હઝરત અલી રદિ. વર્ણવે છે કે

مَا كَذَّبُوا وَ أُوذُوا حَتَّى أَتَاهُمْ نَصْرُنَا ۚ وَلَا مَبْدَلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ۚ
وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبِيِّ الْأُرْسَلِينَ ۝ ٣٣ ۚ وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ
إِعْرَاضُهُمْ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلْبًا
فِي السَّبَاءِ فَتَاتِيهِمْ بِآيَةٍ ۖ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَهُمْ عَلَى الْهُدَى

ધીરજ રાખી, એટલે સુધી કે તેમની પાસે અમારી મદદ પહોંચી ગઈ. અલ્લાહની વાતોને બદલવાની તાકાત કોઈનામાં નથી,^{૩૩} અને અગાઉના પયગમ્બરો સાથે જે કંઈ બન્યું તેના અહેવાલો તમને પહોંચી જ ગયાં છે. આમ છતાં જો આ લોકોની ઉપેક્ષા તમારાથી સહન ન થતી હોય તો જો તમારામાં જરાપણ તાકાત હોય તો ધરતીમાં કોઈ સુરંગ શોધો અથવા આકાશમાં સીડી લગાવો અને તેમની પાસે કોઈ નિશાની લાવવાની પ્રયાસ કરો.^{૩૩} જો અલ્લાહ ઇચ્છતો હોત તો આ બધાને માર્ગદર્શન ઉપર એકત્ર કરી શકતો હતો,

એક વખત તેણે નબી સ.અ.વ. સાથે વાતચીત કરતાં કહ્યું **لَا تَكْذِبُ مَا جِئْتَ بِهِ** “અમે આપને તો જૂઠા કહેતાં નથી, પરંતુ જે કંઈ આપ રજૂ કરી રહ્યાં છો એને જુઠું ઠરાવીએ છીએ.” બદ્રની લડાઈ વખતે અખનસ બિન શરીકે એકાંતમાં અબૂજહલને પૂછ્યું કે, અહીં મારા અને તમારા સિવાય કોઈ ત્રીજો હાજર નથી, સાચું કહેજો કે મુહમ્મદને તમે સાચો માનો છો કે જૂઠો? તેણે જવાબ આપ્યો કે, “ખુદાના સોગંદ, મુહમ્મદ એક સાચો માણસ છે. જીવનભર ક્યારેય જૂઠું બોલ્યો નથી, પરંતુ જ્યારે લિવાઅ (ધ્વજ ધારણ કરવો) અને સકાયત (પાણી પીવડાવવાની કામગીરી) અને હિજાબત (રક્ષણ) અને નબુવ્વત (પયગમ્બરી), બધું જ બની કુસ્સૈના જ હિસ્સામાં આવી જાય તો બતાવો કે બાકીના બધા કુરૈશોની પાસે શું રહ્યું?” આ જ કારણે અહીં અલ્લાહતઆલા તેના નબીને દિલાસો આપી રહ્યો છે કે હકીકતમાં ખોટા તમને નહીં પણ અમને ઠરાવવામાં આવી રહ્યાં છે અને જ્યારે અમે નમ્રતા અને સહનશીલતાની સાથે આને સહન કરી રહ્યાં છીએ અને ઢીલ આપતાં જઈ રહ્યાં છીએ ત્યારે તમે શા માટે બેચેન થાઓ છો?

(૨૨) એટલે કે અલ્લાહે સત્ય અને અસત્યની લડાઈ માટે જે કાનૂન બનાવી દીધો છે તેને બદલવાની કોઈની તાકાત નથી. સત્યનિષ્ઠ લોકોને માટે જરૂરી છે કે તેઓ એક લાંબા સમય સુધી અજમાયશની ભઠ્ઠીમાં તપે, તેમના ધૈર્યની, તેમની સચ્ચાઈની, તેમના બલિદાન અને વફાદારીની, તેમના ઈમાનની પરિપક્વતા અને ખુદા પર ભરોસાની પરીક્ષા આપે. મુસીબતો અને મુશ્કેલીઓના સમયમાંથી પસાર થઈને પોતાની અંદર એ ગુણો વિકસાવે જે માત્ર આ જ મુશ્કેલીથી ભરેલા માર્ગમાં વિકસી શકે છે અને આરંભમાં માત્ર શુદ્ધ નૈતિક ગુણો અને સદ્ચરિત્રના, હથિયારો વડે અજ્ઞાન ઉપર વિજય મેળવીને દેખાડો. આવી રીતે જ્યારે તેઓ પોતાને સૌથી વધુ

فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٣٥﴾ إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْعَوْنَ ۖ

એટલા માટે નાદાન ન બનો. ^{૩૪} સત્યના સંદેશનો સ્વીકાર એ જ લોકો કરે છે જે સાંભળનારાં છે,

સદાચારી હોવાનું પુરવાર કરી દેશે ત્યારે અલ્લાહની મદદ બરાબર તેના સમયે તેમની સહાયતા માટે આવી પહોંચશે, સમયની પહેલાં તે કોઈના લાવવાથી આવી શકતી નથી.

(૨૩) નબી સ.અ.વ. જ્યારે જોતા હતાં કે આ કોમને સમજાવતાં સમજાવતાં ખૂબ લાંબો સમય થઈ ગયો છે અને કોઈ રીતે આ સીધા રસ્તા પર આવતી નથી ત્યારે ઘણી વખત આપના દિલમાં એવી ઈચ્છા થતી હતી કે કદાચ કોઈ નિશાની ખુદા તરફથી એવી જાહેર થાય જેનાથી આ લોકોનું કુફ તૂટે અને આ લોકો મારી સચ્ચાઈનો સ્વીકાર કરી લે. આપની આ ઈચ્છાનો જવાબ આ આયતમાં આપવામાં આવ્યો છે. એટલે કે અધીરાઈ ન દાખવો, જે ઢબે અને જે રીતે તબક્કાવાર અમે આ કામને ચલાવડાવી રહ્યાં છીએ તેની ઉપર જ ધીરજપૂર્વક ચાલતાં રહો. ચમત્કારો વડે કામ લેવું હોત તો શું અમે પોતે લઈ શકતા ન હતાં? પરંતુ અમે જાણીએ છીએ કે જે વૈચારિક અને નૈતિક ક્રાંતિ, અને જે સદાચારી સત્યતા ઊભી કરવાના કામ માટે તમે નીમવામાં આવ્યાં છે તેને સફળતાના મુકામ સુધી પહોંચાડવાનો સાચો માર્ગ આ નથી. આમ છતાં, જો લોકોની અંદર દેખાતી જડતા તથા તેમના સજ્જ ઈનકાર સામે તમે ધીરજ રાખી શકતાં ન હોવ, અને તમને એવું લાગતું હોય કે આ જડતાને તોડવા માટે એક અનુભવી શકાય તેવી નિશાની દેખાડવાની જરૂર છે, તો જોર લગાવો અને તમારામાં શક્તિ હોય તો જમીનમાં ઘૂસીને અથવા આકાશ ઉપર ચઢીને કોઈ એવો ચમત્કાર લાવવાનો પ્રયત્ન કરો જેને તમે એમ માનતા હોવ કે તે અવિશ્વાસને વિશ્વાસમાં તબદીલ કરી દેવા માટે પૂરતો થઈ રહેશે, પરંતુ અમારી પાસેથી એવી અપેક્ષા ન રાખો કે અમે તમારી આ ઈચ્છા પૂરી કરીશું કેમ કે અમારી યોજનામાં આ ઉપાય માટે કોઈ સ્થાન નથી.

(૨૪) એટલે કે જો એટલું જ જોઈતું હોત કે બધા જ મનુષ્યો કોઈને કોઈ રીતે સીધા રસ્તે ચાલનારા બની જાય તો નબી મોકલવાની, અને ગ્રંથો ઉતારવાની, અને મોમિનો પાસે કાફિરોના મુકાબલામાં સંઘર્ષ કરાવવાની, અને સત્યના સંદેશને તબક્કાવાર આંદોલનની મજલોમાંથી પસાર કરવાની શી જરૂર હતી. આ કામ તો અલ્લાહના એક જ ક્રિયાત્મક ઈશારાથી થઈ શકતું હતું. પરંતુ અલ્લાહ આ કામને એ રીતે કરવા નથી માગતો. તેની ઈચ્છા તો આ છે કે સત્યને દલીલો સાથે લોકોની સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે, પછી એમાંથી જે લોકો સાચી સમજનો ઉપયોગ કરીને સત્યને ઓળખી લે તેઓ તેમના સ્વતંત્ર અખત્યાર દ્વારા તેની ઉપર ઈમાન લાવે. પોતાના ચારિત્ર્યોને તેના માળખામાં ઢાળીને જૂઠપરસ્તોના મુકાબલામાં તેમનું નૈતિક વર્ચસ્વ સાબિત કરે. લોકોના સમુદાયમાંથી સદાચારી તત્વોને તેમની શક્તિશાળી દલીલો, તેમના ઉચ્ચ ધ્યેયો, તેમના જીવનના બહેતર નિયમો તથા તેમના પવિત્ર ચારિત્ર્યના આકર્ષણથી લોકોને પોતાની તરફ ખેંચવાનું ચાલુ રાખે. અને અસત્યની વિરૂદ્ધ સતત સંઘર્ષ કરીને સ્વાભાવિક ઉત્ક્રાંતિના માર્ગ દ્વારા સત્યદીનની સ્થાપનાના મુકામ સુધી પહોંચે. અલ્લાહ આ કામમાં તેનું માર્ગદર્શન પૂરું પાડશે અને જે કોઈ મુકામે જેવી મદદ અલ્લાહ પાસેથી મેળવવા માટે તેઓ તેમને હક્કદાર બનાવશે, તે મદદ પણ તેમને આપતો જશે. પરંતુ જો કોઈ એમ ઈચ્છે કે આ

وَالْهُوتِ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٣٦﴾ وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ ۖ قُلْ إِنْ اللَّهُ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُنْزِلَ آيَةً وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٧﴾ وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَيْرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَلُكُمْ ۚ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُمُّ وَبُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ ۚ مَنْ يَشَأِ اللَّهُ

અને રહ્યાં મડદાં,^{૩૫} તો તેમને તો અલ્લાહ માત્ર કબરોમાંથી જ ઉઠાડશે અને પછી તેઓ (તેની અદાલતમાં રજૂ થવા માટે) પાછા લાવવામાં આવશે.

આ લોકો કહે છે કે આ નબી ઉપર તેના માલિક તરફથી કોઈ નિશાની શા માટે ન ઊતરી ? કહો, અલ્લાહ નિશાની ઉતારવાની પૂરી કુદરત ધરાવે છે, પરંતુ આમાંના ઘણાંખરા લોકો અજ્ઞાનમાં પડેલાં છે.^{૩૬} ધરતી ઉપર ચાલતા કોઈ જનાવરને અને હવામાં પાંખો વડે ઉડતા કોઈ પક્ષીને જોઈ લો, આ તમામ તમારી જેમ જ જુદી જુદી જાતિઓ છે, અમે આમના ભોગ્યલેખમાં કોઈ કસર બાકી રાખી નથી, પછી આ બધાં તેમના માલિકની તરફ સમેટવામાં આવે છે. પરંતુ જે લોકો અમારી આયતોને ખોટી ઠેરવે છે તેઓ બહેરાં અને મૂંગાં છે, અંધારામાં પડેલાં છે.^{૩૭} અલ્લાહ જેને ઈચ્છે છે

સ્વાભાવિક માર્ગને છોડીને અલ્લાહુતઆલા માત્ર તેની જબરજસ્ત શક્તિના જોરે પ્રદૂષિત વિચારસરણીઓને નષ્ટ કરીને લોકોમાં નેક વિચારધારા ફેલાવી દે અને સંસ્કૃતિના બગાડને ખતમ કરીને સદાચારી સભ્યતા ઊભી કરી દે, તો આવું કદાપિ નહીં થાય કેમ કે આ અલ્લાહની એ વ્યૂહરચનાની વિરુદ્ધ છે જેની હેઠળ તેણે માનવીને દુનિયામાં એક જવાબદાર જાતિ તરીકે પેદા કર્યો છે, તેને ભોગવટાના અધિકારો આપ્યાં છે, આજ્ઞાપાલન કરવાની અથવા ગુન્હા આચરવાની સ્વતંત્રતા આપી છે, પરીક્ષાની મહેતલ આપી છે, અને તેના પ્રયાસો પ્રમાણે બદલા અને સજા માટે ફેંસલાનો એક સમય નક્કી કરી દીધો છે.

(૨૫) સાંભળનારા લોકો એટલે એ લોકો છે જેમનાં અંતરાત્મા જીવે છે, જેમણે તેમની બુદ્ધિ અને વિચારસરણી અદ્ધર મૂકી દીધી નથી અને જેમણે તેમના દિલોના દરવાજાંઓ ઉપર પૂર્વગ્રહ અને જડતાના તાળાં મારી દીધાં નથી. તેમની સરખામણીમાં મડદાંઓ લોકો છે જે રૂઢિચુસ્ત બનીને આંધળાંની જેમ ચાલી રહ્યાં છે

يُضِلُّهُ ۖ وَمَنْ يَّشَأْ يَجْعَلْهُ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٢٩﴾ قُلْ

ભટકાવી દે છે અને જેને ઇચ્છે સીધા માર્ગે ચઢાવી દે છે.^{૩૯} આમને કહો,

અને આ રેખાથી હઠીને કોઈ વાત સ્વીકારવા માટે તૈયાર નથી, ભલે પછી તે સ્પષ્ટ સત્ય જ કેમ ન હોય.

(૨૬) નિશાનીનો અર્થ અનુભવી શકાય તેવો ચમત્કાર છે. અલ્લાહ તઆલા આ આયતમાં એમ કહે છે કે ચમત્કાર નહીં દેખાડવાનું કારણ એ નથી કે અમે તે દેખાડવા માટે લાચાર છીએ, બલકે આનું કારણ બીજું જ છે જેને લોકો માત્ર તેમની મૂર્ખાઈના લીધે સમજતાં નથી.

(૨૭) આનો અર્થ આ છે કે જો તમને માત્ર તમાશો જોવાનો શોખ ન હોય બલકે ખરેખર એ જાણવા માટે નિશાની જોવા માગતા હોવ કે આ નબી જે વસ્તુની તરફ બોલાવી રહ્યો છે તે સત્ય હકીકત છે કે કેમ, તો આંખો ખોલીને જુઓ. તમારી આસપાસ ચારેય તરફ નિશાનીઓ જ નિશાનીઓ પથરાયેલી છે. ધરતી ઉપરના જનાવરો અને હવાના પક્ષીઓની કોઈ એક જાતિને લઈને તેના જીવન ઉપર વિચાર કરો. કેવી રીતે તેની રચના બરાબર તેની પરિસ્થિતિને અનુરૂપ કરવામાં આવી છે, કેવી રીતે તેના સ્વભાવમાં તેની પ્રાકૃતિક જરૂરિયાતો અનુસાર શક્તિઓ મૂકવામાં આવી છે, કેવી રીતે તેને રોજ પહોંચાડવાની વ્યવસ્થા થઈ રહી છે, કેવી રીતે તેના માટે એક યોજના નક્કી કરવામાં આવી છે જેની સીમાઓથી તે ન તો આગળ વધી શકે છે ન તો તેનાથી પાછળ જઈ શકે છે. કેવી રીતે એમાંથી એક એક પ્રાણી અને એક એક નાનામાં નાના જીવજંતુની એ જ જગ્યાએ, જ્યાં તે છે, તેની માહિતી, તેની દેખરેખ, તેનું રક્ષણ અને તેનું માર્ગદર્શન કરવામાં આવી રહ્યું છે, કેવી રીતે તેની પાસેથી એક નક્કી થયેલી યોજના પ્રમાણે કામ લેવામાં આવી રહ્યું છે, કેવી રીતે તેને એક નિયમનું પાલન કરનાર બનાવીને રાખવામાં આવ્યો છે અને કેવી રીતે તેના જન્મ, પ્રજનન અને મૃત્યુનો સિલસિલો નિયમબદ્ધ રીતે ચાલી રહ્યો છે. જો ખુદાની આ અસંખ્ય નિશાનીઓમાંથી માત્ર આ એક જ નિશાની ઉપર વિચાર કરો તો તમને જણાશે કે કે ખુદાની તૌહીદ-એકાકી હોવાનો-અને તેના ગુણોનો જે ખ્યાલ આ પયગમ્બર તમારી સમક્ષ રજૂ કરી રહ્યો છે અને એ ખ્યાલ પ્રમાણે દુનિયામાં જીવન પસાર કરવા માટેના રસ્તાની તરફ તમને બોલાવી રહ્યો છે, તે તદ્દન સત્ય છે. પરંતુ તમે લોકો ન તો પોતે પોતાની આંખો ખોલીને જુઓ છો, ન તો કોઈ સમજાવનારની વાત જ સાંભળો છો. અજ્ઞાનના અંધારામાં પડેલાં છો અને એવું ઇચ્છો છો કે કુદરતના કરિશ્મા દેખાડીને તમારું મનોરંજન કરવામાં આવે.

(૨૮) ખુદા તરફથી ભટકાવી મૂકવાનો અર્થ આ છે કે, કોઈ અજ્ઞાનપ્રિય માણસને ખુદાઈ આયતોને વાંચવાની અનુકૂળતા પૂરી પાડવામાં ન આવે, અને કોઈ પૂર્વગ્રહથી પીડાતો અસત્યપ્રિય વિદ્યાર્થી જો અલ્લાહની આયતોને નજરોનજર નિહાળે તો પણ હકીકત સુધી પહોંચવાની નિશાનીઓ તેનાથી છુપાયેલી રહે અને ગેરસમજોમાં ગૂંચવનારી વસ્તુઓ તેને સત્યથી દૂરને દૂર ખેંચતી જાય. આનાથી વિરુદ્ધ અલ્લાહનું માર્ગદર્શન આ છે કે કોઈપણ સત્યવાંચ્છુને જ્ઞાનના માધ્યમોનો ફાયદો ઉઠાવવા માટે અનુકૂળતા પૂરી પાડવામાં આવે અને તેને અલ્લાહની આયતોમાં હકીકત સુધી પહોંચવાની નિશાનીઓ મળતી જાય. આ ત્રણેય પરિસ્થિતિઓના ઘણાં દાખલા રોજબરોજ આપણી સામે આવતાં રહે છે. ઘણાં માણસો એવાં છે જેમની સામે સૃષ્ટિ અને જીવોમાં

أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرَ
اللَّهِ تَدْعُونَ ۚ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤﴾ بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ
فِيكُشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ ﴿٥﴾

જરા વિચારીને કહો કે જો ક્યારેક તમારી ઉપર અલ્લાહ તરફથી કોઈ મોટી મુસીબત આવી જાય છે અથવા અંતિમ ક્ષણ આવી પહોંચે છે ત્યારે શું તમે અલ્લાહ સિવાય બીજા કોઈને પોકારો છો ? બોલો, જો તમે સાચા હોવ. એ વખતે તમે અલ્લાહને જ પોકારો છો, પછી જો તે ઈચ્છે તો તે મુસીબત તમારી ઉપરથી ટાળી દે છે. આવા પ્રસંગોએ તમે તમારા ઠેરવેલાં ભાગીદારોને ભૂલી જાઓ છો. ^{૩૯} (રુકૂઅ-૪)

અલ્લાહની અસંખ્ય નિશાનીઓ ફેલાયેલી છે પરંતુ તેઓ પશુઓની જેમ તેમને જુએ છે અને કોઈ બોધ ગ્રહણ કરતાં નથી, અને ઘણાં એવા માણસો છે જે પ્રાણીશાસ્ત્ર (Zoology), વનસ્પતિશાસ્ત્ર (Botany), જીવવિજ્ઞાન (Biology), ભૂસ્તરશાસ્ત્ર (Geology), ખગોળશાસ્ત્ર (Astronomy), શરીરવિજ્ઞાન (Physiology), શરીરરચનાશાસ્ત્ર (Anatomy) અને વિજ્ઞાનની બીજી શાખાઓનો અભ્યાસ કરે છે, ઇતિહાસ, પુરાતત્ત્વ અને સામાજિકશાસ્ત્રોનો ઊંડો અભ્યાસ કરે છે, અને એવી એવી નિશાનીઓ એમને જોવા મળે છે જે હૃદયને ઈમાનથી છલકાવી દે પરંતુ એ લોકો અભ્યાસનો આરંભ જ પૂર્વગ્રહ સાથે કરતાં હોવાના કારણે, તથા તેમની સમક્ષ દુનિયા અને તેના લાભાલાભ સિવાય બીજું કંઈ ન હોવાના કારણે, આ નિરીક્ષણ દરમ્યાન તેમને સચ્ચાઈ સુધી દોરી જનારી કોઈ નિશાની મળતી નથી. બલ્કે જે કોઈ નિશાની પણ તેમની સામે આવે છે તે તેમને ઊલટાની સત્યથી દૂર નાસ્તિકતા, ભૌતિકવાદ, પ્રકૃતિવાદની તરફ જ ખેંચીને લઈ જાય છે. તેમની સરખામણીમાં એવા લોકો પણ ખતમ થઈ ગયાં નથી જે આંખો ખોલીને આ સૃષ્ટિના તંત્રને જુએ છે અને તેમની સ્થિતિ આવી છે કે,

બર્ગે દરખાને સબ્જ દર નઝરે હોશયાર

હર વર્કે દફતરીસ્ત ઝ મઝિરફતે કિરદગાર

(અર્થાત્ વૃક્ષના લીલાં પાંદડાં પૈકીનું એક પાંદડું પણ બુદ્ધિશાળીની નજરમાં સર્જનહારને ઓળખવા માટેના વિશાળ ગ્રંથ સમાન હોય છે)

(૨૯) ગત આયતમાં કહેવામાં આવ્યું હતું કે તમે એક નિશાનીની માગણી કરો છો અને સ્થિતિ એવી છે કે તમારી આસપાસ ચારેય તરફ નિશાનીઓ જ નિશાનીઓ ફેલાયેલી છે. આના વિષે પહેલાં ઉદાહરણ તરીકે પશુઓના જીવનનું નિરીક્ષણ કરવા તરફ ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું, ત્યારપછી એક બીજી નિશાનીની તરફ ઈશારો કરવામાં આવી રહ્યો છે જે ખુદ આ સત્યનો ઈનકાર કરનાર લોકોની પોતાની જાતમાં મોજૂદ છે. જ્યારે માણસ

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَآخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَاءِ
 وَالضَّرَآءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ ﴿٣٢﴾ فَلَوْ لَا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا
 تَضَرَّعُوا وَلَكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا
 كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٣٣﴾ فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ
 أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ ۖ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِآسَاءِ أَوْتُوا أَخَذْنَاهُمْ
 بَغْتَةً فَاذَاهُمْ مُبْلِسُونَ ﴿٣٤﴾ فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ

તમારી પહેલાં અનેક કોમો તરફ અમે પયગમ્બરો મોકલ્યાં અને એ કોમોને મુસીબતો અને દુઃખોમાં નાખી કે જેથી તેઓ આજીજીપૂર્વક અમારી સામે ઝૂકી પડે. પછી જ્યારે અમારા તરફથી તેમની ઉપર સંકટ આવ્યું ત્યારે શા માટે તેમણે આજીજી અપનાવી નહીં? પરંતુ તેમનાં દિલો તો વધારે કઠણ બની ગયાં અને શૈતાને તેમને હેયાધારણ આપી કે જે કંઈ તમે કરી રહ્યાં છો સરસ કરી રહ્યાં છો. પછી જ્યારે તેમણે એ શિખામણને, કે જે તેમને આપવામાં આવી હતી, ભુલાવી દીધી ત્યારે અમે દરેક પ્રકારની સમૃદ્ધિના દ્વાર તેમના માટે ખોલી દીધાં, એટલે સુધી કે જ્યારે તેઓ એ બક્ષિસોમાં કે જે તેમને એનાયત કરવામાં આવી હતી, ખૂબ મગ્ન થઈ ગયાં ત્યારે ઓચિંતાના અમે તેમને ઝડપી લીધાં અને હવે સ્થિતિ આ હતી કે તેઓ દરેક ભલાઈથી નિરાશ હતાં. આવી રીતે એ લોકોના મૂળ કાપી નાખવામાં આવ્યાં જેમણે

ઉપર કોઈ આપત્તિ આવી જાય છે અથવા મોત તેના ભયંકર રૂપની સાથે આવીને ઊભું થઈ જાય છે, એ વખતે એક ખુદાના આશરા સિવાય બીજું કોઈ આશ્રયસ્થાન તેને દેખાતું નથી. મોટા મોટા મુશ્કિલો આવા સમયે પોતાના દેવી-દેવતાઓને ભૂલીને એક ખુદાને પોકારવા લાગે છે. કટ્ટરમાં કટ્ટર નાસ્તિક સુદ્ધાં ખુદાની સામે હાથ ઊઠાવીને દુઆ માગવા માંડે છે. આ જ નિશાનીને અહીં સત્ય દેખાડવા માટે રજૂ કરવામાં આવી રહી છે કેમ કે આ એ વાતની દલીલ છે કે ખુદાપરસ્તી અને તૌહીદની ગવાહી એટલે કે એક ખુદાની સાક્ષી દરેક માનવીની અંદર જ રહેલી છે જેની ઉપર ગફલત અને અજ્ઞાનના ગમે તેટલાં આવરણો ચઢાવી દેવામાં આવ્યાં હોય તો પણ કોઈને કોઈ વખતે તે ઉપસીને સામે આવી જાય છે. અબૂજહલના દીકરા ઇક્રિમાને આ જ નિશાનીના દર્શનથી ઈમાનની પ્રેરણા મળી. જ્યારે મક્કા નબી સ.અ.વ.ના હાથે જીતાઈ ગયું ત્યારે ઇક્રિમા જિદ્દાહની તરફ ભાગ્યાં અને એક હોડી ઉપર સવાર થઈને હબશનો માર્ગ પકડ્યો. રસ્તામાં ભારે તોફાન આવ્યું અને હોડી જોખમમાં મૂકાઈ ગઈ.

ظَلَمُوا^۱ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَأَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلَى قُلُوبِكُمْ مِّنْ إِلَهِ غَيْرِ اللَّهِ يَأْتِيَكُمْ بِهِ^۲ أَنْظَرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْذِفُونَ ۝ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ بَغْتَةً أَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الظَّالِمُونَ ۝ وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ ۚ فَمَنْ أَمَنَ وَاصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۝ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَسْتَهْمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ۝

જુલમ કર્યો હતો અને પ્રશંસા છે અલ્લાહ સર્વ જગતોના માલિક માટે (કે તેણે તેમના મૂળ કાપી નાખ્યાં).

હે મુહમ્મદ ! આમને કહો, ક્યારેય તમે એમ પણ વિચાર્યું કે જો અલ્લાહ તમારી દ્રષ્ટિશક્તિ અને શ્રવણશક્તિ તમારી પાસેથી છીનવી લે અને તમારા દિલોને મહોરબંધ કરી દે^{૩૦} તો અલ્લાહ સિવાય બીજો કયો ખુદા છે જે આ શક્તિઓ તમને પાછી અપાવી શકતો હોય ? જુઓ, કેવી રીતે અમે વારંવાર અમારી નિશાનીઓ તેમની સમક્ષ પ્રસ્તુત કરીએ છીએ અને પછી તેઓ કેવી રીતે એમનાથી કતરાઈ જાય છે. કહો ક્યારેય તમે વિચાર્યું કે જો અલ્લાહ તરફથી ઓચિંતો અથવા એલાન કરીને તમારી ઉપર પ્રકોપ આવી જાય તો શું અત્યાચારીઓ સિવાય કોઈ બીજો માર્યો જશે ? અમે જે પયગમ્બર મોકલીએ છીએ એટલા જ માટે તો મોકલીએ છીએ કે તે સદ્ચરિત્ર લોકોને શુભસમાચાર આપનારાં અને દુષ્ચરિત્ર લોકોને માટે ડરાવનારાં હોય. પછી જે લોકો તેમની વાત માની લે અને પોતાનું વર્તન સુધારી લે તેમના માટે કોઈ ભય અને દુઃખનો અવકાશ નથી. અને જે લોકો અમારી આયતોને ખોટી ઠેરવે તેઓ તેમની નાફરમાનીઓના પરિણામે સજા ભોગવીને રહેશે.

શરૂ શરૂમાં તો દેવી-દેવતાઓને પોકારતા રહ્યાં પરંતુ જ્યારે તોફાનની તીવ્રતા વધી અને મુસાફરોને વિશ્વાસ થઈ ગયો કે હવે હોડી ડૂબી જશે ત્યારે બધા કહેવા લાગ્યાં કે આ સમય અલ્લાહના સિવાય બીજા કોઈને પોકારવાનો નથી, તે જ ઈસ્કે તો આપણે બચી શકીએ તેમ છીએ. એ વખતે ઈફ્રિમાની આંખો ખુલી ગઈ અને તેમના દિલે સાદ દીધો કે, જો અહીં અલ્લાહના સિવાય કોઈ મદદગાર નથી તો બીજી કોઈ જગ્યાએ શા માટે હોય. આ જ તો

قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ
وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ ۚ إِن أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ ۖ
قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ ۚ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ ۝٥٠

હે મુહમ્મદ ! આમને કહો, “હું તમને એમ નથી કહેતો કે મારી પાસે અલ્લાહના ખજાનાં છે, ન તો હું ગેબનું જ્ઞાન ધરાવું છું, અને ન તો એમ કહું છું કે હું ફરિશ્તો છું. હું તો માત્ર એ વહીનું અનુસરણ કરું છું જે મારી ઉપર ઊતારવામાં આવે છે.”^{૩૧} પછી આમને પૂછો, શું આંધળો, અને દેખતો બંને સમાન હોઈ શકે ?^{૩૨} શું તમે વિચારતાં નથી ?” (રુકૂઅ-૫)

એ વાત છે જે અલ્લાહનો એ નેક બંદો આપણને ૨૦ વર્ષથી સમજાવી રહ્યો છે અને આપણે અમસ્તાં જ તેની સાથે લડી રહ્યાં છીએ. ઈકિમાના જીવનની આ નિર્ણાયક ક્ષણ હતી. તેમણે એ જ વખતે ખુદા સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરી કે, જો હું આ તોફાનમાંથી બચી ગયો તો સીધો મુહમ્મદ સ.અ.વ.ની પાસે જઈશ અને તેમના હાથમાં હાથ આપી દઈશ. આમ, તેમણે તેમની આ પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરી અને ત્યારબાદ આવીને મુસલમાન થઈ ગયાં, એટલું જ નહીં બલ્કે પોતાની બાકીની ઉંમર ઈસ્લામ માટે જિહાદ કરવામાં પસાર કરી દીધી.

(૩૦) અહીં દિલોને મહોર બંધ મારી દેવાનો અર્થ વિચારવા અને સમજવાની શક્તિઓ છીનવી લેવાનો છે.

(૩૧) મૂર્ખ લોકોના મગજમાં હંમેશથી એક મૂર્ખામીભર્યો ખ્યાલ રહ્યો છે કે જે માણસ ખુદા સુધી પહોંચેલો હોય તે માનવીય ગુણોથી પર હોવો જોઈએ, તેના દ્વારા અજાયબીભર્યા ચમત્કારો થવાં જોઈએ, તે એક ઈશારો કરે અને પર્વત સોનાનું બની જાય, તે હુકમ આપે અને ધરતીમાંથી ખજાના ઉભરાવા માંડે, તેને લોકોના ભૂત અને ભવિષ્યકાળ દેખાતાં હોય, તે બતાવી શકે કે ખોવાયેલી વસ્તુ ક્યાં રાખેલી છે, રોગી બચશે કે મરી જશે, સગર્ભા સ્ત્રીના પેટમાં નર છે કે માદા. આ ઉપરાંત તેણે માનવસહજ નબળાઈઓ અને મર્યાદાઓથી પણ પર હોવું જોઈએ. એવો તો કેવો ખુદા સુધી પહોંચેલો માણસ હોય કે જેને ભૂખ અને તરસ લાગે, જેને ઊંઘ આવે, જેના બાળબચ્ચાં હોય, જે પોતાની જરૂરિયાતો પૂરી કરવા માટે ખરીદ-વેચાણ કરતો હોય, જેને કોઈક વખતે કરજ લેવાની જરૂર પડે અને કોઈ વખતે તે તંગી અને ગરીબાઈમાં સપડાઈને પરેશાનીની હાલતમાં મૂકાઈ જાય. આ જ પ્રકારના ખ્યાલો નબી સ.અ.વ.ના જમાનાના લોકોની માનસિકતામાં છવાયેલા હતાં. તેઓ જ્યારે આપની પાસેથી પયગમ્બરીના દાવા વિશે સાંભળતા હતાં ત્યારે આપની સચ્ચાઈને પારખવા માટે ગેબી વસ્તુઓની ખબરો પૂછતા હતાં, ચમત્કારો અને કરામતોની માગણી કરતા હતાં અને આપને એક સાવ સામાન્ય મનુષ્ય જેવો એક મનુષ્ય જોઈને વાંધો ઉઠાવતા હતાં કે આ ખરો પયગમ્બર છે, જે ખાય છે, પીએ છે, બાલબચ્ચાં ધરાવે છે અને બજારોમાં હરેફરે છે ! આ જ વાતોનો જવાબ આ આયતોમાં આપવામાં આવ્યો છે.

(૩૨) આનો અર્થ આ છે કે હું જે સત્યો તમારી સમક્ષ રજૂ કરી રહ્યો છું તે મેં નજરે નિહાળ્યાં છે અને તે

وَأَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ
 مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَّعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٥١﴾ وَلَا تَطْرُدِ
 الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاوَةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ ۖ
 مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ

અને હે મુહમ્મદ ! તમે આ (વહીના જ્ઞાન) વડે એ લોકોને શિખામણ આપો જે આ વાતનો ડર રાખે છે કે તેમના માલિકની સમક્ષ ક્યારેક એવી હાલતમાં રજૂ કરવામાં આવશે કે તેના સિવાય ત્યાં કોઈ એવો (સત્તા ધરાવનાર) નહીં હોય જે તેમનો હિમાયતી અને મદદગાર થાય, અથવા તેમની ભલામણ કરે, કદાચ (આ શિખામણથી ચેતી જઈને) તેઓ અલ્લાહથી ડરવાનો માર્ગ અપનાવી લે. ^{૩૩} અને જે લોકો તેમના માલિકને રાત-દિવસ પોકારતાં રહે છે અને તેની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરવામાં વ્યસ્ત છે તેમને તમારાથી દૂર ન ફેંકો. ^{૩૪} તેમના હિસાબમાંથી કોઈ વસ્તુનો બોજો તમારી ઉપર નથી અને તમારા હિસાબમાંથી કોઈ વસ્તુનો બોજો તેમની ઉપર નથી.

સીધેસીધા મારા અનુભવમાં આવ્યાં છે. મને વહી મારફતે તેમનું સાચેસાચું જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું છે, એમના માટેની મારી સાક્ષી આંખો દેખી સાક્ષી છે. આનાથી વિરુદ્ધ, તમે એ સચ્ચાઈઓ તરફથી આંધળાં છો, તમે એમના વિષે જે ખ્યાલો ધરાવો છો તે કાં તો કલ્પનાઓ અને અનુમાનો ઉપર આધારિત છે અથવા આંધળા અનુકરણ ઉપર. એટલા માટે મારી અને તમારી વચ્ચે આંધળાં અને દેખતા જેવો ફરક છે અને આના જ લીધે મને તમારી ઉપર શ્રેષ્ઠતા પ્રાપ્ત છે, એટલા માટે નહીં કે મારી પાસે ખુદાઈના ભંડારો છે અથવા હું ગેબનો જાણકાર છું અથવા માનવસહજ નબળાઈઓથી પર છું.

(૩૩) આનો અર્થ આ છે કે જે લોકો દુનિયાના જીવનમાં એવા મદમસ્ત છે કે તેમને ન તો મોતની ચિંતા છે ન તો એનો જ ખ્યાલ છે કે ક્યારેય આપણે આપણા ખુદાને મોઢું દેખાડવાનું છે, તેમની ઉપર તો આ શિખામણ ક્યારેય કામ કરશે નહીં અને આવી જ રીતે એ લોકો ઉપર પણ આની અસર નહીં થાય જે એ પાયા વિનાના ભરોસા ઉપર જીવી રહ્યાં છે કે, દુનિયામાં અમે ચાહે તે કરીને જઈએ, આખિરતમાં અમારો વાળ પણ વાંકો નહીં થાય કેમ કે અમે ફલાણાનો હાથ ઝાલેલો છે, અથવા ફલાણો અમારી ભલામણ કરી દેશે, અથવા ફલાણો અમારા માટે કફ્ફારો બની ચૂક્યો છે. એટલા માટે આવા લોકોને છોડીને તમે તમારા સંબોધનની દિશા એ લોકો ભણી રાખો જે ખુદાની સામે હાજર થવાનો પણ ડર રાખતાં હોય અને તેની ઉપરના ખોટા ભરોસા ઉપર ફુલાયેલાં પણ ન હોય. આ શિખામણની અસર માત્ર એવા જ લોકો ઉપર થઈ શકે છે અને એમને જ સુધરવાની તક આપી શકાય.

فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٢﴾ وَكَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ
بِبَعْضٍ لِّيَقُولُوا أَهَؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا ۗ أَلَيْسَ اللَّهُ
بَاعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ ﴿٥٣﴾ وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَتِنَا فَقُلْ
سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ ۚ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ
سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥٤﴾

આમ છતાં જો તમે તેમને દૂર ફેંકશો તો જુલમીઓમાં ગણાશો.^{૩૫} હકીકતમાં અમે આવી રીતે આ લોકોમાંથી કેટલાકને કેટલાક વડે અજમાયશમાં નાખ્યાં છે^{૩૬} કે જેથી તેઓ આમને જોઈને કહે “શું આ છે એ લોકો જેમની ઉપર અમારી વચ્ચે અલ્લાહની કૃપા થઈ છે?” — હા, ! શું અલ્લાહ તેના આભારી બંદાઓને આમના કરતાં વધારે જાણતો નથી? જ્યારે એ લોકો તમારી પાસે આવે જે અમારી આયતો ઉપર ઈમાન લાવે છે ત્યારે તેમને કહો “તમારી ઉપર સલામતી છે. તમારા માલિકે મહેરબાની અને દયા કરવાની રીત પોતાની ઉપર ફરજિયાત કરી લીધી છે. આ તેની મહેરબાની અને દયા છે કે જો તમારામાંથી કોઈ અજાણતાં કોઈ ખરાબ કામ કરી બેઠો હોય, પછી એના પછી તોબા કરે અને સુધારી લે તો તે તેને માફ કરી દે છે અને નરમ વ્યવહાર કરે છે.”^{૩૭}

(૩૪) કુરૈશના મોટાં મોટાં સરદારો અને સંપત્તિ સુખી લોકોને નબી સ.અ.વ.ની સામે બીજા વાંધાઓ ઉપરાંત આ વાંધો પણ હતો કે આપની આસપાસ તો અમારી કોમના ગુલામો, નોકરચાકર અને નીચલા વર્ગના લોકો ભેગા થઈ ગયાં છે. તેઓ કટાક્ષ કરતા હતાં કે આ માણસના સાથીદારો પણ કેવા કેવા આદરણીય લોકો મળ્યાં છે! બિલાલ, અમ્માર, સુહૈબ અને ખબ્બાબ! બસ આ જ લોકો અલ્લાહને અમારામાંથી એવા મળ્યાં જેમને નવાજી શકાતાં હતાં ! પછી, તેઓ આ ઈમાન લાવનારા લોકોની ગરીબીનો મજાક ઉડાવીને જ અટકી જતા ન હતાં, બલ્કે એમનામાંથી જેની અંદર પણ ક્યારેક ભૂતકાળમાં કોઈ નૈતિક કમજોરી દેખાઈ હતી તેની ઉપર પણ આ લોકો આલોચના કરતા હતાં અને કહેતા હતાં કે ફલાણો માણસ જે ગઈકાલ સુધી તો આવો હતો, અને ફલાણો માણસ કે જેણે આવું આવું કર્યું હતું, આજે તે પણ પસંદગી પામેલાંની યાદીમાં સામેલ છે ! આ જ વાતોનો જવાબ અહીં આપવામાં આવી રહ્યો છે.

(૩૫) એટલે કે દરેક માણસ તેની ખામીઓ અને સારા કાર્યો માટે પોતે જ જવાબદાર છે. આ મુસલમાન થનારા લોકોમાંથી કોઈપણ માણસ માટે જવાબ આપવા તમે ઊભા નહીં થાઓ, અને ન તો તમારા માટે જવાબ આપવા માટે એમનામાંથી કોઈ ઊભો થશે. તમારા હિસ્સાની કોઈ નેકી આ લોકો તમારી પાસેથી

وَكَذَلِكَ نَقُصِّلُ الْآيَاتِ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ ۝
 قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ۚ قُلْ لَا
 أَتَّبِعُ أَهْوَاءَكُمْ ۚ قَدْ ضَلَلْتُ إِذًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ ۝
 قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّنْ رَبِّي وَكَذَّبْتُمْ بِهِ ۚ مَا عِندِي مَا
 تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ ۚ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ ۚ يَقْضُ الْحَقُّ وَهُوَ خَيْرُ

અને આવી રીતે અમે અમારી નિશાનીઓ વિગતવાર રીતે રજુ કરીએ છીએ કે જેથી ગુનેગારોનો માર્ગ તદ્દન જાહેર થઈ જાય. ૩૬ (રુકૂઅ-૬)

હે મુહમ્મદ ! આમને કહો કે તમે લોકો અલ્લાહ સિવાય બીજાં જેમને પોકારો છો તેમની બંદગી કરવાની મને મનાઈ કરવામાં આવી છે. કહો, હું તમારી ઈચ્છાઓનું અનુસરણ નહીં કરું, જો મેં આવું કર્યું તો ગુમરાહ થઈ ગયો, સીધો માર્ગ પામનારાઓમાંથી ન રહ્યો. કહો, હું મારા માલિક તરફથી એક સ્પષ્ટ દલીલ ઉપર કાયમ છું અને તમે તેને ખોટી ઠેરવી દીધી છે, હવે મારા અધિકારમાં એ વસ્તુ નથી જેના માટે તમે ઉતાવળાં થઈ રહ્યાં છો, ૩૭ ફેંસલો કરવાનો સંપૂર્ણ અધિકાર અલ્લાહને છે, તે જ સત્ય વાત વર્ણવે છે અને તે જ સૌથી સારો

છીનવી શક્તાં નથી તેમજ તેમના હિસ્સાની કોઈ બૂરાઈ તમારી ઉપર નાખી શક્તાં નથી. આ ઉપરાંત, જ્યારે આ લોકો માત્ર સત્યના યાચક બનીને તમારી પાસે આવે છે ત્યારે તેમને તમે શા માટે દૂર હડસેલી દો ?

(૩૬) એટલે કે ગરીબો, મુફલિસો અને એવાં લોકો કે જે સમાજમાં નીચી હેસિયત ધરાવે છે તેમને સૌથી પહેલાં ઈમાન લાવવાની પ્રેરણા આપીને અમે માલ અને મોભાનો ધમંડ ધરાવનારા લોકોને અજમાયશમાં નાખી દીધાં છે.

(૩૭) જે લોકો એ વખતે નબી સ.અ.વ. ઉપર ઈમાન લાવ્યા હતાં એમાંના ઘણાંખરા લોકો એવા પણ હતાં જેમના હાથે જહાલતના જમાનામાં મોટા મોટા ગુન્હા થઈ ગયંલા હતાં. હવે ઈસ્લામ અંગીકાર કરી લીધા પછી તેમના જીવન સાવ બદલાઈ ગયા હતાં, પરંતુ ઈસ્લામના વિરોધીઓ તેમને ભૂતકાળના જીવનની ખામીઓ અને કૃત્યો માટે મ્હેણાં મારતા હતાં. આના માટે કહેવામાં આવી રહ્યું છે કે ઈમાનવાળાઓને દિલાસો આપો. તેમને જણાવો કે જે માણસ તૌબા કરીને પોતાને સુધારી લે છે તેના અગાઉના ગુન્હાઓ ઉપર પકડ કરવાની રીત અલ્લાહ તઆલાને ત્યાં નથી.

(૩૮) “આવી રીતે” નો ઈશારો એ સમગ્ર પ્રવચનની તરફ છે જે ચોથા રુકૂઅની આ આયતથી શરૂ

الْفَصْلَيْنِ ۝ قُلْ لَوْ أَنَّ عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَفُضِيَ
 الْأَمْرُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ ۖ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ ۝ وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ
 الْغَيْبِ لَا يُعْلِمُهَا إِلَّا هُوَ ۖ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ ۖ وَمَا تَسْقُطُ
 مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ
 وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ۝ وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ
 وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَىٰ أَجَلٌ
 مُّسَمًّى ۖ ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ۝

ફેંસલો કરનાર છે.” કહો, જો ક્યાંક એ વસ્તુ મારા અધિકારમાં હોત કે જેના માટે તમે ઉતાવળા થઈ રહ્યાં છો તો મારી અને તમારી વચ્ચે ક્યારનોય ફેંસલો થઈ ગયો હોત. પરંતુ અલ્લાહ વધુ સારી રીતે જાણે છે કે અત્યાચારીઓની સાથે કેવો વ્યવહાર કરવો જોઈએ. તેની જ પાસે ગેબની ચાવીઓ છે જેમને તેના સિવાય કોઈ નથી જાણતું. ધરતી અને સમુદ્રમાં જે કંઈ છે, બધાથી તે વાકેફ છે. વૃક્ષ ઉપરથી પડનારું કોઈ પાંદડું એવું નથી જેની જાણ તેને ન હોય. ધરતીના અંધારા પડોમાં કોઈ દાણો એવો નથી જેનાથી તે વાકેફ ન હોય. સૂકું અને લીલું બધું જ એક ખુલ્લા ગ્રંથમાં લખેલું છે. તે જ છે જે રાત્રે તમારા પ્રાણો કબજામાં લઈ લે છે અને દિવસે જે કંઈ તમે કરો છો તેને જાણે છે, પછી બીજા દિવસે તે તમને આ જ કામકાજની દુનિયામાં પાછા મોકલી દે છે કે જેથી જીવનની નક્કી કરેલી મુદત પૂરી થાય. છેવટે તેની જ તરફ તમારું પાછું ફરવું છે, પછી તે તમને જણાવી દેશે કે તમે શું કરતા રહ્યાં છો. (રુકૂઅ-૭)

થયો હતો, “આ લોકો કહે છે કે તેની ઉપર કોઈ નિશાની કેમ નથી ઊતરી.” અર્થાત્ આટલી સ્પષ્ટ અને ચોખ્ખી દલીલો તથા નિશાનીઓ પછી પણ જે લોકો તેમના કુફ અને ઈનકાર ઉપર હઠાગ્રહ સેવતાં રહે, તેમનું અપરાધી હોવું કોઈપણ શંકા વિના સાબિત થઈ જાય છે, અને આ હકીકત દર્પણની જેમ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે હકીકતમાં આ લોકો અજ્ઞાનપ્રિયતાના કારણે આ માર્ગે ચાલી રહ્યાં છે, એ કારણે નહીં કે સત્યમાર્ગની દલીલો સ્પષ્ટ નથી અથવા અમુક દલીલો એમની આ ગુમરાહીની તરફેણમાં પણ મોજૂદ છે.

(૩૯) અહીં ઈશારો અલ્લાહની આપત્તિ તરફ છે. વિરોધીઓ કહેતા હતાં કે જો તમે ખુદા તરફથી

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً ۖ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ﴿٦١﴾ ثُمَّ رُدُّوْا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقُّ ۖ أَلَا لَهُ الْحُكْمُ ۖ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحُسْبَيْنِ ﴿٦٢﴾ قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِّنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً ۖ لَّيِّنٌ أَنجِبَنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٦٣﴾ قُلْ اللَّهُ يُنَجِّيكُمْ مِّنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ مُّشْرِكُونَ ﴿٦٤﴾

તેના બંદાઓ ઉપર તે પૂર્ણ શક્તિ ધરાવે છે અને તમારી ઉપર નિરીક્ષણ કરનારાં નીમીને મોકલે છે, ^{૪૦} એટલે સુધી કે જ્યારે તમારામાંથી કોઈના મૃત્યુનો સમય આવી જાય છે ત્યારે તેના મોકલેલા ફરિશ્તા તેના પ્રાણ કાઢી લે છે અને પોતાની ફરજ બજાવવામાં સહેજ પણ ક્યાશ રાખતાં નથી, પછી બધા જ અલ્લાહ, તેમના સાચા માલિકની તરફ પાછા લાવવામાં આવે છે. બરાબર જાણી લો, ફેંસલાના તમામ અધિકારો તેની જ પાસે છે અને તે હિસાબ લેવામાં ઘણો ઝડપી છે.”

હે મુહમ્મદ ! આમને પૂછો, ‘ભૂમિ અને સમુદ્રના અંધારામાં કોણ તમને જોખમોથી બચાવે છે ? કોણ છે જેની પાસે તમે (મુસીબતના સમયે) કરગરી કરગરીને અને છાનામાના દુઆઓ માગો છો ? કોને કહો છો કે જો આ આફતમાંથી તેણે અમને ઉગારી લીધાં તો અમે જરૂર આભારી થઈશું ? — કહો, અલ્લાહ તમને તેનાથી અને દરેક તકલીફથી મુક્ત આપે છે પછી તમે બીજાંને તેનો ભાગીદાર ઠેરવો છો. ^{૪૧}

મોકલાયેલા નબી છો, અને અમે જ્યારે ખુલ્લી રીતે તમને ખોટા કહી રહ્યાં છીએ, ત્યારે શા માટે ખુદાની આપત્તિ અમારી ઉપર આવી જતી નથી ? તમે અલ્લાહ તરફથી નિમાયેલા હોવાનો તકાદો તો એ હતો કે અહીં જેવો કોઈ તમને ખોટો કહેત અથવા તમારું અપમાન કરત, તો તરત જ ધરતી ધસી પડત અને તે તેમાં સમાઈ જાત અથવા વીજળી પડત અને તે ભસ્મ થઈ જાત. આ તો વળી કેવું છે કે ખુદાનો મોકલેલ અને તેની ઉપર ઈમાન લાવનારા લોકો તો મુસીબતો ઉપર મુસીબતો તથા અપમાન ઉપર અપમાન સહન કરી રહ્યાં છે અને એમને ગાળો આપનારા અને પથ્થર મારનારાઓ નિર્ભય બનીને શાંતિથી ફરે છે ?

(૪૦) એટલે કે આવા ફરિશ્તા કે જે તમારી દરેક હીલચાલ અને દરેક વાત ઉપર નજર રાખે છે, તમારી દરેક પ્રવૃત્તિની નોંધ કરતા રહે છે.

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ أَوْ
 مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبَسَكُمْ شِيعًا وَيُزَيِّقَ بَعْضَكُمْ بِأَسْ
 بَعْضٍ ۖ أَنْظِرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ ۝ ٦٥ وَكَذَّبَ
 بِهِ قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ ۖ قُلْ لَّسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ ۝ ٦٦ لِكُلِّ نَبِيٍّ

કહો, તે એમ કરવા માટે સમર્થ છે કે તમારી ઉપર કોઈ આફત ઉપરથી ઉતારી દે, અથવા તમારા પગ નીચેથી પ્રગટ કરી દે, અથવા તમને જૂથોમાં વહેંચીને એક જૂથને બીજા જૂથની તાકાતનો સ્વાદ ચખાવડાવી દે. જુઓ, અમે કેવી રીતે વારંવાર અલગ અલગ રીતે અમારી નિશાનીઓ તેમની સામે પ્રસ્તુત કરી રહ્યાં છીએ કે જેથી તેઓ હકીકતને સમજી લે. ^{૪૧} તમારી કોમ તેનો ઇનકાર કરી રહી છે જો કે તે હકીકત છે. આમને કહી દો કે હું તમારી ઉપર નિરીક્ષક બનાવવામાં આવ્યો નથી. ^{૪૩} દરેક ખબરના

(૪૧) એટલે કે આ હકીકત કે માત્ર અલ્લાહ જ સર્વશક્તિમાન છે અને તે જ તમામ સત્તાઓનો માલિક અને તમારા ભલા અને બૂરાનો કુલમુખત્યાર છે, અને તેના જ હાથમાં તમારા ભાગ્યની લગામ છે. આ અંગેની ગવાહી તો તમારી પોતાની જાતમાં જ મોજૂદ છે. જ્યારે કોઈ મુસીબતનો સમય આવે છે અને સાધનો નિષ્ફળ જતાં દેખાય છે ત્યારે તમે સહજ રીતે તેની જ તરફ વળો છો. આ ખુલ્લી નિશાની હોવા છતાં પણ તમે કોઈપણ દલીલ અને પુરાવા વિના બીજાને ખુદાઈમાં તેના ભાગીદાર બનાવી દીધેલાં છે. તમારું ભરણપોષણ તો તેની આપેલી રોજીમાંથી થાય છે અને તમે અન્નદાતા બનાવો છો બીજાને, મદદ તો તેની કૃપા અને મહેરબાનીથી મેળવો છો, અને હિમાયતી અને મદદગાર ઠરાવો છો બીજાને, ગુલામ તો છો તેના પણ બંદગી કરો છો બીજાની. તમારા સંકટો દૂર એ કરે છે, ખરાબ સમયમાં તમે આજીજી તેની સામે કરો છો અને જ્યારે મુસીબતનો સમય પસાર થઈ જાય છે ત્યારે સંકટ વિમોચક બીજાં બની જાય છે, અને ચઢાવા અને ભેટો બીજાના નામે ચઢવા માંડે છે !

(૪૨) જે લોકો અલ્લાહની આફતને તેમનાથી દૂર જોઈને સત્યની દુશ્મનાવટમાં ભારે હિંમત દેખાડી રહ્યા હતાં, તેમને ચેતવવામાં આવી રહ્યાં છે કે અલ્લાહની આફતને આવવામાં વાર લાગતી નથી. પવનનું એક તોફાન તમને અચાનક બરબાદ કરી શકે છે, ભૂકંપનો એક આંચકો તમારા ગામોને ભોંયભેગા કરી દેવા માટે પૂરતો છે. કબીલાઓ, રાષ્ટ્રો અને દેશોની દુશ્મનાવટના દારૂગોળામાં એક જ ચિંગારી એવી તબાહી મચાવી શકે છે કે વર્ષો સુધી રક્તપાત અને અશાંતિમાંથી છુટકારો ન મળે. એટલા માટે અત્યારે જો આફત આવતી નથી તો આ તમારા માટે ગફલત અને બેહોશીનું ઘેન ન બની જાય કે બેફિકર બનીને સારા અને નરસા વચ્ચે ભેદ કર્યા વિના આંધળાંની જેમ જીવનના રસ્તા પર ચાલતાં રહો. પાડ માનો કે અલ્લાહ તમને મહેતલ આપી રહ્યો છે અને

مُسْتَقَرٍّ ۖ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٦٧﴾ وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي
 آيَتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ ۚ وَإِمَّا
 يُنسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرِى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٦٨﴾
 وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَلَكِنْ
 ذِكْرِى لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٦٩﴾ وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا

જાહેર થવાનો એક સમય નિયત થયેલો છે, ટૂંક સમયમાં તમને પોતાને પરિણામ જણાઈ જશે.

અને હે મુહમ્મદ ! જ્યારે તમે જુઓ કે લોકો અમારી આયતોની નુકતેચીની કરી રહ્યાં છે ત્યારે તેમની પાસેથી ખસી જાઓ, એટલે સુધી કે તેઓ આ વાત છોડીને બીજી વાતોમાં લાગી જાય. અને જો ક્યારેક શૈતાન તમને ભુલાવામાં નાખી દે^{૪૩} ત્યારે જે વખતે તમને આ ભૂલનું ભાન થઈ જાય તેના પછી ફરી આવા જુલમી લોકો પાસે ન બેસો. તેમના હિસાબમાંથી કોઈ વસ્તુની જવાબદારી સંયમી લોકો ઉપર નથી, અલબત્ત, શિખામણ આપવી તેમની ફરજ છે કદાચ તેઓ ખોટું કરવાથી બચી જાય.^{૪૪} છોડો એ લોકોને જેમણે તેમના દીનને ખેલ અને તમાશો બનાવેલો છે

એ નિશાનીઓ તમારી સામે રજૂ કરી રહ્યો છે જેના વડે તમે સત્યને ઓળખીને સાચો માર્ગ અપનાવી શકો.

(૪૩) એટલે કે મારું આ કામ નથી કે જે કંઈ તમે નથી જોતાં તે હું તમને બળજબરીપૂર્વક દેખાડું અને જે તમે નથી સમજતાં તે બળ પ્રયોગ કરીને તમારી સમજમાં ઉતારી દઉં. અને મારું આ કામ પણ નથી કે જો તમે જુઓ નહીં, અને સમજો નહીં, તો તમારી ઉપર આફત ઉતારી દઉં. મારું કામ માત્ર સત્ય અને અસત્યને જુદાં પાડીને તમારી સામે રજૂ કરી દેવાનું છે. હવે જો તમે માનતાં નથી તો જે ખરાબ પરિણામથી હું તમને ડરાવું છું તે તેના સમયે આપોઆપ તમારી સામે આવી જશે.

(૪૪) એટલે કે જો કોઈ વખતે અમારી આ સૂચનાઓ તમને યાદ ન રહે અને તમે ભૂલથી એવા લોકોની સંગતમાં બેઠાં રહી જાઓ.

(૪૫) આનો અર્થ આ છે કે જે લોકો ખુદાની નાફરમાનીથી પોતે બચીને કામ કરે છે તેમની ઉપર નાફરમાન લોકોની કોઈ જવાબદારી નથી ત્યારે તેઓ શા માટે અમસ્તાંજ એ વાતને પોતાની ઉપર ફરજિયાત બનાવી લે કે આ નાફરમાનોની સાથે વાદવિવાદ કરીને એમને મનાવીને જ રહેશે, અને એમના ખોટાં અને સમજ્યા વિનાના વાંધાઓનો જવાબ આપીને જ રહેશે, અને જો તેઓ માનતાં ન હોય તો તેમને કોઈપણ રીતે મનાવીને જ રહેશે. એમની ફરજ તો માત્ર આટલી જ છે કે જેમને ગુમરાહીમાં ભટકતાં જોઈ રહ્યાં હોય તેમને

وَاغْرَثْنَهُمُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَذَكِّرْ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ ۖ
 لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ ۚ وَإِنْ تَعْدِلْ كُلُّ
 عَدْلٍ لَا يُؤْخَذُ مِنْهَا ۚ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا ۖ لَهُمْ
 شَرَابٌ مِّنْ حَمِيمٍ ۖ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ ۖ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ۝ قُلْ
 أَدْعُوا مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَىٰ
 أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْنَا اللَّهَ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ
 فِي الْأَرْضِ حَيْرَانٌ ۚ لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَىٰ ائْتِنَا ۚ

અને જેમને દુનિયાના જીવને ભ્રમમાં નાખી દીધેલાં છે. હા, પરંતુ આ કુર્આન સંભળાવીને શિખામણ અને ચેતવણી આપતા રહો કે ક્યાંક કોઈ માણસ તેના કરતૂતોની આફતમાં ફસાઈ ન જાય, અને ફસાય પણ એવી હાલતમાં કે અલ્લાહથી બચાવનાર કોઈ હિમાયતી કે મદદગાર અને કોઈ ભલામણ કરનાર તેના માટે ન હોય અને જો તે દરેક શક્ય વસ્તુ મુક્તિદંડ પેટે આપીને છૂટવા માગે તો તે પણ તેની પાસેથી સ્વીકારવામાં ન આવે, કારણ કે આવા લોકો તો ખુદ તેમની કમાણીના પરિણામે પકડવામાં આવશે, એમને તો એમના સત્યના ઈનકારના અવેજ પેટે ઉકળતું પાણી પીવા માટે અને પીડાકારી સજા ભોગવવા માટે મળશે. (રુકૂઅ-૮)

હે મુહમ્મદ ! આમને પૂછો, શું અલ્લાહને છોડીને અમે એમને પોકારીએ જે ન તો અમને ફાયદો પહોંચાડી શકે છે ન તો નુકસાન ? અને જ્યારે કે અલ્લાહ અમને સીધો માર્ગ દેખાડી ચૂક્યો છે ત્યારે શું હવે અમે તરત પાછા વળી જઈએ ? શું અમે અમારી દશા એ માણસ જેવી કરી લઈએ જેને શૈતાનોએ ધરતીમાં ભટકાવી દીધો હોય અને તે વ્યાકુળ બનીને ફરી રહ્યો હોય જો કે તેના સાથીદારો તેને બોલાવી રહ્યાં હોય કે અહીં આવ, આ સીધો માર્ગ મોજૂદ છે ?

શિખામણ આપે અને સત્ય વાત તેમની સામે રજૂ કરી દે. પછી જો તેઓ ન માને અને ઝઘડાં, ચર્ચા અને વાદ-વિવાદ ઉપર ઉતરી આવે તો સત્યવાન લોકોનું આ કામ નથી કે તેમની સાથે માનસિક કુશ્તીઓ કરવામાં પોતાનો સમય અને શક્તિઓ વેડફતાં રહે. જાહિલ લોકોને બદલે તેમણે તેમની શક્તિઓ અને સમય એ લોકોના શિક્ષણ અને તાલીમ અને સુધારણા તેમજ ઉપદેશ પાછળ વાપરવાં જોઈએ જે પોતે સત્યચાહક હોય.

قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ ۖ وَأْمُرْنَا لِلْإِسْلَامِ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤١﴾
وَأَنْ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ۖ وَهُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٤٢﴾
وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ ۖ وَيَوْمَ يَقُولُ

કહો, “હકીકતમાં સાચું માર્ગદર્શન તો માત્ર અલ્લાહનું જ માર્ગદર્શન છે અને તેની તરફથી અમને આ આદેશ મળ્યો છે કે સૃષ્ટિના માલિકની સામે આજ્ઞાપાલનમાં માથું ઝૂકાવી દો, નમાઝ કાયમ કરો અને તેની નાફરમાની બચો, તેની જ તરફ તમે સમેટવામાં આવશો. એ જ છે જેણે આકાશ અને ધરતીને યથાર્થ પેદા કર્યા છે^{૪૬} અને જે દિવસે તે કહેશે કે

(૪૬) કુર્આનમાં આ વાત ઠેરઠેર કહેવામાં આવી છે કે અલ્લાહે ધરતી અને આકાશોને સાર્થક સર્જ્યા છે અથવા સત્યની સાથે સર્જ્યા છે. આ આયતોમાં ખૂબ જ વિશાળ અર્થ સમાયેલો છે.

આનો એક અર્થ આ છે કે પૃથ્વી અને આકાશોનું સર્જન માત્ર ખેલના રૂપમાં થયું નથી. આ કંઈ ઈશ્વરની લીલા નથી. આ કોઈ બાળકનું રમકડું નથી કે માત્ર મનોરંજન માટે તે તેની સાથે રમતો રહે અને પછી કારણ વિના તેને તોડી-ફોડીને ફેંકી દે. આ હકીકતમાં એક ખૂબ જ ગંભીર કામ છે જે ડહાપણના પાયા ઉપર કરવામાં આવેલું છે, તેની અંદર એક મહાન ધ્યેય કાર્યરત છે, અને તેનો એક કાળ પસાર થઈ ગયા પછી સર્જનહાર એ તમામનો હિસાબ લે એ જરૂરી છે જે એ કાળમાં થયું છે, અને આ જ કાળના પરિણામો ઉપર બીજા કાળનો આધાર મૂકે. આ જ વાત બીજી ઘણી જગ્યાએ આવી રીતે કહેવામાં આવી છે. رَبَّنَا مَا خَلَقْنَا هَذَا بَاطِلًا. “હે અમારા માલિક, તેં આ બધું નિરર્થક સર્જ્યું નથી.” અને وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَعِبٍ ۚ “અમે આકાશો અને ધરતી અને એ વસ્તુઓને જે આકાશ અને ધરતી વચ્ચે છે ખેલ તરીકે સર્જી નથી.” اَلْحَسْبُكُمْ اَلْمَا خَلَقْنَاكُمْ عِبَادًا وَاَنْتُمْ اِلٰهِيْنَ اَلَا “તો શું તમે એમ માની લીધું છે કે તમને આમ જ નકામા જ સર્જવામાં આવ્યાં છે અને તમે અમારી તરફ પાછા લાવવામાં નહીં આવો?”

બીજો અર્થ આ છે કે અલ્લાહે આ સમગ્ર સૃષ્ટિતંત્ર સત્યના નક્કર પાયા ઉપર સ્થાપેલું છે. ન્યાય તથા ડહાપણ અને સચ્ચાઈના નિયમો ઉપર તેની દરેક વસ્તુ આધારિત છે. અસત્ય માટે હકીકતમાં આ વ્યવસ્થામાં મૂળિયાં નાખવાનો અને ઉછરવાનો કોઈ અવકાશ જ નથી. આ વાત બીજી છે કે અલ્લાહ જૂઠપરસ્ત લોકોને તક આપે કે તેઓ જો તેમના જૂઠ અને જુલમને વિકસાવવા માગતા હોય તો તેમના પ્રયાસો કરી જુએ પરંતુ છેવટે ધરતી જૂઠના દરેક બીજને ઓકીને બહાર ફેંકી દેશે અને અંતમાં હિસાબ વખતે, દરેક જૂઠપરસ્ત માણસ જોઈ લેશે કે જે પ્રયાસો તેણે આ ખરાબ વૃક્ષની ખેતી અને સિંચાઈમાં કર્યા છે તે તમામ નક્કામા નીવડ્યાં.

ત્રીજો અર્થ આ છે કે ખુદાએ આ સમગ્ર સૃષ્ટિને સત્યના પાયા ઉપર રચી છે અને આગવા હક્કના આધારે તે તેની ઉપર શાસન કરી રહ્યો છે. તેનો હુકમ અહીં એટલા માટે ચાલે છે કે તે જ પોતાની સર્જેલી સૃષ્ટિમાં શાસનનો અધિકાર ધરાવે છે. બીજાંનો હુકમ જો ઉપરછલ્લી રીતે જોતાં બાહ્ય રીતે ચાલતો દેખાતો હોય તો પણ

كُنْ فَيَكُونُ ۖ قَوْلُهُ الْحَقُّ ۖ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنفَخُ فِي
الصُّورِ ۖ عِلْمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ ۖ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿٤٣﴾ وَإِذْ
قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَرِئِي مَا آلِهَتُهُ ۖ إِنَّي
رَأَيْتُهَا فِي الْكِتَابِ ۚ

કયામત થઈ જાય તે જ દિવસે તે થઈ જશે. તેનું કથન તદ્દન સત્ય છે. અને જે દિવસે રણશિંગું ફૂંકવામાં આવશે^{૪૭} તે દિવસે શાસન તેનું જ હશે,^{૪૮} તે ગેબ અને શહાદત^{૪૯} દરેક વસ્તુનો જાણનાર છે અને ડહાપણવાળો તથા માહિતગાર છે.

ઈબ્રાહીમનો કિસ્સો યાદ કરો કે જ્યારે તેણે તેના પિતા આઝરને કહ્યું હતું “શું તું મૂર્તિઓને ખુદા બનાવે છે?”^{૫૦} હું તો

તેનાથી છેતરાઓ નહીં, હકીકતમાં તેમનો હુકમ ચાલતો નથી, ન તો ચાલી જ શકે છે, કેમ કે સૃષ્ટિની કોઈ વસ્તુ ઉપર તેમનો કોઈ અધિકાર નથી કે તેની ઉપર પોતાનો હુકમ ચલાવે.

(૪૭) “સૂર ફૂંકવાની” સાચી કેફિયત કેવી હશે તેની વિગતો આપણી સમજની બહાર છે. કુર્આન ઉપરથી જે કંઈ આપણને જણાયું છે તે માત્ર એટલું છે કે કયામતના દિવસે અલ્લાહના હુકમથી એક વખતે સૂર ફૂંકવામાં આવશે અને બધા જ નાશ પામશે, પછી ખબર નથી કે કેટલા સમય પછી, જેને અલ્લાહ જ જાણે છે, બીજો સૂર ફૂંકવામાં આવશે અને બધા જ, આગળના અને પાછળના, નવેસરથી જીવતાં થઈને પોતાને હશ્રના મેદાનમાં જોશે. પહેલો સૂર ફૂંકતાં સમગ્ર સૃષ્ટિનું તંત્ર છિન્નભિન્ન થઈ જશે અને બીજું સૂર ફૂંકતાં એક બીજું તંત્ર નવા રૂપ અને નવા નિયમોની સાથે સ્થપાઈ જશે.

(૪૮) આનો અર્થ આ નથી કે આજે રાજ તેનું નથી બલ્કે અર્થ આ છે કે એ દિવસે જ્યારે પડદો ઉઠાવી દેવામાં આવશે અને હકીકત એકદમ સામે આવી જશે ત્યારે ખબર પડી જશે કે એ બધા કે જે સત્તા ધરાવતા જણાતા હતાં, અથવા માનવામાં આવતા હતાં, સાવ અધિકાર વિનાના છે અને રાજના બધા જ અધિકારો એ જ એક ખુદા માટે છે જેણે સૃષ્ટિનું સર્જન કર્યું છે.

(૪૯) **غَيْب** = એ બધું જ જે મખ્લૂકથી છૂપું છે.

શહાદત **شَهَادَت** = એ બધું જ જે મખ્લૂક માટે પ્રગટ-જાહેર છે.

(૫૦) અહીં હઝરત ઈબ્રાહીમ અ.સ.ના કિસ્સાનો ઉલ્લેખ એ વાતની હિમાયતમાં તથા સાક્ષી તરીકે કરવામાં આવી રહ્યો છે જેવી રીતે અલ્લાહે એનાયત કરેલા માર્ગદર્શન વડે આજે મુહમ્મદ સ.અ.વ.એ, અને આપના સાથીઓએ, શિર્કનો ઈનકાર કર્યો છે તેમજ તમામ બનાવટી ખુદાઓથી મોઢું ફેરવીને એક માત્ર જગતના માલિકની સામે માથું ઝૂકાવી દીધું છે. એવી જ રીતે ગઈ કાલે આવું જ ઈબ્રાહીમ અ.સ. પણ કરી ચૂક્યાં છે. અને જેવી રીતે આજે મુહમ્મદ સ.અ.વ. અને આપની ઉપર ઈમાન લાવનારાઓની સાથે આપની અજ્ઞાન કોમ ઝઘડો કરી રહી છે એવી જ રીતે ગઈ કાલે હઝરત ઈબ્રાહીમ અ.સ. સાથે પણ એમની કોમ આ જ ઝઘડો કરી

أَرَبُّكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٤٣﴾ وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ
مَلَكَوَتَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَنَّ مِنَ الْبَاقِينَ ﴿٤٤﴾

તને અને તારી કોમને ખુલ્લી ગુમરાહીમાં જોઉં છું.” ઇબ્રાહીમને અમે આવી જ રીતે આકાશો અને ધરતીનું રાજ્યતંત્ર દેખાડતા^{૫૧} હતાં અને એટલા માટે દેખાડતા હતાં કે એ વિશ્વાસ કરનારાઓમાંથી થઈ^{૫૨} જાય.

ચૂકી છે. અને ગઈ કાલે જે જવાબ હઝરત ઇબ્રાહીમ અ.સ.એ એમની કોમને આપ્યો હતો, આજે મુહમ્મદ સ.અ.વ. અને આપના અનુયાયીઓ તરફથી એમની કોમને પણ એ જ જવાબ છે. મુહમ્મદ સ.અ.વ. એ રસ્તા પર છે જે નૂહ અ.સ. અને ઇબ્રાહીમ અ.સ. તથા ઇબ્રાહીમની સંતાનના તમામ નબીઓનો રસ્તો રહ્યો છે. હવે જ્યારે આ લોકો એપનું અનુસરણ કરવાનો ઇનકાર કરી રહ્યાં છે ત્યારે તેમને ખબર પડી જવી જોઈએ કે તેઓ નબીઓના માર્ગથી ચલિત થઈને અજ્ઞાનના માર્ગ ઉપર ચાલી રહ્યાં છે.

અત્રે એક બીજી વાત પણ સમજી લેવી જોઈએ કે અરબસ્તાનના લોકો સામાન્ય રીતે હઝરત ઇબ્રાહીમ અ.સ.ને તેમના નેતા અને સરદાર માનતા હતાં. ખાસ કરીને, કુરૈશના અભિમાન અને ગૌરવનો સમગ્ર પાયો જ આ હતો કે તેઓ ઇબ્રાહીમ અ.સ.ની સંતાન તથા તેમના બાંધેલા ખાનએ ખુદાના સેવકો છે. એટલા માટે તેમની સામે હઝરત ઇબ્રાહીમ અ.સ.ની તૌહીદની માન્યતાનો તથા શિર્ક સામે તેમનો ઇનકાર અને મુશ્રિક કોમ સાથેના તેમના ઝઘડાનો ઉલ્લેખ કરવાનો મતલબ આ હતો કે કુરૈશના ગૌરવ અને અભિમાન તથા મક્કાના કાફિરોના તેમના શિર્કયુક્ત દીન માટેનો બધો સંતોષ તેમની પાસેથી છીનવી લેવામાં આવે અને તેમની સામે સાબિત કરી દેવામાં આવે કે આજે મુસલમાનો એ મુકામ ઉપર છે જે મુકામ ઉપર હઝરત ઇબ્રાહીમ અ.સ. હતાં અને તમારી હેસિયત એ છે જે હઝરત ઇબ્રાહીમ અ.સ. સાથે ઝઘડો કરનારી જાહિલ કોમની હતી. આ બિલકુલ એવું જ છે જાણે કોઈ શેખ અબ્દુલકાદિર જીલાની રહ.ના શ્રદ્ધાળુઓ અને કાદરી વંશના પીરઝાદાઓની સામે હઝરત શેખના અસલ શિક્ષણ તથા એમના જીવનની ઘટનાઓ રજૂ કરીને એમ સાબિત કરી દે કે જે બુઝુર્ગને તમે માનો છો, તમારી પોતાની રીત એમના કરતાં તદ્દન વિરૂદ્ધ છે અને તમે આજે એ જ ગુમરાહ લોકોની હેસિયત ધારણ કરી લીધી છે જેમની વિરૂદ્ધ તમારા બુઝુર્ગ જીવનભર સંઘર્ષ કરતા રહ્યાં.

(૫૧) એટલે કે જેવી રીતે તમારી સામે સૃષ્ટિની નિશાનીઓ સ્પષ્ટ છે અને અલ્લાહની નિશાનીઓ તમને દેખાડવામાં આવી રહી છે, એવી જ રીતે ઇબ્રાહીમ અ.સ.ની સામે પણ આ જ કુદરતની નિશાનીઓ હતી પરંતુ તમે લોકો એમને જોયા પછી પણ આંધળાંની જેમ કશું જોતાં નથી અને ઇબ્રાહીમ અ.સ.એ નિશાનીઓ આંખો ખોલીને જોઈ. આ જ સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારા જે તમારી સામે ઉદય અને અસ્ત પામે છે અને દરરોજ તમને ઉદય વખતે જેવા માર્ગ ભૂલેલાં જુએ છે એવા જ અસ્ત વખતે છોડી જાય છે, એમને જ એ આંખોવાળા માણસે પણ જોયા હતાં અને આ જ નિશાનીઓ વડે તે હકીકત સુધી પહોંચી ગયો.

(૫૨) આ જગ્યાને અને કુર્આનના એ બીજા સ્થળોને, કે જ્યાં હઝરત ઇબ્રાહીમ અ.સ. સાથેના એમની

કોમના ઝઘડાનો ઉલ્લેખ આવેલો છે, સારી રીતે સમજવા માટે જરૂરી છે કે હઝરત ઇબ્રાહીમ અ.સ.ની કોમની ધાર્મિક અને સાંસ્કૃતિક પરિસ્થિતિ ઉપર પણ એક નજર નાખી લેવામાં આવે. આધુનિક પુરાતત્ત્વ સંશોધનોમાં એ શહેર શોધી કાઢવામાં આવ્યું છે જ્યાં હઝરત ઇબ્રાહીમ અ.સ.નો જન્મ થયો હતો, એટલું જ નહીં, ઇબ્રાહીમ અ.સ.ના જમાનામાં એ વિસ્તારના લોકોની જે સ્થિતિ હતી તેના વિષે પણ ઘણી માહિતી પ્રાપ્ત થઈ છે. સર લીયોનાર્ડ વૂલી (Sir Leonard Woolley) એ તેમના પુસ્તક (“Abraham”, London, 1935) માં આ સંશોધનોના જે પરિણામો પ્રસિદ્ધ કર્યા છે, તેમનો ટૂંકસાર અમે અહીં નોંધીએ છીએ:

એવું અનુમાન છે કે ઈ.પૂ. ૨૧૦૦ની લગભગ, જેને હવે સામાન્ય રીતે સંશોધકો હઝરત ઇબ્રાહીમ અ.સ.ના જીવનનો કાળ સ્વીકારે છે, શહેર ઉર ની વસતિ લગભગ અઢી લાખની આસપાસ હતી અને શક્ય છે કે પાંચ લાખ પણ હોય. એ મોટું ઔદ્યોગિક અને વેપારી મથક હતું. એક તરફ છેક પામીર અને નીલગિરિ સુદ્ધાંથી ત્યાં માલ આવતો હતો અને બીજી તરફ અનાતોલ્યા સાથે તેના વેપારી સંબંધો હતાં. તે રાજ્યનું વડું મથક હતું. તેની સીમાઓ હાલના ઈરાક રાજ્યના ઉત્તરમાં થોડી ઓછી અને પશ્ચિમમાં થોડી વધારે હતી. દેશની મોટાભાગની વસ્તી ઉદ્યોગ અને વેપારમાં રોકાયેલી હતી. એ જમાનાના લખાણો પુરાતત્ત્વના અવશેષોમાંથી મળી આવ્યાં છે, તેમના ઉપરથી જણાય છે કે એ લોકોનું જીવન વિષેનું દ્રષ્ટિબિંદુ તદ્દન ભૌતિકવાદી હતું. પૈસો કમાવવો અને વધુમાં વધુ એશોઆરામ મેળવવો, તેમના જીવનનો સૌથી મોટો ધ્યેય હતો. વ્યાજખોરી મોટા પ્રમાણમાં ફેલાયેલી હતી. ખૂબ જ વેપારી વૃત્તિના લોકો હતાં. દરેક બીજાને શંકાની નજરથી જોતો હતો અને અંદરોઅંદર અદાલતી ખટલાઓ ચાલતા રહેતા હતાં. તે લોકો તેમના દેવોની પાસે દુઆઓમાં લાંબુ જીવન, સમૃદ્ધિ અને વેપારમાં પ્રગતિ માગતા હતાં. વસ્તી ત્રણ વર્ગોની બનેલી હતી :

(૧) અમીલો - આ ઉચ્ચ વર્ગના લોકો હતાં જેમાં પૂજારીઓ, રાજ્યના હોદ્દેદારો અને લશ્કરના અધિકારીઓનો સમાવેશ થતો હતો.

(૨) મિસ્કીનો - આમાં વેપારીઓ, ઉદ્યોગકારો અને ખેતીનો ધંધો કરતા લોકોનો સમાવેશ થતો હતો.

(૩) અર્દવ - એટલે કે ગુલામો.

આમાંથી પહેલો વર્ગ એટલે કે અમીલોને ખાસ વિશેષાધિકારો મળેલા હતાં. એમના ફોજદારી અને દિવાની અધિકારો બીજાં કરતાં અલગ હતાં અને એમના જાનમાલની કિંમત બીજાં કરતાં વધારે હતી.

આવા શહેર અને આવા સમાજમાં હઝરત ઇબ્રાહીમ અ.સ.એ જન્મ લીધો. તેમનો તથા તેમના કુટુંબનો જે અહેવાલ આપણને તલમૂદમાં જોવા મળે છે, તેના ઉપરથી જણાય છે કે તેઓ અમીલો વર્ગના સભ્ય હતાં અને તેમનો પિતા રાજ્યનો સૌથી મોટો હોદ્દેદાર હતો. (જુઓ સૂર: બકરહ, નોંધ ક્રમાંક - ૨૮૦)

ઉરના શિલાલેખોમાં લગભગ ૫૦૦૦ દેવી -દેવતાઓના નામ જોવા મળે છે. દેશના વિવિધ શહેરોના જુદા જુદા દેવો હતાં. દરેક શહેરનો એક વિશિષ્ટ રક્ષક દેવ રહેતો હતો જે નગરસ્વામી, મહાદેવ અથવા પરમદેવ માનવામાં આવતો હતો અને તેનો આદર બીજા દેવો કરતાં વધારે જાળવવામાં આવતો હતો. ઉર શહેરનો નગરસ્વામી નન્નાર (ચંદ્રદેવ) હતો અને આના જ આધારે પછીના લોકોએ આ શહેરનું નામ કમરીના પણ લખ્યું છે. બીજું મોટું શહેર લરસા હતું જે પછીથી ઉરની જગ્યાએ રાજ્યનું વડુંમથક બન્યું. તેનો નગરસ્વામી શમ્માશ (સૂર્યદેવ) હતો. આ મોટા દેવોની નીચે ઘણાં નાના નાના દેવો પણ હતાં, જે મોટાભાગે આકાશના તારાઓ અને

ગ્રહોમાંથી, અને ઓછી મહત્વની પૃથ્વીમાંથી પસંદ કરવામાં આવ્યા હતાં, અને લોકો તેમની જુદી જુદી ગૌણ જરૂરિયાતો તેમની સાથે સંકળાયેલી માનતા હતાં. આ આકાશી અને પૃથ્વીના દેવી-દેવતાઓની આકૃતિઓ મૂર્તિઓના રૂપમાં બનાવી લેવામાં આવી હતી અને તમામ પૂજા વિધિઓ તેમની સમક્ષ કરવામાં આવતી હતી.

નગ્નારની મૂર્તિ ઉરમાં સૌથી ઊંચી ટેકરી ઉપર એક ભવ્ય ઈમારતમાં સ્થાપિત કરવામાં આવી હતી. તેની નજીક જ નગ્નારની પત્ની નનગુલનું મંદિર હતું. નગ્નારના મંદિરની ભવ્યતા એક શાહી મહેલ જેવી હતી. તેના શયનખંડમાં દરરોજ રાત્રે એક પૂજારણ જઈને તેની દુલ્હન બનતી હતી. મંદિરમાં પુષ્કળ સ્ત્રીઓ દેવતાના નામે સમર્પિત થયેલી હતી. તેમની હેસિયત દેવદાસીઓ (Religious Prostitutes) જેવી હતી. એવી સ્ત્રીને ઘણી સન્માનનીય માનવામાં આવતી હતી જે દેવતાના નામે પોતાના શીલનું બલિદાન આપી દે. ઓછામાં ઓછું એક વખત પોતાની જાતને દેવના માર્ગમાં કોઈ અજાણ્યા પુરુષને સોંપી દેવી સ્ત્રી માટે મોક્ષનો માર્ગ માનવામાં આવતો હતો. હવે એ જણાવવાની જરૂર નથી કે આ ધાર્મિક વેશ્યાવૃત્તિનો લાભ લેનારા લોકો મોટાભાગના પૂજારીઓ જ રહેતા હતાં.

નગ્નાર ફક્ત દેવતા જ ન હતો બલ્કે દેશનો સૌથી મોટો જમીનદાર, સૌથી મોટો વેપારી, સૌથી મોટો ઉદ્યોગપતિ અને દેશના રાજકીય જીવનનો સૌથી મોટો શાસક પણ હતો. ઘણાં બાગ-બગીચાં, મકાનો અને જમીનો એ મંદિર માટે વક્ફ-સમર્પિત- કરી દેવામાં આવતા હતાં. આ માલ-મિલકતની આવક ઉપરાંત ખેડૂતો, જમીનદારો, વેપારીઓ, બધા જ દરેક જાતના અનાજ, દૂધ, સોનું, કાપડ અને બીજી વસ્તુઓ લાવીને મંદિરમાં પધરાવતા હતાં જેનો સ્વીકાર કરવા માટે મંદિરમાં એક મોટો કર્મચારીવર્ગ હતો. ઘણાં કારખાના મંદિર હેઠળ ચાલતા હતાં. વેપાર-ધંધો પણ ઘણાં મોટા પ્રમાણમાં મંદિર તરફથી કરવામાં આવતો હતો. આ બધાં કામ દેવતાના ઉત્તરાધિકારી તરીકે પૂજારીઓ જ કરતા હતાં. આ ઉપરાંત, દેશની સૌથી ઉચ્ચ અદાલત પણ મંદિર હતી. પૂજારીઓ તેના ન્યાયાધીશો હતાં અને તેમના ચુકાદાઓ દેવતાના ચુકાદાઓ માનવામાં આવતા હતાં. રાજવી પરિવારનું રાજ પણ નગ્નારમાંથી જ મેળવવામાં આવ્યું હતું. અસલ રાજા નગ્નાર હતો અને દેશનો શાસક તેના તરફથી રાજ કરતો હતો. આ સંબંધના કારણે રાજા પોતે પણ દેવતાઓમાં સામેલ થઈ જતો હતો અને દેવતાઓની જેમ જ તેની પણ પૂજા કરવામાં આવતી હતી.

ઉરનું રાજકીય વંશ, જે ઇબ્રાહીમ અ.સ.ના જમાનામાં શાસન કરતું હતું, તેના સ્થાપકનું નામ ઉરનમ્મુ હતું જેણે ઈ.પૂ.૨૩૦૦ માં એક વિશાળ સામ્રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું. તેની સીમાઓ સામ્રાજ્યની પૂર્વમાં સોસા થી લઈને પશ્ચિમમાં લેબેનોન સુધી વિસ્તરેલી હતી. એના જ લીધે આ વંશનું નામ “નમ્મુ” પડ્યું હતું જે અરબીભાષામાં જઈને નમરૂદ થઈ ગયું. હઝરત ઇબ્રાહીમ અ.સ.ની હિજરત પછી એ વંશ અને એ કોમ ઉપર સતત આફતો ઉતરવા માંડી. પહેલાં, ઈલામી લોકોએ ઉરનો નાશ કર્યો અને નમરૂદની નગ્નારની મૂર્તિ સહિત કેદ પકડવામાં આવ્યાં. પછી લરસામાં એક ઈલામી રાજ્ય સ્થપાયું જેની હેઠળ ઉરનો પ્રદેશ ગુલામની હેસિયતથી રહ્યો. છેવટે આરબવંશના એક પરિવારના નેજા હેઠળ બાબિલે જોર પકડ્યું અને લરસા અને ઉર બંને તેના નેજા હેઠળ આવી ગયાં. આ વિનાશોએ નગ્નાર સાથેની ઉરના લોકોની આસ્થા હચમચાવી નાખી કેમ કે તે તેમનું રક્ષણ ન કરી શક્યો.

ચોકકસપણે તો કહી શકાતું નથી કે પછીના જમાનામાં હઝરત ઇબ્રાહીમ અ.સ.ના શિક્ષણનો પ્રભાવ

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا ۖ قَالَ هَذَا رَبِّي ۖ فَلَمَّا أَفَلَ
 قَالَ لَا أَحِبُّ الْأَفْلِينَ ﴿٤٦﴾ فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِعًا قَالَ هَذَا رَبِّي ۖ
 فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَّمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ
 الضَّالِّينَ ﴿٤٧﴾ فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِعَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا
 أَكْبَرُ ۖ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يُقَوْمُ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٤٨﴾ إِنِّي

એટલા માટે જ્યારે રાત તેની ઉપર છવાઈ ત્યારે તેણે એક તારો જોયો. કહ્યું, આ મારો માલિક છે. પરંતુ જ્યારે તે આથમી ગયો ત્યારે તે બોલ્યો, આથમી જનારાઓનો તો હું મોહિત નથી, પછી જ્યારે ચંદ્ર ચળકતો દેખાયો ત્યારે કહ્યું, આ છે મારો માલિક. પરંતુ જ્યારે તે પણ આથમી ગયો ત્યારે કહ્યું, જો મારા માલિકે મારું માર્ગદર્શન ન કર્યું હોત તો હું પણ ગુમરાહ લોકોમાં સામેલ થઈ ગયો હોત. પછી જ્યારે સૂર્યને પ્રકાશિત જોયો ત્યારે કહ્યું, આ છે મારો માલિક, આ સૌથી મોટો છે. પરંતુ જ્યારે તે પણ આથમ્યો ત્યારે ઈબ્રાહીમ બોલી પડ્યો, “હે મારી કોમના લોકો ! હું એ બધાંથી મુક્ત છું જેમને તમે અલ્લાહના ભાગીદાર ઠેરવો છો.”^{૫૩} મેં તો

એ દેશના લોકોએ કેટલા અંશે સ્વીકાર્યો પરંતુ ઈ.સ.પૂ. ૧૮૧૦ માં બાબિલના રાજા હમ્મુરાબ્બી (બાઈબલનો અમુરાફીલ) એ જે કાનૂન બનાવ્યા હતાં તે ગવાહી આપે છે કે, પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ રીતે તેમના સંપાદનમાં નબૂવ્વતના દીપમાંથી મેળવવામાં આવેલા પ્રકાશે અમુક હદ સુધી જરૂર ફાળો આપ્યો હતો. આ કાયદાનો વિગતવાર શિલાલેખ ઈ.સ. ૧૮૦૨ પછી મસીહ મુકામે એક ફ્રેન્ચ પુરાતત્ત્વ સંશોધકને મળી આવ્યો અને તેનો અંગ્રેજી અનુવાદ C.H.W.John એ ઈ.સ. ૧૮૦૩ પછી (The Oldest Code of Law) પ્રસિદ્ધ કર્યો. આ કાયદાના ઘણાં નિયમો અને પેટાનિયમો મૂસા અ.સ.ની શરીઅત સાથે સમાનતા ધરાવે છે.

જો અત્યાર સુધીના પુરાતત્ત્વોના સંશોધનોના પરિણામો સાચાં હોય તો તેના ઉપરથી આ વાત તદ્દન સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે હઝરત ઈબ્રાહીમ અ.સ.ની કોમમાં શિર્ક માત્ર એક ધાર્મિક માન્યતા અને મૂર્તિપૂજાયુક્ત ઈબાદતોનો સમૂહ જ ન હતો બલકે હકીકતમાં એ કોમની સમગ્ર આર્થિક, સાંસ્કૃતિક, સામાજિક અને રાજકીય જીવનની વ્યવસ્થા આ જ માન્યતા ઉપર આધારિત હતી. આની સામે હઝરત ઈબ્રાહીમ અ.સ. તૌહીદનો સંદેશ લઈને ઉઠ્યા હતાં તેની અસર માત્ર મૂર્તિપૂજા પર જ પડી ન હતી બલકે રાજવીવંશની પૂજનીયતા અને શાસન, પૂજારીઓ અને ઉચ્ચ વર્ગની સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય હેસિયત તેમજ સમગ્ર દેશનું સામૂહિક જીવન તેના પ્રભાવ હેઠળ આવી જતું હતું. તેમના સંદેશનો સ્વીકાર કરવાનો અર્થ એ હતો કે નીચેથી માંડીને ઉપર સુધી,

સમગ્ર સમાજની ઈમારતને ધ્વંસ કરી દેવામાં આવે અને તેને નવેસરથી એક ખુદાના પાયા ઉપર રચવામાં આવે. એટલા જ માટે ઈબ્રાહીમ અ.સ.નો અવાજ બુલંદ થતાં જ સામાન્ય લોકો અને વિશિષ્ટ વર્ગો, પૂજારીઓ અને નમરૂદ, બધાં જ એકી સાથે તેને કચડી નાખવા માટે ઊભા થઈ ગયાં.

(૫૩) અહીં ઈબ્રાહીમ અ.સ.ના શરૂઆતના વિચાર-મંથનની એ પરિસ્થિતિનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે જે નબૂવ્વતના હોદ્દા ઉપર નિમાયા પહેલાં એમના માટે સત્ય સુધી પહોંચવાનું માધ્યમ બની. આમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે એક સમજદાર અને સીધો માણસ, કે જેણે સદંતર શિર્કના વાતાવરણમાં આંખો ખોલી હતી, અને જેને તૌહીદનું શિક્ષણ ક્યાંયથી મળી શકે એમ ન હતું, કેવી રીતે સૃષ્ટિની નિશાનીઓને જોઈને તથા તેની ઉપર ચિંતન-મનન કરીને તેમાંથી સાચી દલીલો વડે સત્ય વાતને જાણવામાં સફળ થઈ ગયો. ઉપર ઈબ્રાહીમ અ.સ.ની કોમની જે સ્થિતિનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તેની ઉપર નજર નાખવાથી જણાઈ આવે છે કે હઝરત ઈબ્રાહીમ અ.સ. જ્યારે સમજણ થયા હતાં ત્યારે તેમની આસપાસ ચારેય તરફ ચંદ્ર, સૂર્ય અને તારાઓની ખુદાઈના પડઘમ વાગતા હતાં. એટલા માટે સ્વાભાવિક રીતે હઝરત ઈબ્રાહીમ અ.સ.ની સત્યની શોધનો આરંભ આ જ સવાલથી થવો જોઈતો હતો કે શું હકીકતમાં આમાંથી કોઈ રબ એટલે કે માલિક હોઈ શકે છે? આ જ કેન્દ્રીય સવાલ ઉપર તેમણે ચિંતન-મનન કર્યું અને છેવટે પોતાની કોમના તમામ દેવતાઓને એક અચળ કાનૂન હેઠળ ગુલામોની જેમ ભ્રમણ કરતાં જોઈને તેઓ એ તારણ ઉપર પહોંચ્યાં કે જેના માટે પણ માલિક હોવાનો દાવો કરવામાં આવે છે તેમાંથી કોઈનામાં પણ માલિકીનો અંશમાત્ર નથી, માલિક માત્ર એ જ એક છે જેણે આ તમામને સર્જ્યાં છે અને બંદગી કરવા માટે લાયક બનાવ્યાં છે.

આ કિસ્સાના શબ્દો ઉપરથી સામાન્ય રીતે લોકોના મગજમાં એક શંકા જન્મે છે. આયતમાં જે કહેવામાં આવ્યું છે કે, જ્યારે રાત છવાઈ ગઈ ત્યારે તેણે એક તારો જોયો અને જ્યારે તે આથમી ગયો તો આવું કહ્યું, પછી ચંદ્રને જોયો અને જ્યારે તે આથમી ગયો તો આવું કહ્યું, પછી સૂર્યને જોયો અને જ્યારે તે પણ ડૂબી ગયો તો આવું કહ્યું. આના કારણે એક સામાન્ય વાચકના મગજમાં તરત જ આ સવાલ ખટકે છે કે શું બાળપણમાં સમજણ થતાં જ દરરોજ હઝરત ઈબ્રાહીમ અ.સ. ઉપર શું રાત છવાઈ જતી ન હતી અને શું તેઓ દરરોજ ચંદ્ર, તારાઓ અને સૂર્યને ઉદય પામતાં અને આથમતાં જોતા ન હતાં? દેખીતું છે કે આવું ચિંતન-મનન તો તેમણે સમજણી ઉંમરે પહોંચ્યા પછી જ કર્યું હશે. બીજું, આ કિસ્સો આવી રીતે શા માટે વર્ણવવામાં આવ્યો છે કે જ્યારે રાત પડી ત્યારે આ જોયું અને દિવસ નીકળ્યો ત્યારે આ જોયું? જાણે કે આ ખાસ ઘટના પહેલાં તેમને આ વસ્તુઓ જોવાની તક જ મળી ન હતી. જો કે આમ થવું અકલ્પનીય છે. આ શંકા અમુક લોકો માટે એટલી હદે વણઉકલી બની ગઈ કે તેને દૂર કરવા માટેનો કોઈ માર્ગ તેમને આના સિવાય ન દેખાયો કે હઝરત ઈબ્રાહીમ અ.સ.ના જન્મ અને ઉછેર વિષે એક અસાધારણ કિસ્સો ઘડી કાઢે. એટલા માટે એવું કહેવામાં આવે છે કે હઝરત ઈબ્રાહીમ અ.સ.નો જન્મ અને ઉછેર એક ગુફામાં થયો હતો જ્યાં તેમને સમજણી વયે પહોંચતાં સુધી ચંદ્ર, તારા અને સૂર્યના દર્શનથી દૂર રાખવામાં આવ્યા હતાં, જો કે વાત એકદમ સ્પષ્ટ છે અને તેને સમજવા માટે આ પ્રકારની કોઈ વાર્તાની જરૂર નથી.

ન્યૂટન વિષે ખૂબ જાણીતું છે કે તેણે બગીચામાં એક સફરજનને વૃક્ષ પરથી પડતાં જોયો અને તેનાથી તેનું મગજ અચાનક એ સવાલની તરફ દોરાયું કે વસ્તુઓ જમીન પર જ શા માટે પડતી હોય છે, એટલે સુધી કે વિચારતાં વિચારતાં તે ગુરૂત્વાકર્ષણનો નિયમ પ્રસ્થાપવા સુધી પહોંચી ગયો. સવાલ એ પેદા થાય છે કે શું આ

وَجْهَتْ وَجْهِي لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا
 أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٤٩﴾ وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ ۖ قَالَ أَتُحَاجُّونِي فِي اللَّهِ
 وَقَدْ هَدَانِ ۖ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَن يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا ۖ
 وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ۖ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٠﴾ وَكَيْفَ

એકાગ્ર થઈને મારો ચહેરો એ હસ્તીની તરફ કરી લીધો જેણે ધરતી અને આકાશોને પેદા કર્યા છે અને હું કદાપિ શિર્ક કરનારા લોકોમાંથી નથી.” તેની કોમ તેની સાથે ઝઘડવા લાગી ત્યારે તેણે કોમને કહ્યું “શું તમે લોકો અલ્લાહના મામલામાં મારી સાથે ઝઘડો છો? જો કે તેણે મને સીધો માર્ગ બતાવી દીધો છે. અને હું તમારા ઠેરવેલાં ભાગીદારોથી ડરતો નથી, હા, જો મારો માલિક કંઈ ઇચ્છે તો એ જરૂર થઈ શકે છે. મારા માલિકનું જ્ઞાન દરેક વસ્તુ ઉપર છવાયેલું છે, પછી શું તમે ભાનમાં નહીં આવો? ^{૫૪} અને છેવટે હું તમારા

ઘટના પહેલાં ન્યૂટને ક્યારેય પણ કોઈ ચીજને જમીન પર પડતી જોઈ ન હતી? ચોક્કસ જોઈ હશે અને વારંવાર જોઈ હશે, તો પછી શું કારણ છે કે એ જ ખાસ તારીખે સફરજન પડવાનું દ્રશ્ય જોઈને ન્યૂટનના મગજમાં એ હલચલ પેદા થઈ જે એની પહેલાં રોજબરોજના એવા જ સેંકડો દ્રશ્યો વડે થઈ ન હતી? આનો જવાબ જો કોઈ હોય તો આ જ છે કે ચિંતન-મનન કરનાર મગજ હંમેશાં એક પ્રકારના દ્રશ્યોથી એક જ રીતે પ્રભાવિત થતું નથી. ઘણીવાર એવું થાય છે કે માણસ એક વસ્તુને હંમેશાં જોતો હોય છે અને તેના મગજમાં કોઈ હલચલ થતી નથી પરંતુ અમુક સમયે એ જ વસ્તુને જોઈને અચાનક મગજમાં ખટકો થાય છે જેનાથી ચિંતનશક્તિઓ એક ખાસ વિષયની તરફ કામે લાગી જાય છે, અથવા પહેલાંથી કોઈ પ્રશ્નની તપાસમાં મગજ વ્યસ્ત રહેતો હોય છે અને અચાનક રોજબરોજના દ્રશ્યોમાંથી કોઈ એક વસ્તુ ઉપર નજર પડતાં જ ગૂંચનો એ છેડો હાથમાં આવી જાય છે જેનાથી બધી જ ગૂંચવણો ઉકલતી જાય છે. આવો જ મામલો હઝરત ઇબ્રાહીમ અ.સ.ની સાથે પણ બન્યો. રાતો રોજ આવતી હતી અને પસાર થઈ જતી હતી, સૂર્ય અને ચંદ્ર તથા તારા બધા જ આંખોની સામે ઉગતા અને આથમતા હતાં. પરંતુ તે એક ખાસ દિવસ હતો કે જ્યારે એક તારાના દ્રશ્યે એમના મગજને એ માર્ગે નાખી દીધો જેનાથી અંતમાં તેઓ અલ્લાહની એકતાના કેન્દ્રીય સત્ય સુધી પહોંચીને રહ્યાં. શક્ય છે કે હઝરત ઇબ્રાહીમ અ.સ.નું મગજ પહેલેથી જ આ સવાલ ઉપર ચિંતન કરી રહ્યું હોય કે જે માન્યતાઓ ઉપર સમગ્ર કોમની જીવનવ્યવસ્થા ચાલી રહી છે તેમાં કેટલી હદ સુધી સચ્ચાઈ છે અને પછી એક તારો એકાએક સામે આવીને મુશ્કેલીના ઉકેલ માટે ચાવીરૂપ બની ગયો હોય, અને એ પણ શક્ય છે કે તારાના દ્રશ્યથી જ મગજની હલચલનો આરંભ થયો હોય.

أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَتَّكُمُ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ
مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ
بِالْأَمْنِ ۚ إِنَّ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۝۸۱ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا
إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُّهْتَدُونَ ۝۸۲

ઠેરવેલાં ભાગીદારોથી શા માટે ડરું કે જ્યારે તમે અલ્લાહ સાથે એ વસ્તુઓને ખુદાઈમાં ભાગીદાર બનાવાતી વખતે ડરતાં નથી જેમના માટે તેણે તમારી ઉપર કોઈ સનંદ ઊતારી નથી? આપણા બન્ને પક્ષકારોમાંથી કોણ વધુ નિર્ભયતા અને શાંતિનો હક્કદાર છે? બતાવો જો તમે થોડું પણ જ્ઞાન ધરાવતા હોવ. હકીકતમાં તો શાંતિ તેમના જ માટે છે તેમજ સીધા માર્ગ ઉપર તેઓ જ છે જે ઈમાન લાવ્યાં અને જેમણે તેમના ઈમાનને જુલમ વડે પ્રદૂષિત ન કર્યું. (રુકૂઅ-૯)

આના વિષે એક બીજો પણ સવાલ ઊભો થાય છે. જ્યારે હઝરત ઈબ્રાહીમ અ.સ.એ તારાને જોઈને કહ્યું કે, આ મારો રબ છે, અને જ્યારે ચંદ્ર અને સૂર્યને જોઈને તેમને પોતાના રબ કહ્યાં, તો શું એ વખતે થોડા સમય માટે પણ જ તેઓ શિર્કમાં પડી ગયા ન હતાં? આનો જવાબ કે, કોઈ પણ સત્યવાંચ્છુ પોતાની શોધખોળના માર્ગમાં સફર કરતી વખતે વચ્ચેના જે મુકામો ઉપર વિચાર-મનન માટે થોભે છે ત્યારે ખરું મહત્વ એ મુકામોનું નથી હોતું બલ્કે સાચું મહત્વ એ દિશાનું હોય છે જેની તરફ એ આગળ વધી રહ્યો હોય છે, અને એ આખરી મુકામનો હોય છે જ્યાં પહોંચીને તે થોભે છે. વચ્ચેના મુકામો કોઈપણ સત્યની શોધ માટે અનિવાર્ય છે. એમની ઉપર થોભવું એ સત્યની શોધ માટે હોય છે, નહીં કે તારણ ઉપર પહોંચવા માટે. હકીકતમાં આ થોભવું તે પ્રશ્નના રૂપમાં અને સમજવા માટે હોય છે નહીં કે આખરી તારણ માટે. શોધક જ્યારે આમાંથી કોઈ મુકામ ઉપર થોભીને કહે છે કે, આવું છે, ત્યારે હકીકતમાં આ તેનો છેલ્લો નિર્ણય નથી હોતો બલ્કે આનો અર્થ આ થાય છે કે, આવું છે? અને ચકાસણીમાં આનો જવાબ નકારમાં મળતાં તે આગળ વધી જાય છે, એટલા માટે એવું માની લેવું સાવ ખોટું છે કે રસ્તામાં જ્યાં જ્યાં તે થોભતો રહ્યો ત્યાં ત્યાં તે ટૂંકાગાળા માટે કુફ્ર અથવા શિર્કમાં પડેલો હતો.

(૫૪) આયતમાં تَوَكَّلْ شબ્દનો ઉપયોગ થયો છે જેનો સાચો અર્થ આ છે કે કોઈ માણસ જો ગફલત અને ભુલાવામાં પડેલો હોય તે અચાનક ચોંકી જઈને એ વસ્તુને યાદ કરી લે જેનાથી તે ગાફેલ થઈ ગયો હતો. એટલા માટે اَفْلَا تَتَذَكَّرُونَ અમે અફલા તતઝ્ઝકરૂન નો અનુવાદ આવો કર્યો છે. હઝરત ઈબ્રાહીમ અ.સ.ના કથનનો અર્થ આ હતો કે તમે જે કંઈ કરી રહ્યાં છો તેનાથી તમારો સાચો અને અસલ માલિક બેખબર નથી, તેની જાણકારી તમામ વસ્તુઓને આવરી લે છે, તો શું આ હકીકતથી વાકેફ હોવા છતાં પણ તમને ભાન નહીં આવે?

وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِ ۖ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مِّنْ
 نَّشَاءٍ ۚ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٨٣﴾ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ ۚ
 كُلًّا هَدَيْنَا ۚ وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ ۚ وَمِن ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ
 وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَىٰ وَهَارُونَ ۚ وَكَذَلِكَ
 نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٤﴾ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَىٰ وَعِيسَىٰ وَإِيلَاسَ ۚ

આ હતી અમારી એ દલીલ જે અમે ઇબ્રાહીમને તેની કોમની સામે આપી. અમે જેને ઇચ્છીએ છીએ ઉચ્ચ દરજ્જા એનાયત કરીએ છીએ. સાચું આ છે કે તમારો માલિક અત્યંત ડહાપણવાળો અને જાણનાર છે.

પછી અમે ઇબ્રાહીમને ઇસ્હાક અને યાકૂબ જેવી સંતાન આપી અને દરેકને સીધો માર્ગ દેખાડ્યો. (એ જ સીધો માર્ગ જે) એ પહેલાં નૂહને દેખાડ્યો હતો. અને તેના જ વંશમાંથી અમે દાઉદ, સુલૈમાન, ઐયૂબ, યૂસુફ, મૂસા અને હારૂનને (માર્ગદર્શન આપ્યું). આવી રીતે અમે સત્કર્મીઓને તેમના સત્કર્મોનો બદલો આપીએ છીએ. (તેની જ સંતાનમાંથી) ઝકરિયા, યહ્યા, ઇસા અને ઇલ્યાસને (માર્ગ દેખાડ્યો).

(૫૫) આ સમગ્ર પ્રવચન એ વાત માટે સાક્ષી આપે છે કે એ કોમ આકાશો અને ધરતીના સર્જનહાર અલ્લાહની હસ્તીનો ઇનકાર કરનારી ન હતી બલ્કે તેનો મૂળ અપરાધ અલ્લાહની સાથે બીજાંને ખુદાઈ ગુણોમાં તથા ખુદાના હક્કોમાં ભાગીદાર ઠરાવી દેવાનો હતો. સૌથી પહેલાં તો હઝરત ઇબ્રાહીમ અ.સ. પોતે જ કહી રહ્યાં છે કે તમે અલ્લાહની સાથે બીજી વસ્તુઓને ભાગીદાર બનાવો છો. બીજું, જેવી રીતે આપ લોકોને સંબોધન કરતી વખતે અલ્લાહનો ઉલ્લેખ કરે છે, આ વર્ણનશૈલી માત્ર એ જ લોકોની સામે અપનાવી શકાય છે જે અલ્લાહના અસ્તિત્વનો ઇનકાર કરનારા ન હોય. એટલા માટે એ તફ્સીરકર્તાઓનો અભિપ્રાય સાચો નથી જેમણે આ મુકામે અને હઝરત ઇબ્રાહીમ અ.સ.ની બાબતમાં બીજા સ્થળો ઉપર કુર્આનની આયતોની તફ્સીર એવી ધારણા ઉપર કરી છે કે ઇબ્રાહીમ અ.સ.ની કોમ અલ્લાહનો ઇનકાર કરનારી અથવા તેનાથી અજાણ હતી અને માત્ર તેમના દેવી-દેવતાઓને જ ખુદાઈનો એકમાત્ર માલિક માનતી હતી.

છેલ્લી આયતનું આ વાક્ય કે, “જેમણે તેમના ઈમાનને જુલમ વડે પ્રદૂષિત નથી કર્યું,” આમાં જુલમ શબ્દના કારણે કેટલાક સહાબીઓને ગેરસમજ થઈ હતી કે કદાચ આનો અર્થ ગુન્હો છે. પરંતુ નબી સ.અ.વ.એ જાતે સ્પષ્ટતા કરી દીધી કે હકીકતમાં અહીં જુલમનો અર્થ “શર્ક” છે. એટલા માટે આયતનો અર્થ આ થયો કે જે

كُلُّ مِّنَ الصَّالِحِينَ ۝۸۵ وَإِسْعِيلَ وَيُونُسَ وَلُوطًا
 وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ ۝۸۶ وَمِنَ آبَائِهِمْ وَذُرِّيَّتِهِمْ
 إِخْوَانِهِمْ ۚ وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ۝۸۷
 ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ ۖ وَلَوْ
 أَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۝۸۸ أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ
 الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ۚ فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَؤُلَاءِ فَقَدْ

આમાંનો દરેક સત્કર્મી હતો. (તેના જ વંશમાંથી) ઇસ્માઈલ, અલયસઅ અને યૂનુસ અને લૂતને (માર્ગ દેખાડ્યો). આમાંથી દરેકને અમે દુનિયાના તમામ લોકો ઉપર શ્રેષ્ઠતા એનાયત કરી. આ ઉપરાંત, તેમના બાપદાદા અને તેમની સંતાન અને તેમના ભાઈઓમાંથી ઘણાંને અમે નવાજ્યાં, તેમને મારી સેવા માટે પસંદ કરી લીધાં અને સીધા માર્ગ તરફ તેમનું માર્ગદર્શન કર્યું. આ અલ્લાહનું માર્ગદર્શન છે જેના વડે તે તેના બંદાઓમાંથી જેને ઇચ્છે માર્ગ દેખાડે છે. પરંતુ જો કયાંક તેમણે શિર્ક કર્યું હોત તો તેમનું બધું જ કર્યુ-કરાવ્યું નષ્ટ થઈ જાત.^{૪૬} એ લોકો હતાં જેમને અમે ગ્રંથ અને હુકમ અને નબૂવત એનાયત કર્યા હતાં.^{૪૭} હવે જો આ લોકો તેને માનવાનો ઇનકાર કરતાં હોય તો (પરવા નથી) અમે

લોકો અલ્લાહને ન માને અને પોતાની આ માન્યતાને કોઈ શિર્કયુક્ત માન્યતા અને વર્તનથી પ્રદૂષિત ન કરે, શાંતિ અને સલામતી માત્ર તેમના જ માટે છે અને તેઓ જ સીધા રસ્તા ઉપર છે.

આ પ્રસંગે આ પણ જાણી લેવું યોગ્ય થશે કે આ ઘટના કે જે હઝરત ઇબ્રાહીમ અ.સ.ના ભવ્ય પયગમ્બરી જીવનનો આરંભબિંદુ છે, બાઈબલમાં તેને કોઈ સ્થાન મળી શક્યું નથી. અલબત્ત, તલમૂદમાં આનો ઉલ્લેખ છે. પરંતુ તેમાં બે વાતો કુર્આન કરતાં અલગ છે. એક આ કે તે હઝરત ઇબ્રાહીમ અ.સ.ની સત્યશોધને સૂર્યથી શરૂ કરીને તારાઓ સુધી અને પછી ખુદા સુધી લઈ જાય છે. બીજું, એ કહે છે કે હઝરત ઇબ્રાહીમ અ.સ.એ જયારે સૂર્યને هَذَا کھો તો સાથે જ તેની પૂજા પણ કરી નાખી અને આવી જ રીતે ચંદ્રને પણ તેમણે هَذَا કહીને તેની પૂજા કરી.

(૫૬) એટલે કે જે શિર્કમાં તમે પડેલાં છો તેમાં જ જો તેઓ પણ પડેલાં હોત તો આ દરજ્જાને કદાપિ પામી શક્યાં ન હોત. શક્ય હતું કે એક માણસ સફળ ડાકૂગીરી કરીને વિજેતાની હેસિયતથી ખ્યાતિ પામી લેત,

وَكُنَّا بِهَا قَوْمًا لَّيْسُوا بِهَا بِكَافِرِينَ ۝ ٨٩ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ
فَبِهَادِهِمُ اقْتَدِهْ ۖ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا ۖ إِن هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّ
لِّلْعَالَمِينَ ۝ ٩٠ وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنزَلَ اللَّهُ عَلَىٰ بَشَرٍ
مِّن شَيْءٍ ۖ قُلْ مَنْ أَنزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَىٰ نُورًا وَهُدًى

કેટલાક બીજા લોકોને આ નિયામત સોંપી દીધી છે, જે આનો ઇનકાર કરનારાં નથી. ૪૯ હે મુહમ્મદ !
એ જ લોકો અલ્લાહના તરફથી માર્ગદર્શન પામેલા હતાં, તેમના જ માર્ગે તમે ચાલો, અને કહી દો કે
હું (આ પ્રચાર અને માર્ગદર્શન આપવાના) કાર્ય બદલ તમારી પાસેથી કોઈ વળતરનો માગનાર
નથી. આ તો એક જાહેર શિખામણ છે તમામ જગતના લોકો માટે. (રુકૂઅ-૧૦)

આ લોકોએ અલ્લાહ વિષે ઘણો ખોટો ખ્યાલ બાંધ્યો જ્યારે કહ્યું કે અલ્લાહે કોઈ મનુષ્ય
ઉપર કશું ઊતાર્યું નથી. ૫૦ આમને પૂછો, તો એ ગ્રંથ જેને મૂસા લાવ્યો હતો, જે તમામ મનુષ્યો માટે
પ્રકાશ અને

અથવા ધન ભેગું કરવામાં ખૂબ ઊંચું સ્થાન મેળવીને કાફરની જેમ પ્રખ્યાત થઈ જાત, અથવા બીજા કોઈ રૂપમાં
દુનિયાના દુરાચારી લોકોમાં કુખ્યાત દુરાચારી બની જાત. પરંતુ આ માર્ગદર્શનના સરદાર તથા સંયમીઓના
સરદાર હોવાનું બહુમાન, તથા તમામ દુનિયા માટે ભલાઈ અને કલ્યાણનું સ્રોત હોવાનું સ્થાન તો કોઈ પણ ન
પામી શકત જો શિર્કથી દૂર અને શુદ્ધ ખુદાપરસ્તીના માર્ગ ઉપર મક્કમ ન હોત.

(૫૭) અહીં નબીઓ અ.સ.ને ત્રણ વસ્તુઓ એનાયત કરવા અંગેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. એક
ગ્રંથ એટલે કે અલ્લાહનો કાનૂન સંગ્રહ. બીજો હુકમ, એટલે કે આ કાનૂનનું સાચું અર્થઘટન અને તેના સિદ્ધાંતોને
જીવનના વ્યવહારમાં લાગુ કરવાની લાયકાત અને જીવનની સમસ્યાઓમાં નિર્ણાયક મત સ્થાપવાની ખુદાએ
બક્ષેલી લાયકાત. ત્રીજું નબૂવત, એટલે કે એ હોદ્દો કે તે આ કાનૂન સંગ્રહ પ્રમાણે અલ્લાહની મખ્લૂકનું
દુનિયાના લોકોનું માર્ગદર્શન કરે.

(૫૮) આનો અર્થ આ છે કે જો આ કાફિરો અને મુશ્રિકો અલ્લાહના આ કાનૂનને સ્વીકારવાનો ઇનકાર
કરતા હોય તો ભલે કરે, અમે ઈમાનવાળાઓનો એક એવો સમુદાય ઊભા કરી દીધો છે જે આ નિયામતની કદર
કરનાર છે.

(૫૯) આગળના વર્ણન તથા ત્યારપછીના જવાબી પ્રવચન ઉપરથી સ્પષ્ટપણે સમજાય છે કે આ કથન
યહૂદીઓનું હતું. કેમ કે નબી સ.વ.અ.એ એવો દાવો કર્યો હતો કે, હું નબી છું અને મારી ઉપર ગ્રંથ ઉતર્યો છે,
એટલા માટે સ્વાભાવિક રીતે કુરૈશના કાફિરો અને અરબસ્તાનના અન્ય મુશ્રિકો આ દાવાની ચકાસણી માટે

لِّلنَّاسِ تَجَعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ يُبَدُّونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا ۚ وَ
 عَلِمْتُمْ مَّا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ ۖ قُلِ اللَّهُ لَا تَمَّ ذَرْهُمْ
 فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ ۝ ٩١ وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُّصَدِّقُ
 الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا ۖ

માર્ગદર્શન હતો, જેને તમે ટુકડાં કરીને રાખો છો, થોડો દેખાડો છો અને ઘણો ભાગ છુપાવી દો છો, અને જેના વડે તમને એ જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું જે ન તો તમારી પાસે હતું, ન તો તમારા બાપદાદાની પાસે હતું, છેવટે તેનો ઊતારનાર કોણ હતો? ^{૯૦} — માત્ર આટલું કહી દો કે અલ્લાહ, પછી તેમને તેમની દલીલબાજીઓ સાથે રમવા માટે છોડી દો. (એ જ ગ્રંથની જેમ) આ એક ગ્રંથ છે જેને અમે ઊતાર્યો છે, ખૂબ જ ભલાઈઓ અને બરકતોવાળો છે. એ વસ્તુનું સમર્થન કરે છે જે આની પહેલાં આવી હતી અને એટલા માટે ઉતારવામાં આવ્યો છે કે આના વડે તમે વસ્તીઓના આ કેન્દ્રીયસ્થાન (એટલે કે મક્કા) અને તેની આસપાસના રહેવાસીઓને ચેતવો.

યહૂદીઓ અને ખ્રિસ્તીઓ પાસે જતા હતાં અને તેમને પૂછતા હતાં કે, તમે પણ ગ્રંથવાળા છો, પયગમ્બરોને માનો છો, તો બતાવો કે શું ખરેખર આ માણસ ઉપર અલ્લાહનો ગ્રંથ ઉતર્યો છે? અને પછી જ્યારે તેઓ જે કંઈ જવાબ આપતા તેને નબી સ.અ.વ.ના સક્રિય વિરોધીઓ ઠેરઠેર સંભળાવીને લોકોને પાછા વાળી દેતા હતાં, તેથી અહીં યહૂદીઓના આ કથનને, જેને ઈસ્લામના વિરોધીઓએ દલીલ બનાવી લીધેલું હતું, નોંધીને તેનો જવાબ આપવામાં આવી રહ્યો છે.

એવી શંકા કરી શકાય કે એક યહૂદી, કે જે પોતે તૌરાતને ખુદા તરફથી ઉતરેલા ગ્રંથ તરીકે માને છે, તે એવું કંઈ રીતે કહી શકે કે ખુદાએ કોઈ મનુષ્ય ઉપર કશું ઊતાર્યું નથી. પરંતુ આ શંકા સાચી નથી કેમ કે જિદીપણા અને હઠાગ્રહના કારણે ઘણી વખતે માણસ બીજા લોકોની સાચી વાતોને રદ કરી દેવા માટે એવી વાતો પણ બોલી નાખે છે જેનાથી તેની પોતાની મજબૂત સચ્ચાઈઓ ઉપર પણ પ્રહાર થાય છે. આ લોકો નબી સ.અ.વ.ની નબૂવ્વતને રદ કરવામાં લાગેલા હતાં અને તેમના વિરોધના ઉત્સાહમાં એટલી હદે આંધળાં બની જતા હતાં કે નબી સ.અ.વ. ની પયગમ્બરીને રદ કરવામાં ખુદ પયગમ્બરીને જ રદ કરી દેતા હતાં.

અને એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે લોકોએ અલ્લાહ વિષે બહુ જ ખોટું અનુમાન કર્યું. જ્યારે એમ બોલ્યાં, ત્યારે આનો અર્થ આ છે કે તેમણે અલ્લાહના હકાપણ અને શક્તિ વિષે અનુમાન કરવામાં ભૂલ કરી છે. જે માણસ એમ કહે છે કે ખુદાએ કોઈ મનુષ્ય ઉપર સત્યજ્ઞાન અને જીવનનો કાનૂન ઊતાર્યો જ નથી તે કાં તો મનુષ્યો ઉપર વહીના ઊતરાણને અશક્ય માને છે, અને આ ખુદાની શક્તિ વિષે ખોટું અનુમાન છે, અથવા તે એમ માને

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَهُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ
يَحَافِظُونَ ﴿٩٢﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ
أُوْحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَأُنْزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ
اللَّهُ ۚ وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ

જે લોકો આખિરતમાં માને છે તેઓ આ ગ્રંથ ઉપર ઈમાન લાવે છે, તેમની હાલત આ છે કે તેમની નમાઝોનું રક્ષણ કરે છે.^{૬૧} અને એ માણસ કરતાં મોટો અત્યાચારી બીજો કોણ હશે જે અલ્લાહ ઉપર ખોટી તહોમત મૂકે, અથવા કહે કે મારી ઉપર વહી આવી છે જો કે તેની ઉપર કોઈ વહી ઉતારવામાં આવી ન હોય, અથવા જે અલ્લાહની ઊતારેલી વસ્તુના મુકાબલામાં કહે કે હું પણ આવી વસ્તુ ઊતારીને દેખાડી દઈશ? કદાચ તમે અત્યાચારીઓને એ હાલતમાં જોઈ શકો જ્યારે કે તેઓ મોતની બેહોશીમાં ડૂબકીઓ ખાઈ રહ્યાં હોય છે અને ફરિશ્તા

છે કે ખુદાએ મનુષ્યને બુદ્ધિનું હથિયાર અને તેના ઉપયોગના હક્કો તો આપી દીધાં પરંતુ તેને સાચું માર્ગદર્શન આપવાની કોઈ વ્યવસ્થા ન કરી, બલકે તેને દુનિયામાં આડેધડ કામ કરવા માટે છોડી દીધો અને આ ખુદાના ડહાપણ વિષે ખોટું અનુમાન છે.

(૬૦) આ જવાબ કેમકે યહૂદીઓને આપવામાં આવી રહ્યો છે તેથી મૂસા અ.સ. ઉપર તૌરાતના ઊતરાણને દલીલના રૂપમાં રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કારણ કે તેઓ પોતે તેમાં માનતા હતાં. દેખીતું છે કે તેમનું એમ માનવું કે, હઝરત મૂસા અ.સ. ઉપર તૌરાત ઉતરી હતી, તેમના આ કથનને આપોઆપ રદ કરી દે છે કે કોઈ મનુષ્ય ઉપર કશું ઊતર્યું નથી. આ ઉપરાંત, આનાથી ઓછામાં ઓછું એટલું તો પુરવાર થઈ જ જાય છે કે, મનુષ્ય ઉપર અલ્લાહનો ગ્રંથ ઊતરી શકે છે અને ઊતરી ચૂક્યો છે.

(૬૧) પહેલી દલીલ આ વાતના પુરાવારૂપે હતી કે મનુષ્યો ઉપર ખુદાનો ગ્રંથ ઊતરી શકે છે અને ખરેખર તેનો અમલ થયો છે. હવે આ બીજી દલીલ એ વાતનો પુરાવો છે કે, આ ગ્રંથ કે જે મુહમ્મદ સ.અ.વ. ઉપર ઊતર્યો છે, તે ખુદાનો જ ગ્રંથ છે. આ હકીકતને પુરવાર કરવા માટે ચાર વસ્તુઓ સાક્ષીના રૂપમાં રજૂ કરવામાં આવી છે:

એક આ કે, આ ગ્રંથ ખૂબ જ ભલાઈઓ અને બરકતવાળું છે, એટલે કે આની અંદર માનવીની ભલાઈ અને કલ્યાણ માટે ઉત્તમ નિયમો પ્રસ્તુત કરવામાં આવ્યાં છે. સાચી માન્યતાઓનું શિક્ષણ છે, ભલાઈઓ માટે પ્રોત્સાહન છે, શ્રેષ્ઠ નીતિમત્તાની શિખામણ છે, પવિત્ર જીવન જીવવાનો આદેશ છે, અને આ ઉપરાંત, આ અજ્ઞાન, સ્વાર્થ, સંકુચિત દ્રષ્ટિ, જુલમ, નિર્લજજતા અને બીજી એ બૂરાઈઓથી, કે જેનો ઢગલો તમે તમારા

بَاسِطُوا أَيْدِيَهُمْ ۖ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمْ ۖ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ
الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ
تَسْكِبُونَ ﴿٩٣﴾ وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فِرَادَىٰ كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ
وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ ۖ وَمَا نَرَىٰ مَعَكُمْ
شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءُ ۖ لَقَدْ
تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٩٤﴾ إِنَّ اللَّهَ
فَالِقُ الْخَبِّ وَالنَّوَىٰ ۖ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ

હાથ લાંબા કરી કરીને કહી રહ્યાં હોય છે કે “લાવો, કાઢો તમારા પ્રાણ, આજે તમને એ વાતોના બદલામાં અપમાનની પીડા આપવામાં આવશે જે તમે અલ્લાહ ઉપર તહોમત મૂકીને નાહક બકતા રહેતા હતાં અને તેની આયતોની સામે વિદ્રોહ કરતા હતાં.” (અને અલ્લાહ કહેશે) “લો હવે તમે એવા જ એકલા અમારી સમક્ષ હાજર થઈ ગયાં જેવા અમે તમને પહેલી વખત એકલા પેદા કર્યા હતાં, જે કંઈ અમે દુનિયામાં તમને આપ્યું હતું તે બધું તમે પાછળ મૂકી આવ્યાં છો, અને હવે અમે તમારી સાથે તમારા એ ભલામણકર્તાઓને પણ જોતાં નથી જેમના વિષે તમે માનતા હતાં કે તમારા કામ પાર પાડવામાં તેમનો પણ કંઈક ફાળો છે, તમારા પરસ્પરના બધા સંપર્કો તૂટી ગયાં અને એ બધાં તમને છોડી ગયાં જેમનો તમે ગુમાન ધરાવતા હતાં.” (રુકૂઅ-૧૧)

દાણા અને ગોટલીનો ફાડનાર અલ્લાહ છે.^{૬૩} એ જ સજીવને નિર્જીવમાંથી કાઢે છે અને એ જ નિર્જીવને

પવિત્ર ગ્રંથોના સંગ્રહોમાં ભરી રાખ્યો છે, બિલકુલ મુક્ત છે.

બીજું આ કે, આની પહેલાં ખુદા તરફથી જે કાનૂન આવ્યા હતાં આ ગ્રંથ તેમનાથી અલગ હટીને કોઈ ભિન્ન કાનૂન રજૂ કરતો નથી બલ્કે એ જ વસ્તુનું સમર્થન કરે છે અને ટેકો આપે છે જે તેમાં રજૂ કરવામાં આવી હતી.

ત્રીજું આ કે, આ ગ્રંથ એ જ હેતુ માટે ઊતર્યો છે જે કોઈપણ જમાનામાં અલ્લાહ તરફથી ગ્રંથોના ઊતરાણનો રહ્યો છે, એટલે કે ગફલતમાં પડેલા લોકોને સાવચેત કરવાં અને આડે રસ્તે જવાના દુષ્પરિણામોથી

الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ۖ ذِكْرُكُمْ اللَّهُ فَإِنِّي تُؤَفِّكُونَ ﴿٩٥﴾ فَالِقَ الْإِصْبَاحِ ۖ
وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا ۚ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ۖ ذَٰلِكَ
تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿٩٦﴾ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ
لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ ۖ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ
يَعْلَمُونَ ﴿٩٧﴾ وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ
فَمُسْتَقَرٍّ ۖ وَمُسْتَوْدَعٍ ۖ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ ﴿٩٨﴾

સજીવમાંથી બહાર કાઢે છે. ^{૬૩} આ તમામ કામો કરનાર તો અલ્લાહ છે, પછી તમે ક્યાં બહેકતા જઈ રહ્યાં છો? રાતના પડદાને ચીરીને એ જ પ્રભાત કાઢે છે. તેણે જ રાતને શાંતિનો સમય બનાવ્યો છે. તેણે જ ચંદ્ર અને સૂર્યના ઉદય અને અસ્તનો હિસાબ નક્કી કર્યો છે. આ બધું એ જ જોરાવર અને જ્ઞાન ધરાવનારની ઠેરવેલી યોજનાઓ છે અને એ જ છે જેણે તમારા માટે તારાઓને ભૂમિ અને સમુદ્રના અંધારામાં રસ્તો જાણવા માટેના માધ્યમ બનાવ્યાં. જુઓ, અમે નિશાનીઓ ખોલીને વર્ણવી દીધી છે એ લોકો માટે જે જ્ઞાન ધરાવે છે. ^{૬૪} અને એ જ છે જેણે એક મનુષ્યમાંથી તમને પેદા કર્યા ^{૬૫} પછી દરેકના માટે એક ઠેકાણું છે અને એક તેને સોંપવા માટેનું સ્થાન. આ નિશાનીઓ અમે સ્પષ્ટ કરી દીધી છે એ લોકો માટે જે બુદ્ધિધરાવે છે. ^{૬૬}

સાવધ કરવાં.

ચોથું આ કે, આ ગ્રંથના સંદેશે માનવ સમુદાયમાંથી એ લોકોને આવરી લીધેલાં નથી જે ભૌતિકવાદી અને મનની ઈચ્છાઓના ગુલામ છે, બલ્કે એવા લોકોને પોતાની આસપાસ એકઠાં કર્યા છે જેમની દ્રષ્ટિ દુનિયાના જીવનની સંકુચિત સીમાઓથી આગળ સુધી જાય છે, અને પછી આ ગ્રંથથી પ્રભાવિત થયા પછી જે કાંતિ એમના જીવનમાં દેખાઈ છે તેની સૌથી વધારે સ્પષ્ટ નિશાની આ છે કે તેઓ માનવ સમુદાયની વચ્ચે તેમની ખુદાપરસ્તીના કારણે જુદા તરી આવે છે. શું આ ગુણો અને આ પરિણામો કોઈ એવા ગ્રંથના હોઈ શકે છે જેને કોઈ જુદા માણસે ઉપજાવી કાઢ્યો હોય અને જે પોતાના પુસ્તકને ખુદાના નામે ચઢાવવાની અત્યંત અપરાધપૂર્ણ હિંમત પણ કરી નાખે?

(૬૨) એટલે કે ધરતીના પડોમાંથી બીજને ફાડીને તેમાંથી વૃક્ષની કૂંપળો કાઢનાર.

(૬૩) જીવતાંને મરેલામાંથી કાઢવાનો અર્થ, નિર્જીવ તત્વોમાંથી સજીવ જાતિઓ પેદા કરવાનો છે

وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً ۖ فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ ۖ
 فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرَجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا ۖ وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ
 طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ ۖ وَجَنَّتٍ مِنْ أَعْنَابٍ ۖ وَالزَّيْتُونِ وَالرُّمَّانِ
 مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ ۚ انْظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ ۚ
 إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٩٩﴾ وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ

અને એ જ છે જેણે આકાશમાંથી પાણી વરસાવ્યું, પછી તેના વડે દરેક પ્રકારની વનસ્પતિ ઉગાડી, પછી તેના વડે હરિયાળાં ખેતરો અને વૃક્ષો પેદા કર્યા, પછી તેમાંથી થર ઉપર થર ચઢેલાં દાણાં કાઢ્યાં અને ખજૂરની કળીઓમાંથી ફળોના ઝૂમખાં પેદા કર્યા જે ભારના લીધે લચી પડે છે, અને દ્રાક્ષ, જેતૂન અને અનારના બાગ ઉગાડ્યાં જેમનાં ફળ એકબીજાંને મળતાં પણ છે અને પછી દરેકની વિશિષ્ટતાઓ જુદી જુદી પણ છે. આ વૃક્ષો ઉપર જ્યારે ફળ લાગે છે ત્યારે તેમાં ફળ આવવાની અને ત્યારપછી તેમના પાકવાની પ્રક્રિયા જરા ધ્યાનપૂર્વક અવલોકન કરો, આ વસ્તુઓમાં નિશાનીઓ છે એ લોકો માટે જે ઈમાન લાવે છે. આમ છતાં પણ લોકોએ જિજ્ઞાસોને અટલાડનાં ભાગીદાર ઠેરવી દીધાં,^{૬૭}

અને મરેલાને જીવતામાંથી કાઢવાનો અર્થ સજીવ શરીરોમાંથી નિર્જીવ તત્ત્વોને બહાર કાઢવાનો છે.

(૬૪) એટલે કે આ હકીકતની નિશાનીઓ કે ખુદા માત્ર એક છે, બીજો કોઈ ખુદાઈ ગુણો ધરાવતો નથી, ન તો ખુદાઈના અધિકારોમાં ભાગીદાર છે, ન તો ખુદાઈના હક્કોમાંથી કોઈ હક્કનો હક્કદાર છે. પરંતુ આ નિશાનીઓ અને ચિહ્નો વડે સત્ય સુધી પહોંચવું અજ્ઞાન લોકોની શક્તિ બહારનું છે. આ દોલતનો ફાયદો એ જ લોકો ઉઠાવી શકે છે જે જ્ઞાનના માર્ગે ચાલીને સૃષ્ટિના ચિહ્નોનું અવલોકન કરે છે.

(૬૫) એટલે કે માનવવંશનો આરંભ એક મનુષ્યમાંથી કર્યો.

(૬૬) એટલે કે માનવજાતિનું સર્જન, અને તેમની અંદર પુરુષ અને સ્ત્રીનો ભેદ, અને સ્ત્રી-પુરુષના સંભોગ દ્વારા તેની વૃદ્ધિ, અને માતાના ગર્ભમાં મનુષ્યના બાળકનું બીજ પ્રસ્થાપિત થયા પછીથી જમીનમાં તેને સોંપવામાં આવે ત્યાં સુધી તેના જીવનના વિવિધ તબક્કાઓ ઉપર જો નજર નાખવામાં આવે તો તેમાં અસંખ્ય ખુલ્લી નિશાનીઓ માણસની સામે આવશે જેનાથી તે એ સત્યને ઓળખી શકે છે જે ઉપર વર્ણવવામાં આવ્યું છે. પરંતુ આ નિશાનીઓ વડે એ જ્ઞાન મેળવવું માત્ર એ જ લોકોનું કામ છે જે બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરે. પશુઓની જેમ જીવતાં લોકો કે જે માત્ર તેમની ઈચ્છાઓ સાથે જ અને તેમને પૂરી કરવાના ઉપાયો સાથે જ સંબંધ ધરાવે છે, આ

وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۖ سُبْحَنَهُ وَتَعَالَى
عَمَّا يَصِفُونَ ۝ ١٠٠ بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ
وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةً ۖ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ ۖ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ
عَلِيمٌ ۝ ١٠١ ذِكْرُ اللَّهِ رَبِّكُمْ ۖ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ۖ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ
فَاعْبُدُوهُ ۖ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ۝ ١٠٢ لَا تَدْرِكُهُ الْبَصَارُ
وَهُوَ يُدْرِكُ الْبَصَارَ ۖ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ۝ ١٠٣ قَدْ جَاءَكُمْ
بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ ۖ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ ۖ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا ۖ وَ

જો કે તે તેમનો પેદા કરનાર છે અને કંઈપણ જાણ્યાં-સમજ્યા વિના તેના માટે પુત્રો અને પુત્રીઓ ઘડી કાઢી, ^{૧૦૦} જો કે તે પાક અને પર છે એ વાતોથી જે આ લોકો કહે છે. (રુકૂઅ-૧૨) એ તો આકાશો અને ધરતીનો અનોખો નિર્માતા છે. તેનો કોઈ પુત્ર કેવી રીતે હોઈ શકે કે જ્યારે કોઈ તેની જીવનસાથી જ નથી. તેણે દરેક વસ્તુને પેદા કરી છે અને તે દરેક વસ્તુની જાણકારી ધરાવે છે. આ છે અલ્લાહ તમારો માલિક, કોઈ ખુદા તેના સિવાય નથી, દરેક વસ્તુનો સર્જક, એટલા માટે તમે તેની બંદગી કરો અને તે દરેક વસ્તુનો જવાબદાર છે. નજરો તેને પામી શકતી નથી અને તે નજરોને પામી જાય છે, તે અત્યંત સુક્ષ્મદ્રષ્ટિવાળો અને માહિતગાર છે.

જુઓ, તમારી પાસે તમારા માલિક તરફથી દ્રષ્ટિનો પ્રકાશ આવી ગયો છે, હવે જે દ્રષ્ટિશક્તિનો ઉપયોગ કરશે તે પોતાનું જ ભલું કરશે અને જે આંધળો બનશે, પોતે જ નુકસાન ઉઠાવશે, હું

નિશાનીઓમાં કશું જ જોઈ શકતાં નથી.

(૬૭) એટલે કે તેમની કલ્પના અને અનુમાન વડે એવું ઠરાવી દીધું કે સૃષ્ટિની વ્યવસ્થામાં તથા માનવીના ભાગ્યને સુધારવા અને બગાડવામાં અલ્લાહની સાથે બીજી ગેબી હસ્તીઓ પણ સામેલ છે, કોઈ વરસાદનો દેવ છે, તો કોઈ વનસ્પતિની પેદાશનો, કોઈ ધનની દેવી છે, તો કોઈ રોગોની, વગેરે આ બેહુદી વાતો છે. આ પ્રકારની ખોટી માન્યતાઓ દુનિયાની તમામ મુશ્કિક કોમોમાં આત્માઓ, શૈતાનો, રાક્ષસો, દેવતાઓ અને દેવીઓ વિષે જોવામાં આવ્યાં છે.

(૬૮) અરબસ્તાનના અજ્ઞાન લોકો ફરિશ્તાઓને ખુદાની પુત્રીઓ કહેતા હતાં. આવી જ રીતે

مَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ ۝١٠٢ وَكَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ
وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ۝١٠٣ اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ ۚ

તમારી ઉપર કોઈ ચોકિયાત નથી. ૬૯

આવી રીતે અમે અમારી આયતોને વારંવાર જુદી જુદી રીતે વર્ણવીએ છીએ અને એટલા માટે વર્ણવીએ છીએ કે આ લોકો કહે “તમે કોઈની પાસેથી ભણીને આવ્યાં છો, અને જે લોકો જ્ઞાન ધરાવે છે તેમની સમક્ષ અમે હકીકતને ખોલી દઈએ.” ૭૦ હે મુહમ્મદ ! એ વહીનું અનુસરણ કર્યો જાઓ જે તમારી ઉપર તમારા માલિક તરફથી ઊતરી છે

દુનિયાની બીજી મુશ્મિક કોમોએ પણ ખુદામાંથી વંશ ચલાવેલો છે, અને પછી દેવી -દેવતાઓનો એક વિશાળ વંશવેલો પોતાની કલ્પના વડે ઊભો કરી દીધો છે.

(૬૯) આ વાક્ય જો કે અલ્લાહનું જ કથન છે પરંતુ નબી સ.અ.વ. તરફથી કહેવામાં આવી રહ્યું છે. કુર્આનમજીદમાં જેવી રીતે શ્રોતાઓ વારંવાર બદલાય છે, કોઈ વખતે નબી સ.અ.વ.ને સંબોધન કરવામાં આવે છે તો ક્યારેક ઈમાનવાળાઓને, કોઈ વખતે ગ્રંથવાળાઓને સંબોધન કરવામાં આવે છે, તો ક્યારેક કાફિરો અને મુશ્મિકોને, કોઈ વખતે કુરૈશના લોકોને સંબોધન કરવામાં આવે છે તો ક્યારેક આરબો તથા સામાન્ય લોકોને, જો કે અસલ આશય સમગ્ર માનવજાતિનું માર્ગદર્શન કરવાનું છે, આવી જ રીતે વક્તા પણ વારંવાર બદલાય છે, એટલે કે ક્યાંક વક્તા ખુદા હોય છે, ક્યાંક વહી લાવનાર ફરિશ્તો હોય છે, ક્યાંક ફરિશ્તાઓનો સમૂહ હોય છે, ક્યાંક નબી સ.અ.વ. અને ઈમાનવાળાઓ છે. જો કે આ તમામ સંજોગોમાં કલામ એ જ એક ખુદાનો કલામ હોય છે.

“હું તમારી ઉપર કોઈ ચોકિયાત નથી.” એટલે કે મારું કામ તો માત્ર આટલું જ છે કે આ પ્રકાશને તમારી સમક્ષ રજૂ કરી દઉં. ત્યારપછી આંખો ઉઘાડીને જોવું કે ન જોવું એ તમારું પોતાનું કામ છે. મને એ કામ સોંપવામાં આવ્યું નથી કે જેમણે જાતે આંખો મીંચી લીધી છે તેમની આંખો બળપૂર્વક ઉઘાડું અને તેઓ જે કંઈ જોતાં નથી તે તેમને દેખાડીને જ રહું.

(૭૦) આ એ જ વાત છે જે સૂર: બકરહના ત્રીજા રુકૂઅમાં કહેવામાં આવી છે. મચ્છર અને કરોળિયા વગેરે વસ્તુઓની ઉપમાઓ સાંભળીને સત્યના ચાહકો તો એ સત્યને પામી લે છે જે આ ઉપમાઓ વડે કહેવામાં આવ્યું છે. પરંતુ જેમની ઉપર નકારનો પૂર્વગ્રહ છવાયેલો હોય છે તેઓ કટાક્ષમાં કહે છે કે, અલ્લાહને વળી પોતાના કલામમાં આવી તુચ્છ વસ્તુઓના ઉલ્લેખનું શું કામ ? એ જ વિષય અહીં એક બીજી રીતે વર્ણવવામાં આવ્યો છે. કહેવાનો આશય આ છે કે આ કલામ લોકો માટે અજમાયશ બની ગયો છે જેનાથી ખોટા અને ખરા માણસો જુદાં પડી જાય છે. એક પ્રકારના માણસો એ છે જે આ કલામને સાંભળીને અથવા વાંચીને તેના હેતુ અને વિષય ઉપર ચિંતન કરે છે, અને જે હડાપણ અને શિખામણની વાતો તેમાં કહેવામાં આવી છે તેનો ફાયદો ઉઠાવે છે. આનાથી વિરુદ્ધ, એક બીજા પ્રકારના લોકોની હાલત એવી છે કે સાંભળ્યા અને વાંચ્યા પછી તેમનું મગજ

لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ۚ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٦﴾ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا
 أَشْرَكُوا ۚ وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِظًا ۚ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ
 بِوَكِيلٍ ﴿١٠٧﴾ وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ
 فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ ۗ كَذَلِكَ زَيْنًا لِكُلِّ أُمَّةٍ

કારણ કે એ એક માલિક સિવાય બીજો કોઈ ખુદા નથી. અને આ મુશ્રિકોની પાછળ ન પડો. જો અલ્લાહની મરજી હોત તો (તે પોતે એવી વ્યવસ્થા કરી શકતો હતો કે) આ લોકો શિર્ક ન કરત. તમને અમે તેમની ઉપર ચોકિયાત નીમેલા નથી અને ન તો તમે તેમના માટે વકીલ છો^{૭૧} અને (હે ઈમાન લાવનારાં!) આ લોકો અલ્લાહ સિવાય જેમને પોકારે છે તેમને ગાળો ન આપો, ક્યાંક એવું ન થાય કે આ લોકો શિર્કથી આગળ વધીને અજ્ઞાનતાના કારણે અલ્લાહને ગાળો આપવા માંડે.^{૭૨} અમે તો આવી જ રીતે દરેક જૂથના માટે તેના કૃત્યોને સુંદર

કલામના હાર્દ ઉપર કેન્દ્રિત થવાને બદલે એવી શોધખોળમાં લાગી જાય છે કે આ અભણ માણસ આ વિષયો ક્યાંથી લાવ્યો છે, અને કેમકે વિરોધી પૂર્વગ્રહ પહેલાંથી જ તેમના દિલો ઉપર છવાયેલો હોય છે તેથી એક ખુદા તરફથી ઊતર્યા હોવાની શક્યતાને બાજુએ મૂકીને બાકીની તમામ કાલ્પનિક વસ્તુઓ તેઓ તેમના મગજમાં ઉપજાવી કાઢે છે અને તેમને એવી રીતે વણવે છે કે જાણે તેમણે આ ગ્રંથના મૂળ સ્ત્રોતની ચકાસણી કરી લીધી હોય.

(૭૧) આનો અર્થ આ છે કે તમને નિમંત્રક અને પ્રચારક બનાવવામાં આવ્યાં છે, પોલીસ નહીં. તમારું કામ તો આટલું જ છે કે લોકોની સામે આ પ્રકાશને પ્રસ્તુત કરી દો અને સત્ય જાહેર કરવાની ફરજ અદા કરવામાં કોઈ ક્યાશ ન રાખો. હવે જો કોઈ આ સત્યને સ્વીકારતું ન હોય, તો ન સ્વીકારે. તમને આ કામ માટે નીમવામાં આવેલાં જ નથી કે લોકોને સત્યવાદી બનાવીને જ જંપો. આ ઉપરાંત, આ વાત તમારી જવાબદારી અને હિસાબ-કિતાબમાં પણ સામેલ નથી કે તમારા નબૂવતના ક્ષેત્રમાં કોઈ માણસ અસત્યવાદી રહી ન જાય. એટલા માટે આ ચિંતામાં તમારા મગજને ખોટી રીતે પરેશાન ન કરો કે આંધળાં લોકોને કઈ રીતે દેખતાં બનાવવામાં આવે અને જે આંખો ઉઘાડીને જોવા નથી માગતાં તેમને કેવી રીતે દેખાડવામાં આવે. જો હકીકતમાં ખુદાઈ ડહાપણનો તકાદો આ જ હોત કે દુનિયામાં કોઈપણ માણસ અસત્યવાદી રહી ન જાય તો અલ્લાહને આ કામ તમારી પાસેથી લેવાની શી જરૂર હતી? શું તેનો એક જ ખુદાઈ ઈશારો તમામ મનુષ્યોને સત્યવાદી બનાવી શકતો ન હતો? પરંતુ ત્યાં તો આશય જરાપણ આવો છે જ નહીં, અહીં આશય તો આ છે કે મનુષ્યો માટે સત્ય અને અસત્ય વચ્ચે પસંદગીની સ્વતંત્રતા બાકી રહે, અને પછી સત્યનો પ્રકાશ તેની સામે પ્રસ્તુત કરીને તેની અજમાયશ કરવામાં આવે કે તે બંને વસ્તુઓમાંથી તે કઈ વસ્તુને પસંદ કરે છે. તેથી તમારા માટે કામનો સાચી

عَمَلُهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٠٨﴾
 وَاقْسُوا بِاللَّهِ جَهَدَ آيْمَانِهِمْ لِيَنْ جَاءَ تَهُمْ آيَةٌ لِّیَوْمَئِذٍ
 بِهَا قُلُوبُ النَّبَا الْأَلِیْتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ
 لَا یُؤْمِنُونَ ﴿١٠٩﴾ وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَابْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ

બનાવી દીધાં છે, ^{૧૦૮} પછી તેમણે તેમના માલિકની જ તરફ પાછા આવવાનું છે, તે વખતે તે તેમને જણાવી દેશે કે તેઓ શું કરતા રહ્યાં છે.

આ લોકો મોટી મોટી સોગંદો ખાઈને કહે છે કે જો કોઈ નિશાની ^{૧૦૯} અમારી સામે આવી જાય તો અમે તેની ઉપર ઈમાન લઈ આવીશું. હે મુહમ્મદ ! આમને કહો કે “નિશાનીઓ તો અલ્લાહની પાસે છે” ^{૧૦૯} અને તમને કેવી રીતે સમજાવવામાં આવે કે જો નિશાનીઓ આવી પણ જાય તો આ લોકો ઈમાન લાવવાના નથી. ^{૧૦૯} અમે એવી જ રીતે તેમના દિલો અને નજરો ને ફેરવી રહ્યાં છીએ જેવી રીતે આ

કાર્યપદ્ધતિ આ છે કે જે પ્રકાશ તમને દેખાડી દેવામાં આવ્યો છે તેના અજવાળામાં પોતે સીધા રસ્તે ચાલતાં રહો અને બીજાંને તેની તરફ બોલાવતાં રહો. જે લોકો આ સંદેશને સ્વીકારી લે, તેમને પ્રેમથી ભેટો અને તેમનો સંગાથ ન છોડો ભલે પછી તેઓ દુનિયાની નજરમાં ગમે તેટલાં તુચ્છ હોય. અને જે આનો સ્વીકાર ન કરે તેમની પાછળ ન પડો. જો ખરાબ પરિણામ તરફ તેઓ જાતે જવા માગે અને જવા માટે હઠાગ્રહ સેવે, તો તે તરફ જવા માટે તેમને છોડી દો.

(૭૨) આ શિખામણ નબી સ.અ.વ.ના અનુયાયીઓને આપવામાં આવી છે કે તેમના પ્રચારના જુસ્સામાં એવા નિરકુંશ પણ ન થઈ જાય કે ચર્ચાસભાઓ વાદ-વિવાદોથી આગળ વધીને બિનમુસ્લિમોની માન્યતાઓ ઉપર સખત હુમલા કરવા માંડે અને તેમના ધાર્મિક વડાઓ અને દેવી-દેવતાઓને ગાળો ભાંડવા સુધી પહોંચી જાય કેમ કે આ વસ્તુ તેમને સત્યની નજીક લાવવાને બદલે વધુ દૂર હડસેલી દેશે.

(૭૩) અહીં ફરીથી એ હકીકતને ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે જેની તરફ આની પહેલાં પણ અમે અમારી નોંધોમાં ઈશારો કરી ગયાં છીએ કે જે કામો કુદરતના નિયમો હેઠળ પ્રગટ થાય છે, અલ્લાહતઆલા તેમને પોતાના કામ ગણાવે છે કેમ કે તે જ આ કાનૂનનો ઘડનાર છે અને જે કંઈ એ કાનૂન હેઠળ ઘટે છે તે તેના હુકમથી જ ઘટે છે. જે વાતને અલ્લાહતઆલા આવી રીતે કહે છે કે અમે આવું કર્યું છે તેને જ જો અમે મનુષ્યો વર્ણવીશું તો આવી રીતે કહીશું કે, કુદરતી રીતે આમ જ થતું હોય છે.

(૭૪) નિશાની અર્થ કોઈ એવો બિલકુલ અનુભવી શકાય તેવો ચમત્કાર છે જેને જોઈને નબી

يُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ نَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ۝

وَلَوْ أَنَّنَا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَكَةَ وَ كَلَّمَهُمُ الْوَتْنَ وَ

حَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ

اللَّهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ ۝

عَدُوَّاشَيْطِينِ الْإِنْسِ وَالْجِنَّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ

લોકો પહેલી વખત આની ઉપર ઈમાન લાવ્યા ન હતાં. ^{૯૯} અમે તેમને તેમના વિદ્રોહમાં જ ભટકવા માટે છોડી દઈએ છીએ. (રુકૂઅ-૧૩)

જો અમે ફરિશ્તા પણ તેમની ઉપર ઉતારી દીધાં હોત અને મડદાં તેમની જોડે વાતો કરત અને સમસ્ત દુનિયાની વસ્તુઓને અમે તેમની આંખો સમક્ષ એકઠી કરી દેત તો પણ આ ઈમાન લાવવાના ન હતાં, સિવાય કે અલ્લાહની ઈચ્છા આ જ હોય કે તેઓ ઈમાન લાવે, ^{૧૦૦} પરંતુ મોટાભાગના લોકો અજ્ઞાનની વાતો કરે છે. અને અમે તો આવી જ રીતે હંમેશાં શૈતાન મનુષ્યો અને શૈતાન જિજ્ઞાસોને દરેક નબીના દુશ્મન બનાવ્યાં છે, જે એકબીજા ઉપર સારી દેખાતી

સ.અ.વ.ની સચ્ચાઈ અને આપ અલ્લાહ તરફથી નિમાયેલાં છે એને માની લીધા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય ન રહે.

(૭૫) એટલે કે નિશાનીઓ પ્રસ્તુત કરવાની અને સર્જવાની શક્તિ મારી પાસે નથી, આનો અધિકાર તો અલ્લાહની પાસે છે. તે ચાહે તો દેખાડે અને ન ચાહે તો ન દેખાડે.

(૭૬) આ સંબોધન મુસલમાનોને કરવામાં આવ્યું છે કે જે બેચેન બની બનીને એવી કામના કરતા હતાં અને કોઈ કોઈ વખતે મૌખિક રીતે પણ એવી ઈચ્છા વ્યક્ત કરતા હતાં કે એવી કોઈ નિશાની પ્રગટ થઈ જાય જેનાથી તેમના માર્ગ ભૂલેલાં ભાઈઓ સીધા રસ્તે આવી જાય. તેમની આ જ ઈચ્છા અને મનોકામનાના જવાબમાં કહેવામાં આવી રહ્યું છે કે, તમને કેવી રીતે સમજાવવાં કે આ લોકોનું ઈમાન લાવવું કોઈ નિશાનીના પ્રગટ થવા ઉપર આધારિત નથી.

(૭૭) એટલે કે તેમની અંદર એ જ માનસિકતા કામ કરી રહી છે જેના કારણે તેમને પહેલી વખતે મુહમ્મદ સ.અ.વ.નો સંદેશ સાંભળીને તેને માનવાનો ઇનકાર કરી દીધો હતો. તેમના દ્રષ્ટિબિંદુમાં હજુ સુધી કોઈ ફેરફાર થયો નથી. એ જ અવળી બુદ્ધિ અને દ્વિદ્રષ્ટિ જે તેમને એ વખતે સાચું સમજવાથી અને સાચું જોવાથી અટકાવી રહ્યા હતાં, આજે પણ તેમની ઉપર છવાયેલાં છે.

(૭૮) એટલે કે આ લોકો તેમની અધિકાર અને પસંદગી વડે તો સત્યને અસત્યની સામે અગ્રતા

زُحْرَفِ الْقَوْلِ غُرُورًا ۖ وَكَوْشَاءَ رَبِّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ
وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١١٢﴾ وَلِتَصْغَى إِلَيْهِ أَفْئِدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

વાતો ભ્રમ અને ચાલાકીના રૂપમાં એકબીજાની ઉપર નાખતા રહ્યાં છે.^{૧૧૨} જો તમારા માલિકની મરજી આ હોત કે તેઓ આવું ન કરે તો તેઓ કદાપિ આવું ન કરત.^{૧૧૦} તેથી તમે તેમને તેમની હાલત પર છોડી દો કે જેથી તેઓ જૂઠ્ઠી વાતો ઘડતાં રહે. (આ બધું અમે તેમને એટલા માટે કરવા દઈએ છીએ કે) જે લોકો આખિરત ઉપર ઈમાન ધરાવતાં નથી

આપીને સ્વીકાર કરવાના નથી. હવે તેમના સત્યવાદી બનવાનો એક જ રસ્તો બાકી રહ્યો છે અને તે આ છે કે ખુદાઈ સર્જનશક્તિ વડે જેવી રીતે બધી જ અધિકાર વિહોણી જીવસૃષ્ટિને સત્યવાદી પેદા કરવામાં આવી છે તેવી જ રીતે આમને પણ અધિકાર વિહોણા બનાવીને કુદરતી તેમજ જન્મજાત સત્યવાદી બનાવી દેવામાં આવે. પરંતુ આ વસ્તુ એ હિકમતની વિરુદ્ધ છે જેની હેઠળ અલ્લાહે માનવીને પેદા કર્યો છે. એટલા માટે તમારી આ અપેક્ષા બેકાર છે કે અલ્લાહતઆલા પ્રત્યક્ષ રીતે તેની સર્જનશક્તિના હસ્તક્ષેપ વડે આમને મુસલમાન બનાવશે.

(૭૯) એટલે કે આજે જો મનુષ્યો અને જિન્નાતોમાં રહેલાં શૈતાનો એકમત થઈને તમારી સામે પૂરી તાકાત વાપરી રહ્યાં છે ત્યારે ગભરાવવાની કોઈ જરૂર નથી. આ કોઈ નવી વાત નથી જે તમારી સાથે બની રહી હોય. દરેક જમાનામાં આવું જ થતું આવ્યું છે કે જ્યારે કોઈ પયગમ્બર દુનિયાને સીધો માર્ગ દેખાડવા માટે ઊભો થયો ત્યારે બધી જ શૈતાની શક્તિઓ તેના આ મિશનને નિષ્ફળ બનાવવા માટે કટિબદ્ધ થઈ ગઈ.

“સારી દેખાતી” નો અર્થ એ તમામ ચાલબાજીઓ, યુક્તિઓ અને શંકા-કુશંકાઓ અને વાંધા છે જેમનો આ લોકો સામાન્ય લોકોને સત્યના સંદેશ આપનારની તથા તેના સંદેશની વિરુદ્ધ ઉશ્કેરવા માટે ઉપયોગ કરે છે. પછી, આ તમામ વાતોને સમગ્ર રીતે છેતરામણી વસ્તુઓ સાથે સરખાવવામાં આવી છે કેમ કે સત્ય સાથે લડવા માટે જે કોઈ હથિયાર પણ વિરોધીઓ વાપરે છે તે ફક્ત બીજાના માટે જ નહીં પરંતુ તેમના પોતાના માટે પણ હકીકતની દ્રષ્ટિએ માત્ર એક છેતરામણ જ હોય છે, જો કે બહારથી તેમને ખૂબ જ ફાયદાકારક અને સફળ હથિયારો દેખાય છે.

(૮૦) અત્રે અમારી અગાઉની સમજૂતીઓ ઉપરાંત આ હકીકત પણ સારી રીતે સમજી લેવી જોઈએ કે, કુર્આનની રૂએ અલ્લાહની ઈચ્છા અને તેના રાજીપામાં ઘણો મોટો ફરક છે જેની અવગણના કરવાથી સામાન્ય રીતે ભારે ગેરસમજો ઊભી થઈ જાય છે. કોઈ વસ્તુનું અલ્લાહની ઈચ્છા અને તેના હુકમ અન્વયે પ્રગટ થવાનો અર્થ અનિવાર્ય રીતે એવો થતો નથી કે અલ્લાહ તેનાથી રાજી પણ છે અને તેને પસંદ પણ કરે છે. દુનિયામાં કોઈ પણ ઘટના ક્યારેય ઘટતી નથી જ્યાં સુધી અલ્લાહ તેને ઘટવાનો હુકમ ન આપી દે અને પોતાની ભવ્ય યોજનામાં તેના ઘટવાની ગુંજાશ ન કાઢે, તથા સાધનોને એટલી હદે કાર્યરત ન કરી દે કે તે ઘટના ઘટી શકે. એક ચોરની ચોરી, એક હત્યારાની હત્યા, એક જાલિમ અને દુષ્ટનો જુલમ અને દુષ્ટતા, તથા એક કાફિર અને મુશ્રિકનું કુફ્ર અને શિર્ક, અલ્લાહની ઈચ્છા વિના શક્ય નથી. અને આવી જ રીતે, એક મોમિન અને એક સંયમી મનુષ્યના

بِالْآخِرَةِ وَلِیَبْرِضُوهُ وَلِیَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُّقْتَرِفُونَ ﴿١١٣﴾
 أَفَغَیَّرَ اللَّهُ أَبْغَى حَکْمًا وَهُوَ الَّذِیْ أَنْزَلَ إِلَیْکُمُ الْکِتَابَ

તેમના દિલ આ (આકર્ષક ભ્રમ) તરફ વળે અને તેઓ તેનાથી રાજી થઈ જાય અને એ બૂરાઈઓની કમાણી કરે જેની કમાણી તેઓ કરવા માગે છે — હવે જ્યારે સ્થિતિ આ છે ત્યારે શું હું અલ્લાહ સિવાય બીજો કોઈ ફેંસલો કરનાર શોધું, જો કે તેણે વિસ્તારપૂર્વક તમારી તરફ

ઈમાન અને સંયમ પણ અલ્લાહની ઈચ્છા વિના અશક્ય છે. બંને પ્રકારની ઘટનાઓ સમાન રીતે અલ્લાહની ઈચ્છા હેઠળ ઘટે છે. પરંતુ પહેલાં પ્રકારની ઘટનાઓથી અલ્લાહ રાજી નથી અને આનાથી વિરુદ્ધ બીજા પ્રકારની ઘટનાઓને તેની પ્રસન્નતા તથા તેની પસંદગી અને પ્રેમની સનદ મળેલી છે. જો કે છેવટે કોઈ એક મહાન ભલાઈ માટે જ સૃષ્ટિના બાદશાહની ઈચ્છા કામ કરી રહી છે, પરંતુ એ મહાન ભલાઈ પ્રગટ કરવાનો માર્ગ પ્રકાશ અને અંધારું, ભલાઈ અને બૂરાઈ તથા સુધારણા અને બગાડની વિવિધ શક્તિઓની એકબીજા સામેની લડાઈમાંથી જ સ્પષ્ટ થાય છે. એટલા માટે પોતાના વધારે વિશાળ વ્યૂહોના કારણે તે આજ્ઞાપાલન અને ગુનાવૃત્તિ, ઈબ્રાહીમવાદ અને નમરૂદવાદ, મૂસાવાદ અને ફિરઔનવાદ, માનવતાવાદ અને શૈતાનવાદ, બંનેને પોતપોતાનું કામ કરવાની તક આપે છે. તેણે તેની અધિકાર ધરાવતી મખ્લૂક (જિન્નાત અને મનુષ્યો) ને ભલાઈ અને બૂરાઈમાંથી કોઈ એકની પસંદગી કરી લેવાની સ્વતંત્રતા બક્ષેલી છે. જે ચાહે તે આ દુનિયામાં પોતાના માટે ભલાઈનું કામ પસંદ કરી લે અને જે ચાહે તે બૂરાઈનું કામ પસંદ કરે. બન્ને પ્રકારના કર્તાઓને જેટલી હદ સુધી ખુદાઈ વ્યૂહો છૂટ આપે છે, સાધનોનો ટેકો મળી રહે છે. પરંતુ અલ્લાહની પ્રસન્નતા અને પસંદગી માત્ર ભલાઈનું કામ કરનારા લોકોને મળેલી છે અને અલ્લાહને આ જ વાત પસંદ છે કે તેના બંદા તેમની પસંદ કરવાની સ્વતંત્રતાનો લાભ ઉઠાવીને ભલાઈને અપનાવે, નહીં કે બૂરાઈને.

આની સાથે આ વાત પણ સમજી લેવી જોઈએ કે અલ્લાહ તઆલા સત્યના દુશ્મનોના વિરોધી કૃત્યોનો ઉલ્લેખ કરતી વખતે પોતાની ઈચ્છાનો વારંવાર ઉલ્લેખ કરે છે. આનો આશય હકીકતમાં નબી સ.અ.વ.ને અને આપના દ્વારા ઈમાનવાળાઓને, એ સમજાવવાનો છે કે તમારા કામની હેસિયત ફરિશ્તાઓના કામ જેવી નથી જે કોઈપણ અવરોધ વિના અલ્લાહના હુકમોનું પાલન કરી રહ્યાં છે, બલકે તમારું અસલ કામ તોફાનીઓ અને વિદ્રોહીઓની સામે અલ્લાહની પસંદ કરેલી પદ્ધતિને જીતાડવા માટે સંઘર્ષ કરવાનો છે. અલ્લાહ તેની ઈચ્છા હેઠળ એ લોકોને પણ કામ કરવાની તક આપી રહ્યો છે જેમણે તેમના પ્રયત્નો માટે ખુદ અલ્લાહ સામે બગાવત કરવાનો માર્ગ અપનાવેલો છે, અને આવી જ રીતે તે તેમને પણ, જેમણે આજ્ઞાપાલન અને બંદગીનો માર્ગ અપનાવ્યો છે, કામ કરવાની પૂરી તક આપે છે. જો કે તેની પ્રસન્નતા અને માર્ગદર્શન તથા સમર્થન અને સહાય તમારી જ સાથે છે, કેમ કે તમે એ પાસાઅંગે કામ કરી રહ્યાં છો જેને તે પસંદ કરે છે, પરંતુ તમારે એવી અપેક્ષા રાખવી જોઈએ નહીં કે અલ્લાહ તઆલા તેની કુદરતી શક્તિઓના હસ્તક્ષેપ વડે એ લોકોને ઈમાન લાવવા માટે મજબૂર કરી દેશે જે ઈમાન લાવવા માગતાં નથી, અથવા એ જિન્નાતો અને મનુષ્યોમાં રહેલા શૈતાનોને

مُفَصَّلًا ۖ وَالَّذِينَ اتَّيْنَهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِّن رَّبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُسْتَرِينَ ۝^{۱۱۳} وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدًا ۚ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَتِهِ ۚ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۝^{۱۱۵} وَإِنْ تُطِيعْ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ۚ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ۝^{۱۱۶}

ગ્રંથ ઉતારી દીધો છે ?^{૧૧૩} અને જે લોકોને અમે (તમારી પહેલાં) ગ્રંથ આપ્યો હતો તેઓ જાણે છે કે આ ગ્રંથ તમારા માલિકની જ તરફથી સત્ય સાથે ઊતર્યો છે તેથી તમે શંકા કરનારાઓમાં સામેલ ન થાઓ.^{૧૧૫} તમારા માલિકની વાત સત્ય અને ન્યાયની દ્રષ્ટિએ પૂર્ણ છે, કોઈ તેની કથનોને બદલનાર નથી અને તે બધું જ સાંભળે અને જાણે છે.

અને હે મુહમ્મદ ! જો તમે એ લોકોની બહુમતિના કહેવા મુજબ ચાલો જે ધરતીમાં વસે છે તો તેઓ તમને અલ્લાહના માર્ગથી ભટકાવી દેશે. તેઓ તો માત્ર અનુમાન ઉપર ચાલે છે^{૧૧૬} અને અટકળો કરે છે.

બળજબરીપૂર્વક તમારા માર્ગમાંથી ખસેડી દેશે જેમણે તેમના દિલ અને દિમાગને, તથા હાથ-પગની શક્તિઓને તેમજ સાધનો અને સ્રોતોને સત્યના માર્ગથી રોકવા માટે ઉપયોગ કરવાનો ફેંસલો કરી દીધો છે. નહીં, જો તમે ખરેખર સત્ય અને નેકી તથા સચ્ચાઈ માટે કામ કરવાનો મક્કમ નિર્ધાર કરેલો છે તો તમારે અસત્યવાદીઓની સામે ઉગ્ર સંઘર્ષ અને લડાઈ કરીને તમારા સત્યવાદનો પુરાવો આપવો પડશે નહીં તો ચમત્કારોના જોરે અસત્યનો નાશ કરવો અને સત્યને વિજયી બનાવવો હોત તો તમારી જરૂર જ ક્યાં હતી, અલ્લાહ પોતે આવી વ્યવસ્થા કરી શકતો હતો કે દુનિયામાં કોઈ શૈતાન ન હોત, અને કોઈ શિર્ક અને કુફ પેદા થવાની શક્યતા જ ન હોત.

(૮૧) આ કથનમાં વક્તા નબી સ.અ.વ. છે અને સંબોધન મુસલમાનોને કરવામાં આવ્યું છે. એટલે કે જ્યારે અલ્લાહે પોતાના ગ્રંથમાં સ્પષ્ટપણે આ તમામ હકીકતો વર્ણવી દીધી છે, તથા એ ફેંસલો પણ કરી દીધો છે કે, અલૌકિક કુદરતી શક્તિઓના હસ્તક્ષેપ વિના સત્યવાદીઓને કુદરતી રીતો દ્વારા જ સત્યના વિજય માટે સંઘર્ષ કરવો પડશે ત્યારે શું હવે હું અલ્લાહ સિવાય બીજો કોઈ એવો હાકેમ શોધું જે અલ્લાહના આ ફેંસલા ઉપર પુનર્વિચારણા કરે અને એવો કોઈ ચમત્કાર મોકલે જેનાથી આ લોકો ઈમાન લાવવા માટે મજબૂર બની જાય ?

(૮૨) એટલે કે આ કોઈ નવી વાત નથી જે ઘટનાઓની પાછળ રહેલા કારણો માટે આજે ઘડી કાઢવામાં

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ ۚ وَهُوَ أَعْلَمُ
 بِالْمُهْتَدِينَ ﴿١١٧﴾ فَكُلُوا مِمَّا ذُكِّرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ بِآيَاتِهِ
 مُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾ وَمَا لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِّرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَ
 قَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَّا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرَّرْتُمْ إِلَيْهِ ۚ

હકીકતમાં તમારો માલિક વધુ સારી રીતે જાણે છે કે કોણ તેના માર્ગથી ચલિત થયેલો છે અને કોણ સીધા માર્ગ ઉપર છે.

પછી જો તમે લોકો અલ્લાહની આયતો ઉપર ઈમાન ધરાવતા હોવ તો જે જનાવર ઉપર અલ્લાહનું નામ લેવામાં આવ્યું હોય તેનું માંસ ખાઓ.^{૬૪} એવું તો શું કારણ છે કે તમે એ વસ્તુ ન ખાઓ જેની ઉપર અલ્લાહનું નામ લેવામાં આવ્યું હોય, જો કે જે વસ્તુઓનો ઉપયોગ મજબૂરીની હાલત સિવાય બીજી તમામ પરિસ્થિતિઓમાં અલ્લાહે હરામ ઠેરવી દીધો છે તેમની વિગતો તે તમને જણાવી ગયો છે.^{૬૫}

આવી હોય. એ તમામ લોકો કે જે આકાશી ગ્રંથોનું જ્ઞાન ધરાવે છે, અને જેમને નબીઓ અ.સ.ના મિશનની જાણકારી છે, તેઓ આ વાત માટે સાક્ષી આપશે કે જે કાંઈ કુર્આનમાં કહેવામાં આવી રહ્યું છે એ તદ્દન સત્ય વાત છે અને તે સદાકાળ અને શાશ્વત હકીકત છે જેમાં ક્યારેય કોઈ ફરક આવ્યો નથી.

(૮૩) એટલે કે મોટાભાગના લોકો, કે જે દુનિયામાં વસે છે, જ્ઞાન વિના કલ્પનાઓ અને અનુમાનનું અનુસરણ કરી રહ્યાં છે, અને તેમની માન્યતાઓ, ખ્યાલો, ફિલસુફીઓ, જીવનના સિદ્ધાંતો અને અમલીકરણના નિયમો, બધાં જ કલ્પનાઓ ઉપર આધારિત છે. આનાથી વિરુદ્ધ, અલ્લાહનો માર્ગ, એટલે કે દુનિયામાં જીવન જીવવાની એ પદ્ધતિ જે અલ્લાહની પ્રસન્નતા મુજબની છે, ચોક્કસપણે માત્ર એ જ છે જેનું જ્ઞાન અલ્લાહે પોતે આપ્યું છે, નહીં કે એ જેને લોકોએ પોતાની મેળે પોતાની કલ્પનાઓ વડે ઘડી કાઢી છે. એટલા માટે કોઈપણ સત્યવાંચ્છુએ એ જોવું જોઈએ નહીં કે દુનિયાના મોટાભાગના માણસો કયા રસ્તે જઈ રહ્યાં છે બલ્કે તેણે સંપૂર્ણ નિર્ધાર સાથે એ માર્ગ ઉપર ચાલવું જોઈએ જે અલ્લાહે બતાવેલો છે, ભલે એ માર્ગ ઉપર ચાલવા માટે દુનિયામાં તે એકલો જ રહી જાય.

(૮૪) આ તમામ ખોટી પદ્ધતિઓ કે જે મોટાભાગના પૃથ્વીવાસીઓએ જાતે જ કલ્પના અને અનુમાનો વડે ઘડી કાઢી, અને જેમને ધાર્મિક સીમાઓ અને બંધનોની હેસિયત મળી ગઈ. આમાં એ બંધનો પણ છે જે ખાદ્ય વસ્તુઓ બાબતમાં વિવિધ કોમો વચ્ચે જોવા મળે છે. કેટલીક વસ્તુઓને લોકોએ આપમેળે જ હલાલ કરી લીધી છે, જો કે અલ્લાહની નજરમાં તે હરામ છે. અને અમુક વસ્તુઓને તેમણે જાતે હરામ ઠરાવી લીધી છે. જો કે

وَإِنَّ كَثِيرًا لَّيُضِلُّونَ بِأَهْوَاءِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۖ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ
 أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ ۝ (૧૧૯) وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ ۖ
 إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ سَيَجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا
 يَقْتَرِفُونَ ۝ (૧૨૦) وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ يَدًا كَرِهَ اللَّهُ عَلَيْهِ
 وَ إِنَّهُ لَفِسْقٌ ۖ وَإِنَّ الشَّيْطَانَ لِيُوحِوَنَ إِلَىٰ أَوْلِيَِّهِمْ
 لِيُجَادِلُوكُمْ ۗ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ ۝ (૧૨૧)

ઘણાં લોકોની હાલત આ છે કે જ્ઞાન વિના માત્ર તેમની ઈચ્છાઓના આધારે ભટકાવનારી વાતો કરે છે, આ હદથી વધી જનારા લોકોને તમારો માલિક સારી રીતે જાણે છે. તમે ખુલ્લા ગુનાઓથી પણ બચો અને ધૂપા ગુનાઓથી પણ, જે લોકો ગુનાઓની કમાણી કરે છે તેઓ તેમની આ કમાણીનો બદલો પામીને રહેશે. અને જે જનાવરને અલ્લાહનું નામ લઈને ઝબેહ કરવામાં આવ્યું ન હોય તેનું માંસ ન ખાઓ, આમ કરવું ગુનો છે. શૈતાનો તેમના સાથીદારોના દિલોમાં શંકાઓ અને વાંધાં નાખે છે કે જેથી તેઓ તમારી સાથે ઝઘડો કરે, ^{૬૬} પરંતુ જો તમે તેમનું અનુસરણ સ્વીકારી લીધું તો નિઃશંક તમે મુશ્રિક છો. ^{૬૭} (રુકૂઅ-૧૪)

અલ્લાહે તેમને હલાલ કરેલી છે. ખાસ કરીને, સૌથી વધુ અજ્ઞાનભરી વાત જેની ઉપર પહેલાં પણ કેટલાંક લોકો દુરાગ્રહ રાખતા હતાં અને આજે પણ દુનિયાના કેટલાક સમુદાયો દુરાગ્રહ રાખે છે, તે આ છે કે અલ્લાહનું નામ લઈને જે જનાવરને ઝબેહ કરવામાં આવે એ તો તેમના માટે હરામ છે, અને અલ્લાહનું નામ લીધા વિના જેને ઝબેહ કરવામાં આવે તે બિલકુલ હલાલ છે. આનું જ ખંડન કરતાં અલ્લાહતઆલા અહીં મુસલમાનોને કહી રહ્યો છે કે જો તમે ખરેખર અલ્લાહ ઉપર ઈમાન લાવ્યાં હોવ અને તેના હુકમોને માનતાં હોવ તો એ બધાં જ વહેમો અને પૂર્વગ્રહોને ત્યજી દો જે કાફિરો અને મુશ્રિકોમાં જોવા મળે છે, એ તમામ બંધનોને તોડી નાખો જે ખુદાના માર્ગદર્શનથી બેપરવા બનીને લોકોએ જાતે લાગુ કરી દીધેલાં છે. હરામ માત્ર એ જ વસ્તુને માનો જે ખુદાએ હરામ કરી છે અને હલાલ એ જ વસ્તુઓને ગણો જેને અલ્લાહે હલાલ ઠરાવી છે.

(૮૫) જૂઓ સૂર: નહલ આયત - ૧૧૫. આ ઈશારા વડે, સાથો સાથ, આ પણ સાચું સાબિત થઈ ગયું કે સૂર: નહલ આ સૂર: ની પહેલાં ઉતરી ગયેલી હતી.

(૮૬) હઝરત અબ્દુલ્લાહ બિન અબ્બાસ રદિ. કહે છે કે યહૂદી વિદ્વાનો આરબ અજ્ઞાનીઓને નબી

أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَشِيءُ بِهِ
فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا ۖ
كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٢﴾ وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا

શું એ માણસ કે જે પહેલાં મૃત હતો પછી અમે તેને જીવન બક્ષ્યું^{૯૯} અને તેને એ પ્રકાશ એનાયત કર્યો જેના અજવાળામાં તે લોકોની વચ્ચે જીવનનો માર્ગ વટાવે છે એ માણસ જેવો હોઈ શકે છે જે અંધારામાં પડેલો હોય અને કોઈ રીતે તેમની અંદરથી નીકળતો ન હોય ?^{૧૦૦} કાફિરો માટે તો આવી જ રીતે તેમના કર્મ ખુશનુમા બનાવી દેવામાં આવ્યાં છે,^{૧૦૧} અને આવી જ રીતે અમે

સ.અ.વ. સામે વાંધાઓ ઊભા કરવા માટે જે સવાલો શીખવાડતા હતાં એમાંથી એક સવાલ આ પણ હતો કે, “આ તો કેવું કહેવાય કે જેને ખુદા મારે તે તો હરામ હોય અને જેને આપણે મારીએ તે હલાલ થઈ જાય !” આ એક નાનકડો નમૂનો છે તેમની એ વક્ર માનસિકતાનો જે એ કહેવાતા ગ્રંથવાળાઓમાં જોવા મળતી હતી. તેઓ આ પ્રકારના પ્રશ્નો ઉપજાવી કાઢીને રજૂ કરતા હતાં જેથી સામાન્ય લોકોના દિલમાં શંકાઓ નાખે અને તેમને સત્ય સામે લડવા માટે હથિયાર મેળવી આપે.

(૮૭) એટલે કે એક તરફ અલ્લાહની ખુદાઈનો એકરાર કરવો તથા બીજી તરફ અલ્લાહથી ફરી ગયેલા લોકોના હુકમો ઉપર ચાલવું તેમજ તેમની નકકી કરેલી રીતોનું પાલન કરવું, શિર્ક છે. તૌહીદ આ છે કે જીવન સંપૂર્ણપણે અલ્લાહના આજ્ઞાપાલનમાં પસાર થાય. અલ્લાહની સાથે જો બીજાંને આસ્થા રાખીને આજ્ઞાપાલનને લાયક માની લેવામાં આવે તો આ આસ્થામાં શિર્ક છે અને જો અમલમાં એવા લોકોનું અનુસરણ કરવામાં આવે જે અલ્લાહના હુકમથી બેપરવા બનીને પોતે કરવાના અને ન કરવાના મુખત્યાર બની ગયાં હોય, તો આ અમલમાં શિર્ક છે.

(૮૮) અહીં મોતનો અર્થ અજ્ઞાન અને બેભાનપણાની સ્થિતિ છે, અને જીવનનો અર્થ જ્ઞાન અને સમજ તથા સત્ય પિછાણવાની સ્થિતિ છે. જે માણસ સાચા અને ખોટા વચ્ચે વિવેક કરતો નથી, અને જેને ખબર નથી કે સીધો માર્ગ શું ભૌતિકશાસ્ત્રના દ્રષ્ટિબિંદુથી ભલે જીવતો હોય પરંતુ હકીકતની દ્રષ્ટિએ તેને મનુષ્યનું જીવન મળેલું નથી. તે જીવતું પ્રાણી તો જરૂર છે પરંતુ જીવતો મનુષ્ય નથી. જીવતો મનુષ્ય હકીકતમાં માત્ર એ જ છે જેને સત્ય અને અસત્ય, સદાચાર અને દુરાચાર, ખોટા અને ખરાનું ભાન હોય છે.

(૮૯) એટલે કે તમે એવી અપેક્ષા કઈ રીતે રાખી શકો કે જે માણસને માનવતાની સભાનતા મળેલી છે, અને જે જ્ઞાનના પ્રકાશના આડા-અવળાં રસ્તાઓની વચ્ચે સત્યના સીધા રસ્તાને સ્પષ્ટપણે જોઈ રહ્યો છે, તે એ બેભાન લોકોની જેમ દુનિયામાં જીવન પસાર કરશે જે મૂર્ખાઈ અને અજ્ઞાનતાના અંધારામાં ભટકતાં ફરી રહ્યાં છે.

(૯૦) એટલે કે જે લોકોની સામે પ્રકાશ રજૂ કરવામાં આવે અને તેઓ તેને સ્વીકારવાની ના પાડી દે,

فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكْبَرُ مُجْرِمِيهَا لِيَكْرُوا فِيهَا ۖ وَمَا يَكْفُرُونَ
إِلَّا بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢٢﴾ وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ
تُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتِيَ مَثَلًا مَّا أُوْتِيَ رَسُولُ اللَّهِ ۚ اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ
يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ ۖ سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللَّهِ
وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿١٢٣﴾ فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ
يُشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ ۚ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ
ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ ۚ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ

દરેક વસ્તીમાં તેના મોટા મોટા ગુનેગારોને લગાડી દીધાં છે કે ત્યાં તેમના છળકપટની જાળ ફેલાવે. હકીકતમાં તેઓ તેમની છળકપટની જાળમાં જાતે જ ફસાય છે, પરંતુ તેમને તેનું ભાન નથી.

જ્યારે તેમની સામે કોઈ આયત આવે છે ત્યારે તેઓ કહે છે, “અમે માનીશું નહીં જ્યાં સુધી તે વસ્તુ અમને આપવામાં ન આવે જે અલ્લાહના પયગમ્બરોને આપવામાં આવી છે.”^{૬૧} અલ્લાહ વધુ સારી રીતે જાણે છે કે તેની પયગમ્બરીનું કામ કોની પાસેથી લે અને કઈ રીતે લે. એ સમય નજીક છે કે જ્યારે આ ગુનેગારો તેમના છળકપટના બદલામાં અલ્લાહને ત્યાં અપમાન અને ભારે યાતના ભોગવશે.

તેથી (આ હકીકત છે કે) જેને અલ્લાહ માર્ગદર્શન આપવાનો ઇરાદો કરે છે તેની છાતી ઇસ્લામ માટે ખોલી નાખે છે^{૬૨} અને જેને ગુમરાહીમાં નાખવાનો ઇરાદો કરે છે તેની છાતીને સંકુચિત કરી દે છે અને એવી ભીંસે છે કે (ઇસ્લામનો વિચાર કરતાં જ) તેને એવું લાગવા માંડે છે કે જાણે તેના પ્રાણ આકાશની તરફ ઊડી રહ્યો છે. આવી રીતે અલ્લાહ (સચ્ચાઈથી પલાયન અને ધૃણાની) ગંદકી એ

જેમને સીધા માર્ગ તરફ બોલાવવામાં આવે અને તેઓ આડા-અવળાં રસ્તે ચાલતા રહેવાને પસંદગી આપે, તેમના માટે અલ્લાહનો નિયમ આ જ છે કે ત્યારપછી તેમને અંધારું જ સારું લાગવા માંડે છે. તેઓ આંધળાંની જેમ શોધી શોધીને ચાલવાનું તથા ઠોકરો ખાઈ ખાઈને પડવાનું પસંદ કરે છે. તેમને ઝાડવાં બાગ અને કાંટા ફૂલ

عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢٥﴾ وَهَذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا ۖ
 قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾ لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ
 رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٧﴾ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ
 جَمِيعًا ۚ يَبْعَثُ الْجِنَّ قَدْ اسْتَكْثَرْتُمْ مِّنَ الْإِنْسِ ۚ وَقَالَ
 أَوْلِيُّهُمْ مِّنَ الْإِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضًا بِبَعْضٍ وَبَلَّغْنَا
 أَجَلَنَا الَّذِي أَجَلْتَ لَنَا ۖ قَالَ النَّارُ مَثْوَكُمْ خُلْدَيْنِ فِيهَا إِلَّا

લોકો ઉપર લાગુ કરી દે છે જે ઈમાન લાવતાં નથી, જો કે આ રસ્તો તમારા માલિકનો સીધો રસ્તો છે અને તેની નિશાનીઓ એ લોકો માટે સ્પષ્ટ કરી દેવામાં આવી છે જે શિખામણ સ્વીકારે છે. તેમના માલિકની પાસે તેમના માટે સલામતીનું ઘર છે^{૧૨૬} અને તે તેમનો વાલી છે એ સાચા વર્તનના કારણે જે તેમણે અપનાવ્યું.

જે દિવસે અલ્લાહ આ બધા લોકોને ઘેરીને ભેગાં કરશે, એ દિવસે તે જિજ્ઞાસોને^{૧૨૭} સંબોધીને કહેશે કે “હે જિજ્ઞાસોના સમુદાય, તમે તો માનવજાતનું ભારે શોષણ કર્યું. “મનુષ્યોમાંથી જે તેમનાં મિત્રો હતાં તેઓ કહેશે, ‘પાલનહાર, અમારામાંથી દરેકે બીજાનો બહુ જ ઉપયોગ કર્યો છે,^{૧૨૮} અને હવે અમે એ સમય ઉપર આવી ગયાં છીએ જે તેં અમારા માટે ઠેરવી દીધો હતો.” અલ્લાહ કહેશે “સારું, હવે આગ તમારું ઠેકાણું છે, તેમાં તમે હંમેશાં રહેશો.” તેનાથી બચશે માત્ર એ જ લોકો

દેખાય છે, તેમને દરેક દુષ્કર્મમાં મજા આવે છે, દરેક મૂર્ખામીને તેઓ સંશોધન માને છે, અને કોઈપણ બગાડ ફેલાવનાર પ્રયોગ કરવા માટે તેઓ એ અપેક્ષાએ તૈયાર થઈ જાય છે કે પહેલાં આકસ્મિક રીતે સળગતા અંગારા ઉપર હાથ પડી ગયો હતો તો હવે ચમકતો લાલ હીરો હાથમાં આવી જશે.

(૯૧) એટલે કે અમે પયગમ્બરોની આ વાત ઉપર ઈમાન નહીં લાવીએ કે તેમની પાસે ફરિશ્તો આવ્યો અને ખુદાનો પયગામ લાવ્યો બલ્કે અમે માત્ર ત્યારે જ ઈમાન લાવી શકીએ કે જ્યારે ફરિશ્તો પોતે અમારી પાસે આવે અને પ્રત્યક્ષ રીતે અમને કહે કે, આ અલ્લાહનો પયગામ છે.

(૯૨) છાતી ખોલી નાખવાનો અર્થ ઈસ્લામની સચ્ચાઈ ઉપર સંપૂર્ણપણે સંતુષ્ટ કરવાનો અને શંકા-કુશંકાઓ તથા અવઢવની સ્થિતિને દૂર કરવાનો છે.

مَا شَاءَ اللَّهُ ۖ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿١٢٨﴾ وَكَذَلِكَ نُوَوِّئُ
بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٢٩﴾ يَمْشُرَ الْجِنَّ وَ
الْإِنْسَ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَ
يُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا ۖ قَالُوا شَهِدْنَا عَلَىٰ أَنْفُسِنَا
وَغَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ

જેમને અલ્લાહ બચાવવા માગશે, નિઃશંક તમારો માલિક હડાપણવાળો અને જાણનાર છે. ૮૬ જુઓ, આવી રીતે અમે (આખિરતમાં) અત્યાચારીઓને એકબીજાના સાથીદાર બનાવીશું એ કમાણીના કારણે જે તેઓ (દુનિયામાં એકબીજાની સાથે મળીને) કરતા હતાં ૮૭ (રુકૂઅ-૧૫) (એ વખતે અલ્લાહ તેમને આ પણ પૂછશે કે) “હે જિન્નાતો અને મનુષ્યોના સમુદાય, શું તમારી પાસે તમારા પોતાનામાંથી એવા પયગમ્બરો આવ્યા ન હતાં જે તમને મારી આયતો સંભાળાવતા હતાં અને આ દિવસના અંજામથી ડરાવતા હતાં?” તેઓ કહેશે ‘હા, અમે અમારી વિરુદ્ધ સાક્ષી આપીએ છીએ.’ ૮૮ આજે દુનિયાની જીવને આ લોકોને ભ્રમમાં નાખી દીધેલાં છે, પરંતુ તે વખતે તેઓ જાતે તેમની વિરુદ્ધ સાક્ષી આપશે કે તેઓ

(૮૩) “સલામતીનું ઘર” એટલે કે જન્મત જ્યાં મનુષ્ય દરેક આફતથી સુરક્ષિત અને દરેક બરબાદી ની સામે સલામત હશે.

(૮૪) અહીં જિન્નાતોનો અર્થ જિન્નાત શૈતાનો છે.

(૮૫) એટલે અમારામાંથી દરેકે બીજાનો ગેરકાયદેસર રીતે ફાયદો ઉઠાવ્યો છે, દરેક બીજાને ભરમાવીને પોતાની ઈચ્છાઓ પૂરી કરતો રહ્યો છે.

(૮૬) જો કે અલ્લાહને અખત્યાર છે કે જેને ઈચ્છે સજા આપે અને જેને ઈચ્છે માફ કરી દે, પરંતુ આ સજા અને માફી યોગ્ય કારણ વિના, માત્ર ઈચ્છાના આધારે નહીં થાય પરંતુ જ્ઞાન અને હડાપણ પર આધારિત હશે. ખુદા એ જ અપરાધીને માફી આપશે જેના વિષે તે જાણે છે કે તે પોતે તેના ગુન્હા માટે જવાબદાર નથી અને જેના વિષે તેની હિકમત એવો ફેંસલો કરશે કે તેને સજા આપવી જોઈએ નહીં.

(૮૭) એટલે કે જેવી રીતે તે દુનિયામાં ગુના ભેગાં કરવામાં તથા બૂરાઈઓ કમાવવામાં એકબીજાના ભાગીદાર હતાં એવી જ રીતે આખિરતની સજા પામવામાં પણ તેઓ એકબીજાની સાથે હશે.

(૮૮) એટલે કે અમે એકરાર કરીએ છીએ કે આપના તરફથી એક પછી એક પયગમ્બર આવતા અને

كَانُوا كَافِرِينَ ۝۱۳۰ ذَٰلِكَ أَن لَّمْ يَكُن رَّبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ
وَأَهْلُهَا غَافِلُونَ ۝۱۳۱ وَلِكُلِّ دَرَجَةٍ مِّمَّا عَمِلُوا ۖ وَمَا رَّبُّكَ
بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ۝۱۳۲ وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ ۖ إِن يَشَأْ

કાફિર હતાં. ૧૩૦ (આ સાક્ષી તેમની પાસેથી એટલા માટે લેવામાં આવશે કે જેથી આ સાબિત થઈ જાય કે) તમારો માલિક વસ્તીઓને અત્યાચારપૂર્વક નાશ કરનાર ન હતો કે જ્યારે તેમના નિવાસીઓ હકીકતથી અજાણ હોય. ૧૦૦

દરેક માણસનો દરજ્જો તેના કર્મ પ્રમાણે છે અને તમારો માલિક લોકોના કર્મોથી અજાણ નથી. તમારો માલિક સર્વસંપન્ન છે અને દયા તેની રીત છે. ૧૦૧ જો તે ચાહે તો

અમને હકીકતથી વાકેફ કરતા રહ્યાં પરંતુ આ અમારો પોતાનો કસૂર હતો કે અમે તેમની વાત માની નહીં.

(૯૯) એટલે કે અજાણ અને નાવાકેફ ન હતાં બલ્કે કાફિર હતાં. તેઓ જાતે કબૂલ કરશે કે સત્ય અમારી સુધી પહોંચ્યું હતું પરંતુ અમે પોતે તેને સ્વીકારવાની ના પાડી દીધી.

(૧૦૦) એટલે કે અલ્લાહ તેના બંદાઓને એ તક આપવા માગતો નથી કે તેઓ તેની સામે એવી દલીલ કરી શકે કે આપે તો અમને હકીકતથી વાકેફ કર્યા નહીં, અને ન તો અમને સીધો માર્ગ દેખાડવાની કોઈ વ્યવસ્થા કરી, પરંતુ જ્યારે અજાણતાં અમે ખોટા રસ્તે ચઢી ગયાં તો હવે આપ અમને પકડો છો. આ જ દલીલ રદ કરવા માટે અલ્લાહ તઆલાએ પયગમ્બરો મોકલ્યાં અને ગ્રંથો ઉતાર્યાં કે જેથી જિન્નાતોને તથા મનુષ્યોને સ્પષ્ટપણે ચેતવી દેવામાં આવે. હવે જો લોકો ખોટા રસ્તે ચાલે અને અલ્લાહ તેમને સજા આપે તો તેનો દોષ ખુદ તેમની ઉપર છે, નહીં કે અલ્લાહની ઉપર.

(૧૦૧) “તમારો માલિક સર્વસંપન્ન છે” એટલે કે તેની કોઈ ગરજ તમારા લીધે અટકેલી નથી, તેનો કોઈ ફાયદો તમારી સાથે જોડાયેલો નથી કે તમારી નાફરમાનીથી તેનું કંઈ બગડી જતું હોય અથવા તમારા આજ્ઞાપાલનથી તેને કોઈ ફાયદો પહોંચી જતો હોય. તમે બધાં મળીને કઢેર નાફરમાન બની જાઓ તો તેની બાદશાહીમાં રજમાત્ર પણ ઘટાડો કરી શકતાં નથી, અને બધાં જ મળીને તેના આજ્ઞાકારી અને ઈબાદત કરનારા બની જાઓ તો તેના સામ્રાજ્યમાં કોઈ વધારો કરી શકતાં નથી. તે ન તો તમારી સલામીઓનો મોહતાજ છે, ન તો તમારી ભેટસોગાદોનો. તેના અસંખ્ય ખજાનાં તમારી ઉપર લૂંટાવી રહ્યો છે અને તેના બદલામાં તમારી પાસેથી પોતાના માટે કંઈ પણ માગતો નથી.

“અને દયા તેની રીત” છે. અહીં સંદર્ભની દ્રષ્ટિએ આના બે અર્થ થાય છે. એક આ કે, તમારો માલિક તમને સીધા માર્ગે ચાલવાની જે શિખામણ આપે છે અને સર્વસમંત સત્યની વિરુદ્ધ કામ કરવાથી રોકે છે તેનું કારણ આ નથી કે તમારા સીધા માર્ગે ચાલવાથી તેનો કોઈ ફાયદો અથવા ખોટા રસ્તે ચાલવાથી તેનું કોઈ નુકસાન થાય છે, બલ્કે આનું ખરું કારણ આ છે કે સીધા રસ્તે ચાલવામાં તમારો પોતાનો ફાયદો અને ખોટા રસ્તે

يَذْهَبُكُمْ وَيَسْتَخْلِفُ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ كَمَا أَنْشَأَكُمْ
 مِنْ ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ آخَرِينَ ﴿١٣٢﴾ إِنَّ مَا تُوْعَدُونَ لَأَتِي وَوَمَا أَنْتُمْ
 بِمُعْجِزِينَ ﴿١٣٣﴾ قُلْ يَقَوْمِ اعْبُدُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ ۚ فَسَوْفَ
 تَعْلَمُونَ ۚ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ ۚ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿١٣٥﴾

તમને લોકોને લઈ જાય અને તમારી જગ્યાએ બીજા જે લોકોને ઈચ્છે, લઈ આવે જેવી રીતે તેણે તમને કેટલાક બીજા જ લોકોના વંશમાંથી ઉઠાવ્યાં છે. તમારી સાથે જે વસ્તુનો વાયદો કરવામાં આવી રહ્યો છે તે ચોક્કસ આવવાની છે^{૧૦૨} અને તમે અલ્લાહને વિવશ કરી દેવાની તાકાત ધરાવતાં નથી. હે મુહમ્મદ ! કહી દો કે લોકો ! તમે તમારી જગ્યાએ કામ કરતાં રહો અને હું પણ મારી જગ્યાએ કામ કરી રહ્યો છું,^{૧૦૩} ટૂંક સમયમાં જ તમને જણાઈ જશે કે પરિણામ કોના પક્ષમાં સારું આવે છે, જો કે આ હકીકત છે કે અત્યાચારીઓ કદાપિ સફળતા પામી શકતાં નથી.

ચાલવામાં તમારું પોતાનું નુકસાન છે. તેથી આ તેની સદંતર મહેરબાની છે કે તે તમને એ સારી રીતનું શિક્ષણ આપે છે જેનાથી તમે ઉચ્ચ દરજ્જાઓ સુધી પ્રગતિ કરવાને લાયક બની શકો છો અને એ ખોટી રીતથી રોકે છે જેના કારણે તમે નીચલા દરજ્જાઓ તરફ પતન પામો છો. બીજું આ કે, તમારો માલિક વાતે વાતે પકડનાર નથી. તમને સજા આપવામાં તેને આનંદ આવતો નથી, તે તમને પકડવા માટે અને મારવા માટે તત્પર નથી કે તમારાથી સહેજ ભૂલ થાય અને તે તમારી ખબર લઈ નાખે. હકીકતમાં તે તેની તમામ મજ્બૂક ઉપર અત્યંત મહેરબાન છે, ખૂબ જ ઉચ્ચ કક્ષાની દયા અને કૃપાની સાથે ખુદાઈ કરી રહ્યો છે, અને આ જ મામલો તેનો મનુષ્યોની સાથે પણ છે. એટલા જ માટે તે તમારા ગુના ઉપર ગુનાને માફ કરતો જાય છે. તમે હુકમોનો ભંગ કરો છો, ગુના કરો છો, અપરાધો આચરો છો, તેની આપેલી રોજી ઉપર પોષણ પામીને પણ તેના હુકમોથી વિમુખ બનો છો, પરંતુ તે નરમી અને દરગુજરનો જ વ્યવહાર કર્યો જાય છે અને તમને સુધરી જવાની, માની જવાની અને પોતાની સુધારણા કરવાની મહેતલ ઉપર મહેતલ આપતો જાય છે. પણ જો તે વાતે વાતે પકડનાર હોત તો તેના માટે જરા પણ મુશ્કેલ ન હતું કે તમને દુનિયામાંથી વિદાય કરી દેત અને તમારી જગ્યાએ બીજી કોઈ કોમને ઉભી કરી દેત અથવા તમામ મનુષ્યોને નષ્ટ કરીને બીજી કોઈ મજ્બૂક પેદા કરી દેત.

(૧૦૨) એટલે કે કયામત, જેના પછી બધા જ આગળ-પાછળના મનુષ્યોને નવેસરથી જીવતાં કરવામાં આવશે અને તેમના માલિકની સમક્ષ છેલ્લા ફેસલા માટે રજૂ કરવામાં આવશે.

(૧૦૩) એટલે કે જો મારા સમજાવવાથી તમે સમજતાં નથી અને તમારા ખોટા વર્તનથી દૂર રહેતાં નથી તો જે માર્ગ ઉપર તમે ચાલી રહ્યાં છો તે માર્ગ ઉપર ચાલતાં રહો અને મને મારા માર્ગ પર ચાલવા માટે છોડી દો, પરિણામ જે કંઈ આવશે તે તમારી સામે પણ આવી જશે અને મારી સામે પણ.

وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا
هَذَا لِلَّهِ بِرِزْقِهِمْ وَهَذَا لِشُرَكَائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا

આ લોકોએ^{૧૦૪} અલ્લાહ માટે ખુદ તેની જ પેદા કરેલી ખેતી અને ઢોરોમાંથી એક હિસ્સો નક્કી કર્યો છે અને કહે છે કે આ અલ્લાહ માટે છે, તેમની કલ્પનાથી, અને આ અમારા ઠેરવેલાં ભાગીદારો માટે.^{૧૦૫} પછી જે હિસ્સો તેમના ઠેરવેલાં ભાગીદારો માટે છે તે તો અલ્લાહને

(૧૦૪) ઉપરનું પ્રવચન આ વાતે સમાપ્ત થયું હતું કે જો આ લોકો શિખામણ સ્વીકારવા માટે તૈયાર ન હોય અને તેમની જહાલતનો જ આગ્રહ રાખતાં હોય તો એમને કહી દો કે, સારું, તમે તમારી રીત ઉપર અમલ કરતાં રહો અને હું મારી રીત ઉપર અમલ કરીશ. કયામત એક દિવસ ચોકક્સ આવવાની છે, એ વખતે તમને ખબર પડી જશે કે આ વલણનું પરિણામ શું આવે છે. આમ છતાં, આટલું તો બરાબર સમજી લો કે ત્યાં અત્યાચારીઓને સફળતા મળશે નહીં. આના પછી હવે એ જહાલતની થોડીક સ્પષ્ટતા કરવામાં આવે છે જેના માટે એ લોકો આગ્રહ કરી રહ્યા હતાં અને જેને છોડવા માટે તેઓ કોઈ રીતે તૈયાર ન હતાં. તેમને જણાવવામાં આવી રહ્યું છે કે તમારો એ “જુલમ” શું છે જેની ઉપર કાયમ રહીને તમે કોઈપણ સફળતાની આશા રાખી શકો નહીં.

(૧૦૫) આ વાતને તેઓ પોતે કબૂલ કરતા હતાં કે ધરતી અલ્લાહની છે અને ખેતી તે જ ઉગાડે છે. આ ઉપરાંત એ પશુઓનો સર્જક પણ તે અલ્લાહ જ છે જેમની પાસેથી તેઓ તેમના જીવનમાં સેવાઓ લે છે. પરંતુ તેમનો એવો ખ્યાલ હતો કે તેમની ઉપર અલ્લાહની આ કૃપા એ દેવી-દેવતાઓ, ફરિશ્તાઓ, જિન્નાતો, આકાશી તારાઓ અને અગાઉ થઈ ગયેલાં મહાન લોકોના આત્માઓના કારણે તેમજ તેમની બરકતોના કારણે છે જે તેમની ઉપર કૃપાદ્રષ્ટિ ધરાવે છે. આથી, તેઓ તેમની ખેત-પેદાશોમાં અને તેમના પશુઓમાંથી બે હિસ્સા કાઢતા હતાં, એક હિસ્સો અલ્લાહના નામનો, તેનો આભાર વ્યક્ત કરવા માટે કે તેણે આ ખેતરો અને પશુઓ તેમને આપ્યાં છે, અને બીજો હિસ્સો તેમના કુળ અથવા કબીલાના દેવી-દેવતાઓ માટે ભેટ-સોગાદોનો, જેથી તેમના આશીર્વાદ તેમની ઉપર ચાલુ રહે. અલ્લાહતઆલા સૌથી પહેલાં તેમના આ ‘જુલમ’ માટે પકડ કરે છે કે આ બધાં જ પશુઓ અમારા પેદા કરેલાં છે અને અમારા આપેલાં છે, આમાં આ બીજાંની ભેટ-સોગાદ શા માટે? આ નમકહરામી નહીં તો બીજું શું છે કે તમે તમારી ઉપર ઉપકાર કરનારના ઉપકારને કે, જે તેણે ફક્ત તેની કૃપા અને મહેરબાના લીધે તમારી ઉપર કર્યો છે, તેને બીજાંની દરમ્યાનગીરી અને તેમના માધ્યમનું પરિણામ ઠરાવો છો અને આભાર દર્શનના અધિકારમાં તેમને તેની સાથે ભાગીદાર બનાવો છો. આના પછી, ઈશારામાં બીજી પકડ એ વાત માટે કરવામાં આવી છે કે આ અલ્લાહનો હિસ્સો જે તમે નક્કી કરેલો છે, એ પણ તમે તમારા મનથી જ નક્કી કરી લીધો છે, કાનૂન ઘડનારાં જાતે જ બની ગયાં છો, જાતે જ જે હિસ્સો ઇચ્છો અલ્લાહ માટે નક્કી કરી લો છો અને જેટલું ઇચ્છો છો બીજાં માટે નક્કી કરી લો છો, જો કે પોતાની બક્ષિસનો અસલ માલિક અને મુખત્યાર અલ્લાહ પોતે જ છે, અને આ વાત તેના કાનૂન પ્રમાણે જ નક્કી થવી જોઈએ કે તેની બક્ષિસમાંથી કેટલો હિસ્સો તેના આભારદર્શન માટે અલગ કાઢવામાં આવે અને બાકીના હિસ્સામાં કોણ કોણ હકકદાર છે. તેથી હકીકતમાં

يَصِلُ إِلَى اللَّهِ ۚ وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَى شُرَكَائِهِمْ ۖ سَاءَ
مَا يَحْكُمُونَ ﴿١٣٦﴾ وَكَذَلِكَ زَيْنَ لِكَثِيرٍ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ

નથી પહોંચતો પરંતુ જે અલ્લાહ માટે છે તે તેમના ભાગીદારોને પહોંચી જાય છે.^{૧૦૬} કેવા ખરાબ ફેંસલાં કરે છે આ લોકો?

અને આવી જ રીતે ઘણાં મુશ્કિકો માટે તેમના ઠેરવેલા ભાગીદારોએ તેમના બાળકોની હત્યાને

આ જે હિસ્સો ઉદ્દત્તાપૂર્વક આ લોકો પોતાના મિથ્યા અનુમાન પ્રમાણે ખુદા માટે કાઢે છે, તથા ગરીબો અને મોહતાજો માટે દાન કરે છે, એ પણ કોઈ નેકી નથી. ખુદાને ત્યાં તે સ્વીકારવામાં આવે તેના માટે કોઈ કારણ નથી.

(૧૦૬) આ એક નાજુક કટાક્ષ છે તેમના એ કૃત્ય માટે કે તેઓ ખુદાના નામે જે હિસ્સો કાઢે છે તેમાં પણ વિવિધ પ્રકારની ચાલાકીઓ વાપરીને ઘટાડો કરતા રહેતા હતાં અને દરેક રીતે તેમના ઘડી કાઢેલાં દેવી-દેવતાઓનો હિસ્સો વધારવાનો પ્રયાસ કરતા હતાં જેના ઉપરથી જણાઈ જતું હતું કે જે રસ તેમને તેમના દેવી-દેવતાઓમાં છે તે ખુદામાં નથી. દા.ત. અનાજ અથવા ફળો વગેરે ખુદાના નામ પર કાઢવામાં આવે, તેમાંથી જો કંઈ વેરાઈ જાય તો તે દેવી-દેવતાઓના હિસ્સામાં દાખલ કરી દેવામાં આવતું હતું અને જો દેવી-દેવતાઓના હિસ્સામાંથી કંઈ પણ પડી જાય અથવા ખુદાના હિસ્સામાં ભળી જાય તો તેને તેમના જ હિસ્સામાં પાછું નાખી દેવામાં આવતું હતું. ખેતીનો જે ભાગ દેવી-દેવતાઓના ચઢાવા માટે અલગ અનામત રાખવામાં આવતો હતો જો તેમાંથી પાણી એ ભાગમાંથી ફૂટીને વહી જાય જે ખુદાના ચઢાવા માટે અનામત રાખવામાં આવ્યો હતો, તો તેનો સમગ્ર પાક દેવી-દેવતાઓના ભાગમાં દાખલ કરી દેવામાં આવતો હતો, પરંતુ જો આનાથી ઊલટું થાય ત્યારે ખુદાના હિસ્સામાં કોઈ વધારો કરવામાં આવતો ન હતો. જો ક્યારેક દુષ્કાળના કારણે ચઢાવાનું અનાજ જાતે વાપરવાની જરૂર પડી જાય તો ખુદાનો હિસ્સો ખાઈ જતા હતાં પરંતુ દેવી-દેવતાઓના હિસ્સાને હાથ લગાવવાથી ડરતા હતાં કે ક્યાંક કોઈ આફત ઉતરી ન આવે. જો કોઈ કારણે દેવી-દેવતાઓના હિસ્સામાં થોડોક ઘટાડો થઈ જાય તો તે ઘટાડો ખુદાના હિસ્સામાંથી પૂરો કરી દેવામાં આવતો હતો પરંતુ ખુદાના હિસ્સામાં ઘટાડો થાય તો દેવી-દેવતાના હિસ્સામાંથી એક દાણો પણ તેમાં નાખવામાં આવતો ન હતો. આમ કરવાની સામે જો કોઈ ટીકા કરે તો જવાબમાં જાતજાતના ભ્રમક કારણો રજૂ કરવામાં આવતા હતાં. દા.ત. તેઓ એમ કહેતાં કે, ખુદા તો સર્વસંપન્ન છે, તેના હિસ્સામાંથી થોડું ઓછું પણ થઈ જાય તો તેને શું પરવા હોય. આ દેવી-દેવતાઓ તો બંદા છે, ખુદાની જેમ સર્વસંપન્ન નથી, તેથી થોડો વધારો-ઘટાડો થાય તો પણ તમને ત્યાં પકડ કરવામાં આવે છે.

આ અંધશ્રદ્ધાનું મૂળ શું હતું તેને સમજવા માટે એ જાણવું પણ જરૂરી છે કે જાહિલ આરબો તેમના માલમાંથી જે હિસ્સો ખુદા માટે કાઢતા હતાં તે ફકીરો, ગરીબો, મુસાફરો અને અનાથો વગેરે માટે વાપરવામાં આવતો હતો, અને જે ભાગ દેવી-દેવતાઓને ચઢાવવા માટે કાઢતા હતાં તે કાં તો સીધેસીધો ધાર્મિક વર્ગોના પેટમાં જતો હતો અથવા સ્થાનકો ઉપર ભેટ તરીકે ધરવામાં આવતો, અને આમ, પરોક્ષ રીતે સેવકો અને પૂજારીઓ સુધી

قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَاءُهُمْ لِيُرِدُّوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ ط

સુંદર બનાવી દીધી છે^{૧૦૭} કે જેથી તેમને બરબાદીમાં નાખે દે^{૧૦૮} અને તેમના માટે તેમના દીનને શંકાસ્પદ બનાવી દે.^{૧૦૯}

પહોંચી જતો હતો. એટલા માટે આ સ્વાર્થી ધાર્મિક વડાઓએ સૈકાઓના સતત ઉપદેશ વડે આ વાત જાહિલોના દિલમાં બેસાડી દીધી હતી કે ખુદાના હિસ્સામાં ઘટાડો થઈ જાય તો કોઈ વાંધો નહીં, પરંતુ “ખુદાના વહાલાઓ”ના હિસ્સામાં ઘટાડો થવો જોઈએ નહીં, બલ્કે બને ત્યાં સુધી થોડો વધારો થતો રહે તો બહેતર છે.

(૧૦૭) અહીં “ભાગીદારો” શબ્દ બીજા એક અલગ અર્થમાં વપરાયો છે જે ઉપરના અર્થ કરતાં જુદો છે. ઉપરોક્ત આયતમાં જેમને “ભાગીદાર” શબ્દ વડે સંબોધવામાં આવ્યા હતાં તે તેમના દેવી-દેવતાઓ હતાં જેમના આશીર્વાદ અથવા ભલામણ અથવા દરમ્યાનગીરીને આ લોકો નિયામતો મેળવવા માટે મદદરૂપ માનતા હતાં અને નિયામતના આભારના હક્કમાં તેમને ખુદાની સાથે ભાગીદાર બનાવતા હતાં. આનાથી વિરુદ્ધ, આ આયતમાં “ભાગીદાર”નો અર્થ એ મનુષ્યો અને શૈતાનો છે જેમણે સંતાનની હત્યાને એ લોકોની નજરમાં એક કાયદેસર અને પસંદગીપાત્ર કૃત્ય બનાવી દીધું હતું. તેમને ભાગીદાર કહેવાનું કારણ આ છે કે ઈસ્લામની દ્રષ્ટિએ જેવી રીતે પૂજાનો હક્કદાર એકમાત્ર અલ્લાહ હતા હતા છે એવી જ રીતે મનુષ્યો માટે કાયદો બનાવવાનો, અને કાયદેસર અને ગેરકાયદેસરની મર્યાદાઓ નક્કી કરવાનો હક્કદાર પણ માત્ર અલ્લાહ જ છે. એટલા માટે જેવી રીતે કોઈ બીજાની સમક્ષ પૂજાની વિધિઓમાંથી કોઈ વિધિ કરવી તેને ખુદાનો ભાગીદાર બનાવવા સમાન છે, એવી જ રીતે કોઈના પોતે ઘડી કાઢેલા કાયદાને સાચો માનીને તેની ઉપર અમલ કરવો અથવા તેણે નક્કી કરેલી મર્યાદાઓને અનુસરવાને પાત્ર માનવી એ પણ તેને ખુદાઈમાં અલ્લાહનો ભાગીદાર ઠરાવવા સમાન છે. આ બન્ને ક્રિયાઓ કોઈપણ સંજોગોમાં શિર્ક છે, ભલે પછી તેમનું આચરણ કરનાર એ હસ્તીઓને મૌખિક રીતે ઈલાહ (ખુદા) અથવા રબ (માલિક) કહે કે ન કહે જેમની સમક્ષ તે ભેટ-સોગાદો ચઢાવે છે, અથવા જેમના નક્કી કરેલા કાનૂનને અનુસરણને પાત્ર માને છે.

સંતાનની હત્યાની ત્રણ પદ્ધતિઓ આરબોમાં એ જમાનામાં પ્રચલિત હતી અને કુર્આનમાં ત્રણેયની તરફ સંકેત કરવામાં આવ્યો છે:

(૧) પુત્રીઓની હત્યા એ ખ્યાલથી કે કોઈ તેમનો જમાઈ ન બને અથવા કબીલાઓની લડાઈઓમાં તેઓ દુશ્મનના હાથમાં આવી ન જાય અથવા કોઈ બીજા કારણસર તેઓ તેમના માટે શરમ અને અપમાનનું કારણ ન બને.

(૨) બાળકોની હત્યા, એવા ખ્યાલથી કે તેઓ તેમના ભરણપોષણનો બોજો ઉઠાવી શકાશે નહીં, અને રોજીરોટીના સાધનોની તંગીના કારણે તેઓ અસહ્ય બોજો બની જશે.

(૩) બાળકોને તેમના દેવી-દેવતાઓની પ્રસન્નતા માટે બલિ ચઢાવવાં.

(૧૦૮) આ બરબાદી શબ્દ ખૂબ જ અર્થસભર છે. આનો અર્થ નૈતિક બરબાદી પણ છે. જે માણસ દિલની કઠોરતા અને સજ્જાઈની એ હદે પહોંચી જાય કે તે તેના સંતાનને પોતાના હાથે જ મારી નાખવા માગે તેની

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١٣٢﴾ وَقَالُوا
هَذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حَجْرٌ ۖ لَا يَطْعَمُهَا إِلَّا مَنْ نَشَاءُ بِزَعْمِهِمْ
وَأَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَأَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ
عَلَيْهَا افْتِرَاءً عَلَيْهِ ۖ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿١٣٨﴾

જો અલ્લાહ ઇચ્છતો હોત તો તેઓ આવું ન કરત, એટલા માટે તેમને છોડી દો કે તેઓ તેમની જુદી વાતો ઘડવામાં લાગેલાં રહે. ^{૧૧૦}

કહે છે કે આ પશુઓ અને આ ખેતરો સલામત છે, આમને માત્ર એ જ લોકો ખાઈ શકે છે જેમને અમે ખવડાવવા માગીએ, જો કે આ મનાઈ તેમની પોતાની ઘડી કાઢેલી છે. ^{૧૧૧} પછી કેટલાક પશુઓ છે જેમની ઉપર સવારી કરવી અને માલવહન હરામ કરી દેવામાં આવ્યું છે અને કેટલાક પશુઓ છે જેમની ઉપર તેઓ અલ્લાહનું નામ લેતાં નથી ^{૧૧૨} અને આ બધું જ તેમણે અલ્લાહના નામે ઘડી કાઢેલું છે, ^{૧૧૩} ટૂંક સમયમાં જ અલ્લાહ આમને આ જૂદી વાતો ઘડી કાઢવાનો બદલો આપશે.

અંદર માનવતાના ગુણોની વાત તો દૂર રહી પરંતુ પશુઓના ગુણો પણ બાકી રહેતાં નથી. અને વંશીય અને કોમી બરબાદી પણ કારણ કે બાળહત્યાનું ચોક્કસ પરિણામ વંશના ઘટાડામાં અને વસ્તીના ઘટાડામાં અનિવાર્ય રીતે આવે છે. આનાથી માનવજાતિને પણ હાનિ પહોંચે છે અને એ કોમ પણ બરબાદીની ખીણમાં પડી જાય છે જે તેના હિમાયતીઓ અને સંસ્કૃતિના રક્ષકો અને તેના વારસાની જાળવણી કરનારાઓને પેદા થવા દેતી નથી, અથવા જન્મતાં જ પોતે પોતાના હાથે તેમને મારી નાખે છે. અને આનો અર્થ અંજામની બરબાદી પણ છે કે જે માણસ નિર્દોષ બાળકો ઉપર જુલમ કરે છે અને જે પોતાની માનવતાને, બલ્કે પોતાની પાશવી પ્રકૃતિ સુદ્ધાને, આવી રીતે ઊંધી છરીએ ઝબેહ કરે છે અને જે માનવજાતિની સાથે, અને ખુદ પોતાની કોમની સાથે આ દુશ્મની કરે છે, તે પોતાની જાતને ખુદાની સખત સજાને પાત્ર બનાવે છે.

(૧૦૯) જહાલત કાળના આરબો પોતાને હઝરત ઇબ્રાહીમ અ.સ. અને હઝરત ઇસ્માઈલ અ.સ.ના અનુયાયી માનતા અને સમજતાં હતાં, અને આના કારણે તેમની આ માન્યતા હતી કે જે ધર્મનું તેઓ પાલન કરી રહ્યાં છે તે ખુદાનો પસંદગી પામેલો ધર્મ જ છે પરંતુ જે દીન એ લોકોએ હઝરત ઇબ્રાહીમ અ.સ. અને ઇસ્માઈલ અ.સ. પાસેથી શીખ્યો હતો તેમાં પાછળની સદીઓમાં ધાર્મિક આગેવાનો, કબીલાના સરદારો, કુટુંબોના વડાઓ અને જુદા જુદા લોકો જાતજાતની માન્યતાઓ, વિધિઓ અને રિવાજોનો ઉમેરો કરતા ગયાં જેમને અનુગામી પેઢીઓએ અસલ ધર્મનો ભાગ માની લીધી અને શ્રદ્ધાપૂર્વક તેનું અનુસરણ કર્યું કેમ કે રિવાયતોમાં, ઇતિહાસમાં અથવા કોઈ પુસ્તકમાં એવી કોઈ નોંધ લખેલી ન હતી જેના ઉપરથી જણાઈ આવે કે મૂળ ધર્મ શું હતો અને

وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ
عَلَىٰ أَزْوَاجِنَا ۚ وَإِنْ يَكُنْ مَّيِّتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ ۚ سَيَجْزِيهِمْ
وَصْفَهُمْ ۚ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿١٣٩﴾ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ
سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ ۚ قَدْ ضَلُّوا

અને કહે છે કે જે કંઈ આ પશુઓના પેટમાં છે તે અમારા પુરુષો માટે અનામત છે અને અમારી સ્ત્રીઓ માટે હરામ, પરંતુ જો તે મરેલું હોય તો બન્ને તેને ખાવામાં સામેલ થઈ શકે છે. ^{૧૧૪} આ વાતો કે જે તેમણે ઘડી કાઢેલી છે તેમનો બદલો અલ્લાહ તેમને આપીને જ રહેશે, નિ:શંક તે ડહાપણવાળો છે અને બધી જ વાતોની તેને ખબર છે.

નિ:શંક ખોટમાં ગયાં એ લોકો કે જેમણે તેમના બાળકોને અજ્ઞાન અને મૂર્ખતાના કારણે કતલ કર્યા અને અલ્લાહની આપેલી રોજીને અલ્લાહના નામે જૂઠાણાં ઘડીને હરામ ઠેરવી લીધી. નિ:શંક તેઓ ભટકી ગયાં

પાછળથી કઈ વસ્તુઓ, કયા જમાનામાં, કોણે, કેવી રીતે ઉમેરી. આના કારણે આરબો માટે તેમનો સમગ્ર દીન શંકાસ્પદ બની ગયો હતો. તેઓ કોઈ વસ્તુ વિષે ખાતરીપૂર્વક એટલું પણ કહી શકતા ન હતાં કે આ એ જ અસલ ધર્મનો ભાગ છે જે ખુદા તરફથી આવ્યો હતો તેમજ એ પણ જાણતા ન હતાં કે આ નવી નવી વસ્તુઓ અને ખોટા રીત-રિવાજો છે જે પાછળથી લોકોએ વધારી દીધાં. આ જ પરિસ્થિતિ અંગે આ કથનમાં જણાવવામાં આવ્યું છે.

(૧૧૦) એટલે કે જો અલ્લાહ ઇચ્છત કે તેઓ આવું ન કરે તો તેઓ કદાપિ કરી શકવાના ન હતાં, પરંતુ કેમ કે અલ્લાહની મરજી આ જ હતી કે જે માણસ જે રસ્તા ઉપર જવા માગે છે તેને જવાની તક આપવામાં આવે, એટલા જ માટે આ બધું થયું. તેથી જો આ લોકો તમારા મનાવવાથી નથી માનતાં અને તેમના ઘડી કાઢેલાં જુઠાણાં માટે આગ્રહ રાખે છે તો જે તેઓ કરવા માગે છે કરવા દો, તેમની પાછળ પડવાની કોઈ જરૂર નથી.

(૧૧૧) આરબોનો એવો નિયમ હતો કે અમુક પશુઓ માટે અથવા અમુક ખેતીના ઉત્પાદન વિષે એવી માનતા માની લેતા હતાં કે, આ અમુક સ્થાનક અથવા ફલાણા સંત-મહાત્મા માટે અનામત છે. એ માની લીધેલી વસ્તુને હરકોઈ ખાઈ શકતો ન હતો, બલ્કે આના માટે તેમને ત્યાં એક વ્યવસ્થિત કાયદો હતો જેની રૂએ વિવિધ ચઢાવને ખાસ લોકો જ ખાઈ શકતા હતાં. અલ્લાહતઆલા તેમના આ કૃત્યને શિર્કયુક્ત કૃત્યોમાં ગણે છે, એટલું જ નહીં બલ્કે આ પાસાથી પણ ઠપકો આપે છે કે આ કાયદો તેમનો પોતાનો ઘડી કાઢેલો છે, એટલે કે જે ખુદાની રોજીમાંથી આ લોકો માનતાઓ માને છે અને ચઢાવા ચઢાવે છે તેણે ન તો આવી માનતાઓ અને ચઢાવા માટે કોઈ હુકમ આપેલો છે, ન તો તેમના ખાવા ઉપર આવા પ્રતિબંધો મૂક્યાં છે. આ બધું જ ઉદ્દંડ અને વિદ્રોહી બંદાઓએ તેમના અખત્યારથી જાતે જ લખી કાઢેલું છે.

وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ۝۱۳ وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَّعْرُوشَاتٍ وَ
غَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكْلُهُ وَالزَّيْتُونَ
وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ ۖ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا

અને કદાપિ તેઓ સીધો માર્ગ પામનારાંમાંથી ન હતાં. ^{૧૧૫} (રુકૂઅ-૧૬)

એ અલ્લાહ જ છે જેણે જાત જાતના બાગો અને દ્રાક્ષના ^{૧૧૬} બગીચાં અને ખજૂરના બગીચાં પેદા કર્યાં, બેતીઓ ઉગાડી જેમાંથી જાત જાતની ખાદ્ય વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થાય છે, જૈતૂન અને અનારના વૃક્ષો પેદા કર્યાં જેના ફળ દેખાવમાં એકબીજા જેવાં અને સ્વાદમાં અલગ હોય છે. ખાઓ આમની પેદાશ જ્યારે

(૧૧૨) રિવાયતો ઉપરથી જણાય છે કે આરબોને ત્યાં અમુક ખાસ માનતાઓ અને ચઢાવા માટેના પશુઓ એવા હતાં જેમની ઉપર ખુદાનું નામ લેવાનું યોગ્ય માનવામાં આવતું ન હતું. તેમની ઉપર સવાર થઈને હજજ કરવાની મનાઈ હતી, કેમ કે હજજ માટે **لَيْسَ إِلَهُكُمُ الْبَيْتُ** કહેવું પડતું હતું. આવી જ રીતે તેમનું દૂધ દોહતી વખતે, અથવા તેમની ઉપર બેઠાં હોવ ત્યારે, અથવા તેમને ઝબેહ કરતી વખતે, અથવા તેમને ખાતી વખતે એ વાતનું ખાસ ધ્યાન રાખવામાં આવતું હતું કે ખુદાનું નામ જીભ ઉપર ન આવે.

(૧૧૩) એટલે કે આ કાયદાઓ ખુદાના ઠરાવેલાં નથી, પરંતુ તેઓ તેમનું પાલન એમ જ માનીને કરી રહ્યાં છે કે તેમને ખુદાએ બનાવેલાં છે અને એમ માનવા માટે તેમની પાસે અલ્લાહના કોઈ હુકમની સનદ નથી બલ્કે માત્ર એટલી જ સનદ છે કે બાપદાદાના જમાનાથી આવું જ થતું આવ્યું છે.

(૧૧૪) આરબોને ત્યાં ભેટ ધરવા અને માનતાઓના પશુઓ વિશે જે ઘડી કાઢેલો કાયદો હતો તેની એક કલમ આ પણ હતી કે આવા પશુઓના પેટમાંથી જે બચ્ચું પેદા થાય તેનું માંસ માત્ર પુરૂષો જ ખાઈ શકે છે, સ્ત્રીઓ માટે તેનું ખાવું અયોગ્ય છે. પરંતુ જો તે બચ્ચું મરેલું પેદા થાય અથવા મરી જાય તો તેનું માંસ ખાવામાં પુરૂષ અને સ્ત્રી બંને સામેલ થઈ શકે છે.

(૧૧૫) જો કે એ લોકો કે જેમણે આ રિવાજ ઘડી કાઢ્યા હતાં તે તમારા બાપદાદા હતાં, તમારા ધાર્મિક સંતો હતાં, તમારા આગેવાનો અને સરદારો હતાં, પરંતુ હકીકત તો કોઈ પણ સંજોગોમાં હકીકત જ રહે છે, તેમની ઉપજાવી કાઢેલી ખોટી રીતો માત્ર એટલા માટે સાચી અને પવિત્ર હોઈ ન શકે કે તેઓ તમારા વડવાઓ અને વડીલો હતાં. જે જુલમીઓએ બાળહત્યા જેવા પાશવી કૃત્યનો રિવાજ બનાવ્યો હોય, જેમણે ખુદાની આપેલી રોજીને કોઈપણ કારણ વિના ખુદાના બંદાઓ માટે હરામ ઠરાવી હોય, જેમણે દીનમાં પોતાના તરફથી નવી નવી વાતો ભેળવીને ખુદાના નામે ચઢાવી દીધી હોય, તેઓ સફળ અને સન્માર્ગી કેવી રીતે હોઈ શકે? એ લોકો તમારા વડવાઓ અને વડીલો જ કેમ ન હોય, છેવટે હતાં તો તેઓ ભટકેલાં અને તેમના ભટકવાનું ખરાબ પરિણામ પણ તેઓ જોઈને રહેશે.

أَثَرًا وَأَتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ ۖ وَلَا تُسْرِفُوا ۚ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ
 الْمُسْرِفِينَ ۝ (۱۳۱) وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةٌ وَفَرُشَاءٌ ۚ كُلُّوْا مِنْهَا
 رَزَقَكُمْ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ ۚ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ
 مُّبِينٌ ۝ (۱۳۲) ثَبَنِيَّةَ أَزْوَاجٍ ۚ مِنَ الضَّانِّ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ
 اثْنَيْنِ ۚ قُلْ آلَ الذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَبَهَتْ عَلَيْهِ

આમને ફળ લાગે, અને અલ્લાહનો હક્ક ચૂકવો જ્યારે આમનો પાક ઉતારો, અને હદથી આગળ ન વધો કેમકે અલ્લાહ હદ વટાવી જનારા લોકોને પસંદ કરતો નથી. પછી એ જ છે જેણે ઢોરોમાંથી એ જનાવરો પણ પેદા કર્યા જેમની પાસેથી સવારી અને માલવહનનું કામ લેવામાં આવે છે અને એ પણ જે ખાવાના અને પાથરવાના કામમાં આવે છે.^{૧૧૭} ખાઓ એ વસ્તુઓમાંથી જે અલ્લાહે તમને બક્ષેલી છે અને શૈતાનનું અનુસરણ ન કરો કારણ કે તે તમારો ખુલ્લો દુશ્મન છે.^{૧૧૮} આ આઠ નર-માદા છે, બે ઘેટાંની જાતિમાંથી અને બે બકરાની જાતિમાંથી. હે મુહમ્મદ ! આમને પૂછો કે અલ્લાહે તેમના નર હરામ ઠેરવ્યાં છે કે માદા, અથવા એ બચ્ચાં જે ઘેટાં

(૧૧૬) આયતમાં “جُنُثٌ مَّعْرُوشٌ وَغَيْرُ مَّعْرُوشٍ” શબ્દોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે જેનો અર્થ બે પ્રકારના બગીચાં છે, એક એ જેમના વેલાં મંડપો ઉપર ચઢાવવામાં આવે છે, બીજાં એ જેમનાં વૃક્ષ પોતે પોતાના થડ ઉપર ઊભાં રહે છે. આપણી ભાષામાં બગીચાનો શબ્દ માત્ર બીજા પ્રકારના બગીચાં માટે જ વપરાય છે. એટલા માટે અમે جُنُثٌ مَّعْرُوشٌ નો અનુવાદ બાગ કર્યો છે અને جُنُثٌ مَّعْرُوشٌ માટે “દ્રાક્ષના બગીચા”નો ઉપયોગ કર્યો છે.

(૧૧૭) આયતમાં فَرُشٌ ફર્શ શબ્દનો ઉપયોગ થયો છે. પશુઓને પાથરણું કહેવું કાં તો એ રીતે છે કે તે નાના કદના છે અને જમીનને અડેલા રહીને ચાલે છે, અથવા એ રીતે છે કે તેમને ઝબેહ કરવા માટે જમીન ઉપર સુવડાવવામાં આવે છે, અથવા એ રીતે કે તેમના ચામડાં અને તેમના વાળમાંથી પાથરણાં બનાવવામાં આવે છે.

(૧૧૮) વાતનો સિલસિલો જોતાં સ્પષ્ટ જણાય છે કે અહીં અલ્લાહ તઆલા ત્રણ વાતો સમજાવવા માગે છે. એક આ કે, આ બાગો, ખેતરો અને પશુઓ કે જે તમારી પાસે છે, આ બધાં જ અલ્લાહના આપેલાં છે, કોઈ બીજાની આ બક્ષિસમાં કોઈ ભૂમિકા નથી. એટલા માટે બક્ષિસનો આભાર માનવામાં પણ કોઈનો કોઈ હિસ્સો હોઈ શકે નહીં. બીજું આ કે, જ્યારે આ વસ્તુઓ અલ્લાહની બક્ષેલી છે ત્યારે તેમનો ઉપયોગ કરવામાં અલ્લાહના જ કાનૂનનું પાલન કરવું જોઈએ, બીજા કોઈને એ હક્ક પહોંચતો નથી કે તેમના ઉપયોગ ઉપર

الرَّحْمٰنُ

أَرْحَمُ الْأُنثِيَيْنِ ۖ نَبِّئُونِي بِعِلْمٍ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٢٩﴾
 مِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ ۖ قُلْ ءَالِدَاكَرَبَّيْنِ
 حَرَّمَ أَمِ الْأُنثِيَيْنِ أَمَّا اشْتَبَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَمُ الْأُنثِيَيْنِ ۖ
 أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَصَّكُمْ اللَّهُ بِهَذَا ۚ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ
 افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِّيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۖ إِنَّ اللَّهَ
 لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٣٠﴾ قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ

અને બકરીઓના પેટમાં હોય ? સાચી જાણકારીના આધારે મને જણાવો જો તમે સાચા છો. ^{૧૨૯} અને આવી જ રીતે બે ઊંટની જાતિમાંથી છે અને બે ગાયની જાતિમાંથી. પૂછો, આમના નર અલ્લાહે હરામ ઠેરવ્યાં છે કે માદા, અથવા એ બચ્ચાં જે ઊંટણી અને ગાયના પેટમાં હોય ? ^{૧૩૦} શું તમે એ વખતે હાજર હતાં જ્યારે અલ્લાહે તેમના હરામ હોવા અંગેનો હુકમ આપ્યો હતો ? હવે એ માણસ કરતાં વધુ જુલમી કોણ હશે જે અલ્લાહના નામે જુદી વાત કહે કે જેથી જ્ઞાન વિના લોકોને ગેરમાર્ગે દોરે. નિઃશંક અલ્લાહ આવા અત્યાચારીઓને સીધો માર્ગ દેખાડતો નથી. (રુકૂઅ-૧૭)

હે મુહમ્મદ ! આમને કહો કે જે વહી મારી પાસે આવી છે તેમાં તો હું કોઈ વસ્તુ એવી જોતો નથી જે

પોતાના તરફથી બંધનો મૂકે. અલ્લાહ સિવાય બીજા કોઈના નકકી કરેલા રિવાજોનું પાલન કરવું અને અલ્લાહ સિવાય બીજા કોઈની આગળ નિયામતના આભારદર્શન માટે ચઢાવા પ્રસ્તુત કરવાં, એ જ હદ વટાવી જવું છે, અને આ જ શૈતાનનું અનુસરણ છે. ત્રીજું આ કે, આ બધી વસ્તુઓ અલ્લાહે માનવીના ખાવા-પીવા અને તેનો ઉપયોગ કરવા માટે જ સર્જી છે, એટલા માટે સર્જી નથી કે વિના કારણે તેમને હરામ ઠરાવી લેવામાં આવે. અંધશ્રદ્ધા અને કલ્પનાઓના આધારે જે અંકુશો લોકોએ ખુદાની રોજી અને તેની બક્ષેલી વસ્તુઓ ઉપર લાગુ કરી લીધાં છે તે બધા અલ્લાહની મરજીની વિરૂદ્ધ છે.

(૧૧૯) એટલે કે કલ્પનાઓ અને અંધશ્રદ્ધા અથવા બાપદાદાની પરંપરાઓને પ્રસ્તુત ન કરો બલ્કે જ્ઞાન અને જાણકારી રજૂ કરો, જો તે તમારી પાસે હોય.

(૧૨૦) આ પ્રશ્ન આટલી વિગતપૂર્વક તેમની સામે એટલા માટે પ્રસ્તુત કરવામાં આવ્યો છે કે તેમની ઉપર ખુદ તેમની આ અંધશ્રદ્ધાની અતાર્કિકતા સ્પષ્ટ થઈ જાય. એક જ પશુનો નર હલાલ હોય અને માદા હરામ,

مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا
مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهْلًا لِغَيْرِ اللَّهِ
بِهِ ۚ فَمِنْ اضْطَرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٣٥﴾

કોઈ ખાનાર માટે હરામ હોય, સિવાય કે તે મરેલું હોય, અથવા વહેવડાવેલું લોહી હોય, અથવા
ડુક્કરનું માંસ હોય કારણ કે તે નાપાક છે, અથવા ગુનો હોય કે તે અલ્લાહ સિવાય કોઈ બીજાના
નામે ઝબેહ કરવામાં આવ્યું હોય.^{૧૩૧} પછી જે માણસ મજબૂરીની હાલતમાં (કોઈ વસ્તુ આમાંથી
ખાઈ લે) એ સિવાય કે તે નાફરમાનીનો ઈરાદો ધરાવતો હોય અને એ સિવાય કે તે જરૂરિયાતની
મર્યાદાને ઓળંગી જાય, તો નિઃશંક તમારો માલિક દરગુજર કરનાર અને દયાળુ છે.

અથવા માદા હલાલ હોય અને નર હરામ, અથવા જનાવર પોતે તો હલાલ હોય પરંતુ તેનું બચ્ચું હોય હરામ,
સ્પષ્ટપણે એક અતાર્કિક વાત છે કે જેને સીધી બુદ્ધિ માનવાનો ઈનકાર કરે છે, અને કોઈપણ બુદ્ધિશાળી માણસ
એવું વિચારી શકે નહીં કે ખુદાએ આવા નિરર્થક કામોનો હુકમ આપ્યો હશે. બીજું, જેવી રીતે કુર્આને આરબોને
તેમની આ અંધશ્રદ્ધાઓની અતાર્કિકતાને સમજાવવા માટેનો પ્રયાસ કર્યો છે, બરાબર આવી જ રીતે અન્ય
કોમોને પણ તેમની અંધશ્રદ્ધાઓની નિરર્થકતા માટે ચેતવી શકાય કે જેમની અંદર ખાવા-પીવાની વસ્તુઓમાં
હરામ અને હલાલના અતાર્કિક અંકૂશો તથા આભડછેડના બંધનો જોવા મળે છે.

(૧૨૧) આ વિષય સૂર: બકરહની આયત-૭૩ માં અને સૂર: માઈદહ ની આયત-૩ માં આવી ગયો
છે, તેમજ આગળ સૂર: નહ્લની આયત-૧૧૫ માં આવવાનો છે.

સૂર: બકરહની આયત અને આ આયતમાં બાહ્ય રીતે એટલો ફરક છે કે ત્યાં માત્ર “લોહી” કહેવામાં
આવ્યું છે અને અહીં લોહીની સાથે مَسْفُوح “મસ્ફૂહ” શબ્દની મર્યાદા મૂકવામાં આવી છે. એટલે કે એવું લોહી
જે કોઈ જનાવરને ઘાયલ કરીને અથવા ઝબેહ કરીને કાઢવામાં આવ્યું હોય. પરંતુ હકીકતમાં આ મતભેદ નથી
બલ્કે એ હુકમની સમજૂતી છે. આવી જ રીતે સૂર: માઈદહની આયતમાં આ ચારેય વસ્તુઓ ઉપરાંત બીજી
વસ્તુઓના હરામ હોવાનો પણ ઉલ્લેખ જોવા મળે છે, એટલે કે એ જનાવર જે ગળું ટૂંપાઈ જતાં અથવા પછડાઈને
અથવા ઊંચી જગ્યાએથી પટકાઈને અથવા ટકરાઈને મર્યો હોય, અથવા જેને કોઈ શિકારી પશુએ ફાડી ખાધો
હોય. પરંતુ હકીકતમાં આ પણ મતભેદ નથી બલ્કે એક સમજૂતી છે જેના ઉપરથી જણાય છે કે જે જનાવરો આવી
રીતે મરી ગયાં હોય તે પણ મરેલાંની વ્યાખ્યામાં આવી જાય છે.

ઈસ્લામી શરીઅતના નિષ્ણાંતોમાંથી એક વર્ગ એમ માને છે કે ખાદ્ય પશુઓમાંથી આ જ ચાર વસ્તુઓ
હરામ છે અને તેમના સિવાય દરેક વસ્તુ કાયદેસર રીતે ખાઈ શકાય છે. આ જ મસ્લક હઝરત અબ્દુલ્લાહ
ઈબ્નેઅબ્બાસ રદિ. અને હઝરત આઈશા રદિ.નો હતો. પરંતુ અનેક હદીસો ઉપરથી એવું જણાય છે કે નબી
સ.અ.વ.એ અમુક વસ્તુઓ ખાવાની કાં તો મનાઈ કરી છે કાં તો તેમના પ્રત્યે અણગમો દર્શાવ્યો છે. દા.ત.

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ ۚ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ
حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهَا إِلَّا مَا حَلَّتْ ظُهُورُهُمَا أَوِ الْحَوَايَا
أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ۚ ذَلِكَ جَزَيْنَهُمْ بِبَغْيِهِمْ ۖ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿١٣٦﴾

અને જે લોકોએ યહૂદીમત અપનાવ્યો તેમની ઉપર અમે નહોર ધરાવતા તમામ જનાવર હરામ ઠેરવી દીધાં હતાં, અને ગાય તથા બકરીની ચરબી પણ સિવાય કે જે તેમની પીઠ અથવા તેમનાં આંતરડાં સાથે ચોટેલી હોય અથવા હાડકાં સાથે ચોટેલી રહી જાય. આ અમે તેમને તેમના વિદ્રોહની સજા આપી હતી^{૧૩૨} અને આ જે કંઈ અમે કહી રહ્યાં છીએ તે તદ્દન સાચું કહી રહ્યાં છીએ.

પાલતુ ગધેડાં, અણિયાળા દાંત ધરાવતા શિકારી જનાવરો અને નહોર ધરાવતા પક્ષી. આ જ કારણસર ઘણાં ખરા વિદ્વાનો હરામને આ ચાર વસ્તુઓ સુધી સીમિત નથી માનતાં બલ્કે બીજી વસ્તુઓ સુધી તેને વિસ્તારે છે. પરંતુ આના પછી પણ જુદી જુદી વસ્તુઓના હલાલ અને હરામ હોવામાં વિદ્વાનો વચ્ચે મતભેદ રહ્યો છે. દા.ત. પાલતુ ગધેડાને ઇમામ અબૂ હનીફા, ઇમામ માલિક અને ઇમામ શાફઈ હરામ ગણે છે પરંતુ કેટલાક બીજા વિદ્વાનો કહે છે કે તે હરામ નથી બલ્કે કોઈ કારણસર નબી સ.અ.વ.એ એક પ્રસંગે એની મનાઈ કરી દીધી હતી. શિકારી પશુઓ, શિકારી પક્ષીઓ, મરેલું ખાનારા પશુઓને હનફી મસ્લકના લોકો તદ્દન હરામ ઠરાવે છે, પરંતુ ઇમામ માલિક અને ઔઝાઈને ત્યાં શિકારી પક્ષીઓ હલાલ છે. લૈસને ત્યાં બિલાડી હલાલ છે, ઇમામ શાફઈને ત્યાં માત્ર એ શિકારી પશુઓ હરામ છે જે મનુષ્યો ઉપર હુમલો કરે છે, જેમ કે સિંહ, વરૂ, ચિત્તો વગેરે. ઇકરિમાને ત્યાં કાગડો અને બિજજુ (બિલાડા જેવો એક પશુ) બન્ને હરામ છે. આવી જ રીતે હનફી લોકો જમીનના બધા જ જીવજંતુઓને હરામ ઠરાવે છે, પરંતુ ઇબ્ને અબીલૈલા, ઇમામ માલિક અને ઔઝાઈને ત્યાં સાપ હલાલ છે. આ બધાં જ જુદા જુદા કથનો અને એમની દલીલો ઉપર વિચાર કરતાં આ વાત સ્પષ્ટપણે જણાય છે કે હકીકતમાં ખુદાઈ કાનૂનમાં તદ્દન હરામ એ ચાર વસ્તુઓ જ છે જેનો ઉલ્લેખ કુર્આનમાં આપવામાં આવ્યો છે, આના સિવાય બીજા પશુઓના ખાવામાં અલગ અલગ કક્ષાનો અણગમો છે. જે વસ્તુઓનો અણગમો સહીહ-પ્રમાણભૂત રિવાયતો પ્રમાણે નબી સ.અ.વ. દ્વારા સાબિત થયેલો છે તે હરામની કક્ષાની વધુ નજીક છે, અને જે વસ્તુઓમાં વિદ્વાનો વચ્ચે મતભેદ થયો છે તેમનો અણગમો શંકાસ્પદ છે. જો કે સ્વાભાવિક અણગમો કે જેના કારણે કેટલાક લોકો કેટલીક વસ્તુઓને ખાવાનું પસંદ કરતાં નથી, અથવા વર્ગીય અણગમો કે જેના કારણે મનુષ્યોના અમુક વર્ગો અમુક વસ્તુઓને પસંદ નથી કરતાં, અથવા કોમી અણગમો જેના કારણે અમુક કોમો અમુક વસ્તુઓથી નફરત કરે છે, તો અલ્લાહનો કાનૂન કોઈને મજબૂર કરતો નથી કે તે કોઈ કારણ વિના એ દરેક વસ્તુને અવશ્ય ખાય જ જે હરામ કરવામાં આવી નથી, અને આવી રીતે શરીઅતનો કાયદો કોઈને એવો અધિકાર પણ આપતો નથી કે તે પોતાના અણગમાને કાયદો ઠરાવી દે અને એ લોકો ઉપર આક્રેપ મૂકે જે એવા ખોરાકનો ઉપયોગ કરે છે જેને તે નાપસંદ કરે છે.

فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ ۖ وَلَا يَرُدُّ بَأْسَهُ
عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٣٢﴾ سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ

હવે જો તેઓ તમને ખોટા ઠેરવે તો તેમને કહી દો કે તમારા માલિકનું કૃપાક્ષેત્ર ખૂબ વિશાળ છે અને ગુનેગારો ઉપરથી તેની સજાને પલટાવી શકાતી નથી. ^{૧૩૩}

આ મુશ્કિક લોકો (તમારી આ વાતોના જવાબમાં) જરૂર કહેશે કે “અલ્લાહ ઈચ્છતો હોત

(૧૨૨) આ વિષય કુર્આનમજીદમાં ત્રણ જગ્યાએ વર્ણવવામાં આવ્યો છે: સૂર: આલેઈમરાનમાં કહેવામાં આવ્યું છે, “આ તમામ ખાદ્ય વસ્તુઓ (જે મુહમ્મદી શરીઅતમાં હલાલ છે) બનીઈસ્લાઈલ માટે પણ હલાલ હતી, અલબત્ત, કેટલીક વસ્તુઓ એવી હતી જેમની તૌરાતના ઊતરાણ પહેલાં ઈસ્લાઈલે જાતે પોતાના માટે હરામ કરી લીધી હતી. આમને કહો કે, લાવો તૌરાત અને રજૂ કરો તેનું કોઈ લખાણ (જો તમે તમારા વાંધામાં) સાચા છો.” (આયત-૮૩.) પછી સૂર: નિસામાં કહેવામાં આવ્યું કે, “બનીઈસ્લાઈલના ગુનાઓના કારણે અમે એવી ઘણી પાક વસ્તુઓ તેમના માટે હરામ કરી દીધી જે પહેલાં તેમના માટે હલાલ હતી.” (આયત-૧૬૦) અને અહીં કહેવામાં આવ્યું છે કે, “તેમના વિદ્રોહના બદલામાં અમે તેમની ઉપર નહોરવાળાં જનાવરો હરામ કર્યાં અને બકરાં અને ગાયની ચરબી પણ તેમના માટે હરામ ઠરાવી દીધી.” આ ત્રણેય આયતોને ભેગી કરવાથી જણાય છે કે મુહમ્મદી શરીઅત અને યહૂદી કાનૂન વચ્ચે પશુ ખોરાકના હરામ અને હલાલ હોવાની બાબતમાં જે તફાવત જોવા મળે છે, તે બે કારણો પર આધારિત છે :

એક આ કે, તૌરાતના ઊતરાણની સદીઓ પહેલાં હઝરત યાકૂબ અ.સ. (ઈસ્લાઈલ) એ અમુક વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવાનું છોડી દીધું હતું અને તેમના પછી તેમની સંતાને પણ એ વસ્તુઓ છોડી દીધી, એટલે સુધી કે યહૂદી વિદ્વાનોએ તેમને કાયદેસર રીતે હરામ માની લીધી અને તેમનું હરામ હોવાનું તૌરાતમાં લખી લીધું. આ વસ્તુઓમાં ઊંટ અને સસલું, સાફાનનો સમાવેશ થાય છે. આજે બાઈબલમાં તૌરાતના જે અવશેષો આપણને જોવા મળે છે તેમાં આ ત્રણ વસ્તુઓના હરામ હોવાનો ઉલ્લેખ છે. (લેવીય - ૧૧ : ૪-૬, પુનર્નિયમ-૧૪ : ૭) પરંતુ કુર્આનમજીદમાં યહૂદીઓને જે પડકાર આપવામાં આવ્યો હતો કે, લાવો તૌરાત અને દેખાડો કે ક્યાં આ વસ્તુઓ હરામ લખવામાં આવી છે, આના ઉપરથી જણાયું કે તૌરાતમાં આ હુકમોનો ઉમેરો તેના પછી કરવામાં આવ્યો છે કેમ કે જો એ વખતે તૌરાતમાં આ હુકમો હોત તો બનીઈસ્લાઈલ તરત લાવીને રજૂ કરી દેત.

બીજો તફાવત આ કારણ ઉપર આધારિત છે કે અલ્લાહતઆલાના ઉતારેલા કાનૂન સામે જ્યારે યહૂદીઓએ વિદ્રોહ કર્યો અને જાતે પોતાના કાનૂન ઘડનારા બની ગયાં ત્યારે તેમણે ઘણી પાક વસ્તુઓને પોતાની નુકતેચીનીની વૃત્તિના કારણે જાતે હરામ કરી લીધી અને અલ્લાહતઆલાએ સજાના રૂપમાં તેમને આ ગેરસમજમાં પડેલાં રહેવા દીધાં. આ વસ્તુઓમાં એક તો નહોરવાળા જનાવરો સામેલ છે, એટલે કે શાહમૃગ, રાજહંસ, બતક વગેરે. બીજું ગાય અને બકરીની ચરબી. બાઈબલમાં આ બંને પ્રકારના હરામ હોવા અંગેના હુકમો તૌરાતમાં દાખલ કરી દેવામાં આવ્યાં છે (લેવીય-૧૧ : ૧૬-૧૮, પુનર્નિયમ-૧૪:૧૪-૧૫-૧૬,

مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ ۖ كَذَلِكَ كَذَّبَ
الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّىٰ ذَاقُوا بَأْسَنَا ۖ قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِّنْ
عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا ۖ إِنَّ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا
تَخْرُصُونَ ﴿١٣٨﴾ قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ ۖ فَلَوْ شَاءَ لَهْدَاكُمْ

તો અમે ન તો શિર્ક કર્યું હોત અને ન તો અમારા બાપદાદાએ, અને ન તો અમે કોઈ વસ્તુને હરામ ઠરાવી હોત.”^{૧૨૪} આવી જ વાતો બનાવીને આમની પહેલાના લોકોએ પણ સત્યને ખોટું ઠેરવ્યું હતું એટલે સુધી કે છેવટે અમારી યાતનાનો સ્વાદ તેમણે ચાખી લીધો. આમને કહો ‘શું તમારી પાસે કોઈ જ્ઞાન છે કે જેને અમારી સમક્ષ રજૂ કરી શકો? તમે તો માત્ર કલ્પનાઓને અનુસરી રહ્યાં છો અને સાવ તુક્કાબાજી કરો છો.’ પછી કહો (તમારી આ દલીલના સામે) હકીકત સુધી પહોંચતી દલીલ તો અલ્લાહ પાસે છે, નિઃશંક જો અલ્લાહ ઈચ્છતો હોત તો તમને સૌને માર્ગદર્શન

લેવીય-૩ : ૧૭ અને ૭, ૨૨-૨૩). પરંતુ સૂર: નિસા ઉપરથી જણાય છે કે, આ વસ્તુઓ તૌરાતમાં હરામ ન હતી બલ્કે હઝરત ઈસા અ.સ. પછી હરામ થઈ છે અને ઈતિહાસ પણ ગવાહી આપે છે કે, એ પ્રચલિત યહૂદી કાનૂનનું સંપાદન ઈ.સ. ૨ ના અંત ભાગમાં યહૂદા નામના રબ્બીના હાથે થયું છે.

હવે રહ્યો એ સવાલ કે, તો પછી આ વસ્તુઓ વિષે અહીં તેમજ સૂર: નિસામાં અલ્લાહતઆલાએ **حَرَمْنَا** (અમે હરામ કરી) શબ્દનો ઉપયોગ શા માટે કર્યો? તો આનો જવાબ આ છે કે ખુદા દ્વારા હરામ કરવાની માત્ર આ એક જ રીત નથી કે તે કોઈ પયગમ્બર અને ગ્રંથ વડે કોઈ વસ્તુને હરામ ઠરાવે, બલ્કે આની એક રીત આ પણ છે કે તે તેના વિદ્રોહી બંદાઓ ઉપર બનાવટી કાયદા લાગુ કરનારાં તથા બનાવટી કાયદા ઘડનારા લોકોને થોપી દે અને તેઓ એ લોકો ઉપર પાક વસ્તુઓને હરામ કરી દે. પહેલા પ્રકારનું હરામ કરવું ખુદા તરફથી કૃપાની દ્રષ્ટિએ હોય છે અને આ બીજા પ્રકારનું હરામ હોવું તેની ફિટકાર અને સજાની હેસિયતથી હોય છે.

(૧૨૩) એટલે કે જો તમે હજુ પણ તમારા નાફરમાનીના માર્ગથી પાછા વળો અને બંદગીના સાચા માર્ગની તરફ પાછા આવો તો તમારા માલિકની કૃપાના ક્ષેત્રને તમારા માટે ખૂબ જ વિશાળ જોશે. પરંતુ જો તમારા આ જ ગુનાખોર અને બાગી વલણના દુરાગ્રહ ઉપર મક્કમ રહેશો તો બરાબર જાણી લો કે તેના પ્રકોપથી પણ પછી કોઈ બચાવનાર નથી.

(૧૨૪) એટલે કે તેઓ તેમના અપરાધ અને દુરાચાર માટે એ જ જૂનું બહાનું રજૂ કરશે જે હંમેશથી અપરાધી અને દુરાચારી લોકો રજૂ કરતાં આવ્યાં છે. તેઓ કહેશે કે અમારા માટે અલ્લાહની મરજી જ આ છે કે અમે શિર્ક આચરીએ અને જે વસ્તુઓને અમે હરામ ઠરાવેલી છે તેમને હરામ ઠરાવીએ, નહીં તો જો ખુદા ઈચ્છતો

أَجْعِلْنِ ۝ قُلْ هَلْ شَهِدَآءُكُمُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ
اللَّهَ حَرَّمَ هَذَا ۚ فَإِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدُ مَعَهُمْ ۚ وَلَا

આપી દેત. ^{૧૨૫}

આમને કહો કે “લાવો તમારા એ સાક્ષીઓ જે આ વાતની સાક્ષી આપે કે અલ્લાહે જ આ વસ્તુઓને હરામ કરી છે.” પછી જો તેઓ સાક્ષી આપી દે તો તમે તેમની સાથે સાક્ષી ન આપશો, ^{૧૨૬} અને કદાપિ એ લોકોની

ન હોત કે અમે આવું કરીએ તો આ કેવી રીતે શક્ય હતું કે આ કૃત્યો અમારા હાથે થાત. કેમ કે અમે અલ્લાહની મરજી પ્રમાણે આ બધું કરી રહ્યાં છીએ તેથી યોગ્ય કરી રહ્યાં છીએ. આનો દોષ જો હોય તો અમારી ઉપર નથી, અલ્લાહ ઉપર છે અને જે કંઈ અમે કરી રહ્યાં છીએ એ જ કરવા માટે અમે મજબૂર છીએ કે આના સિવાય બીજું કંઈ કરવું અમારી તાકાતની બહાર છે.

(૧૨૫) આ તેમના બહાનાનો પૂરો જવાબ છે. આ જવાબને સમજવા માટે તેનું વિશ્લેષણ કરીને જોવું જોઈએ : પહેલી વાત એ કહેવામાં આવી કે પોતાના દુરાચાર અને ગુમરાહી માટે અલ્લાહની મરજીને બહાના તરીકે રજૂ કરવી તથા તેને બહાનું બનાવીને સાચા માર્ગદર્શનનો સ્વીકાર કરવાનો ઈનકાર કરવો અપરાધીઓની જૂની ટેવ રહેલી છે. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે છેવટે તેઓ નાશ પામ્યાં અને સત્યની વિરૂદ્ધ ચાલવાનો ખરાબ અંજામ તેમણે જોઈ લીધો.

પછી કહેવામાં આવ્યું કે આ જે બહાનું તમે રજૂ કરી રહ્યાં છો તે હકીકતમાં સાચી જાણકારી ઉપર આધારિત નથી બલ્કે માત્ર અનુમાન અને અંદાજ જ છે. તમે ફક્ત મરજીનો શબ્દ ક્યાંકથી સાંભળી લીધો અને તેની ઉપર કલ્પનાઓની ઈમારત ચણી કાઢી. તમે એમ ન સમજ્યાં કે માનવી માટે ખરેખર અલ્લાહની મરજી શું છે. તમે મરજીનો અર્થ એવો કરી રહ્યાં છો કે, જો ચોર અલ્લાહની મરજી હેઠળ ચોરી કરી રહ્યો હોય તો તે અપરાધી નથી, કેમ કે તેણે આ કૃત્ય અલ્લાહની મરજી હેઠળ કર્યું છે. જો કે હકીકતમાં માનવી માટે ખુદાની મરજી આ છે કે, તે આભાર અને ઈનકાર, માર્ગદર્શન અને અજ્ઞાન, આજ્ઞાપાલન અને નિયમના ઉલ્લંઘનમાંથી જે રસ્તો પણ પોતાના માટે પસંદ કરશે, ખુદા એ જ રસ્તા તેના માટે ખોલી દેશે, અને પછી સાચું કે ખોટું જે કામ પણ માણસ કરવા ઈચ્છશે, ખુદા પોતાના જગતવ્યાપી વ્યૂહોને ધ્યાનમાં લઈને, જેટલી હદ સુધી યોગ્ય માનશે તેને આ કામની છૂટ અને અનૂકૂળતા કરી આપશે. એટલા માટે જો તમે અને તમારા બાપદાદાએ અલ્લાહની મરજી હેઠળ શિર્ક અને પાક વસ્તુઓને હરામ કરવાની અનુકૂળતા મેળવી તો આનો અર્થ કદાપિ આ નથી કે તમે લોકો તમારા આ કૃત્યો માટે જવાબદાર નથી અને તમને પૂછવામાં નહીં આવે. ખોટા માર્ગની તમારી પસંદગી તથા તમારા ખોટા ઈરાદા તેમજ પ્રયાસોના જવાબદાર તમે પોતે જ છો.

અંતમાં એક જ વાક્યમાં નિર્ણાયક વાત પણ કહી દીધી કે **فَلْيَوَظُّوا لَهَا نَصْرًا** ^{૧૨૬} એટલે કે તમે તમારા બહાનાના રૂપમાં આ દલીલ રજૂ કરો છો કે, “જો અલ્લાહ ચાહત તો અમે શિર્ક ન કરત,”

تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ
بِالْآخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٠﴾ قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ
مَا حَرَّمَ رَبِّي عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا

ઈચ્છાઓની પાછળ ન ચાલતાં જેમણે અમારી આયતોને ખોટી ઠેરવી છે અને જે આખિરતનો ઈનકાર કરનારાં છે, અને જે બીજાંને તેમના માલિકના સમકક્ષ ઠેરવે છે. (રુકૂઅ-૧૮)

હે મુહમ્મદ ! આમને કહો કે આવો હું તમને સંભળાવું તમારા માલિકે તમારી ઉપર કયા પ્રતિબંધો મૂક્યાં છે: ^{૧૨૭}

(૧) આ કે તેની સાથે કોઈને ભાગીદાર ન બનાવો. ^{૧૨૮}

આનાથી પૂરી વાત વ્યક્ત થતી નથી. પૂરી વાત કહેવા માગતા હોવ તો આવી રીતે કહો, “જો અલ્લાહ ચાહત તો તમને સૌને માર્ગદર્શન આપી દેત.” બીજા શબ્દોમાં, તમે પોતે તમારી પસંદગીથી સીધો રસ્તો અપનાવવા માટે તૈયાર નથી છતાં એમ ઈચ્છો છો કે ખુદાએ જેવી રીતે ફરિશ્તાઓને જન્મજાત સીધા માર્ગે ચાલનારા બનાવ્યાં છે એવી જ રીતે તમને પણ બનાવી દે. તો નિ:શંક જો અલ્લાહની મરજી માનવી માટે આ હોત તો તે જરૂર એવું કરી શકતો હતો પરંતુ આ તેની મરજી નથી, એટલા માટે જે ગુમરાહીને તમે લોકોએ તમારી જાતે તમારા માટે પસંદ કરી છે, અલ્લાહ પણ તમને એમાં જ પડેલાં રહેવા દેશે.

(૧૨૬) એટલે કે જો તેઓ સાક્ષીની જવાબદારીને સમજે છે અને જાણે છે કે સાક્ષી એ જ વાતની આપવી જોઈએ જેની માણસને જાણકારી હોય, તો તેઓ ક્યારેય એવી સાક્ષી આપવાની હિંમત નહીં કરે કે ખાવા-પીવા પરના આ બંધનો, જે તેમને ત્યાં રિવાજના રૂપમાં પ્રચલિત છે, અને આ પ્રતિબંધો કે, ફલાણી વસ્તુને ફલાણો ન ખાય, અને ફલાણી વસ્તુને ફલાણાનો હાથ ન લાગે, આ બધાં ખુદાએ નક્કી કરેલાં છે. પરંતુ જો આ લોકો સાક્ષીની જવાબદારીનું ભાન રાખ્યા વિના એવી નફફટાઈ ઉપર ઉતરી આવે અને ખુદાનું નામ લઈને જુદી સાક્ષી આપવામાં પણ ખચકાય નહીં, તો તેમના આ જૂઠાં તેમના સાથીદાર ન બનો, કેમ કે તેમની પાસેથી આ સાક્ષી એટલા માટે નથી લેવામાં આવી રહી કે, જો આ લોકો સાક્ષી આપી દે તો તમે એમની વાત માની લેશો, બલ્કે આનો હેતુ ફક્ત આટલો જ છે કે તેમનામાંથી જે લોકોની અંદર થોડીઘણી પણ સત્યપ્રિયતા હોય, તેમને જયારે કહેવામાં આવશે કે, શું ખરેખર તમે સત્યપૂર્વક આ વાતની સાક્ષી આપી શકો છો કે આ નિયમો ખુદાના જ નક્કી કરેલાં છે, તો તેઓ તેમના રિવાજોની હકીકત ઉપર વિચાર કરશે, અને જયારે તેમને એવો પુરાવો નહીં મળે કે આ અલ્લાહ તરફથી છે, ત્યારે આ નકામા રિવાજોનું પાલન કરવાથી દૂર રહેશે.

(૧૨૭) એટલે કે તમારા માલિક દ્વારા લાગુ કરવામાં આવેલા પ્રતિબંધો આ નથી જેમાં તમે ઘેરાયેલાં છો. બલ્કે સાચા પ્રતિબંધો આ છે જે અલ્લાહે માનવજીવનને મજબૂત કરવા માટે લાગુ કર્યાં છે અને જે હંમેશથી ખુદાઈ કાનૂનોના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો રહ્યાં છે. (સરખામણી માટે જુઓ, બાઈબલનું પુસ્તક, નિર્ગમન, પ્રકરણ-૨૦)

وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ۖ وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِمَّنْ إِمْلَاقٍ ۖ نَحْنُ
نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ ۖ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطْنَ ۖ

(૨) અને માતા-પિતા સાથે સદ્વ્યવહાર કરો,^{૧૨૮}

(૩) અને તમારી સંતાનને ગરીબીના ડરથી મારી ન નાખો, અમે તમને પણ રોજી આપીએ છીએ અને તેમને પણ આપીશું.

(૪) અને નિર્લજ્જતાની વાતોની નજીક પણ ન ફરકો^{૧૩૦} યાહે તે ખુલ્લી હોય કે છૂપી.

(૧૨૮) એટલે કે ખુદાની હસ્તીમાં ન તો કોઈને તેનો ભાગીદાર બનાવો, ન તો તેના ગુણોમાં, ન તો તેની સત્તાઓમાં, અને ન તો તેના અધિકારોમાં.

હસ્તીમાં ભાગીદારી આ છે કે ખુદાઈના ગુણમાં કોઈને ભાગીદાર ઠરાવી દેવામાં આવે. દા.ત. ખ્રિસ્તીઓની ત્રિમૂર્તિની માન્યતા (Trinity), આરબ મુશ્ચિકો દ્વારા ફરિશ્તાઓને ખુદાની પુત્રીઓ ઠરાવવું અને અન્ય મુશ્ચિકોનું તેમના દેવી-દેવતાઓને તથા તેમના રાજવી કુટુંબોને ખુદાના વંશજ ઠરાવવાં. આ બધું હસ્તીમાં શિર્ક છે.

ગુણોમાં શિર્ક આ છે કે ખુદાઈ ગુણો જેવાં તે ખુદા માટે છે, એવી જ રીતે તેમને અથવા તેમાંથી કોઈ એક ગુણને બીજા કોઈના માટે ઠરાવવાં. દા.ત. કોઈના વિષે એમ માનવું કે તેની ઉપર ગેબની તમામ હકીકતો પ્રગટ છે અથવા તે બધું સાંભળે અને જુએ છે અથવા એ તમામ ખામીઓ અને નબળાઈઓથી પર અને તદ્દન નિર્દોષ છે.

સત્તામાં શિર્ક આ છે કે ખુદા હોવાની હેસિયતથી જે સત્તાઓ માત્ર અલ્લાહ માટે વિશિષ્ટ છે તેમને અથવા તેમાંથી કોઈ એકને અલ્લાહ સિવાય બીજા કોઈના માટે સ્વીકારવામાં આવે, દા.ત. પ્રકૃતિના નિયમોથી પર એવી રીતે નફો-નુકસાન પહોંચાડવો, જરૂરિયાતો પૂરી કરવી અને મદદ કરવી, રક્ષણ અને દેખભાળ કરવી, પ્રાર્થનાઓ સાંભળવી અને ભાગ્ય બનાવવાં અને બગાડવાં. આ ઉપરાંત હલાલ અને હરામ, તથા કાયદેસર અને ગેરકાયદેસરની સીમાઓ નક્કી કરવી અને માનવજીવન માટે કાયદા અને નિયમો ઘડવાં. આ તમામ ખુદાના વિશિષ્ટ અધિકારો છે જેમાંથી કોઈને ગૈરૂલ્લાહ માટે તેમનો સ્વીકાર કરવો શિર્ક છે.

હકકોમાં શિર્ક આ છે કે ખુદા હોવાની હેસિયતથી બંદાઓ ઉપર ખુદાના જે ખાસ હકકો છે તે અથવા તેમાંથી કોઈ એક હકક, ખુદા સિવાય બીજા કોઈના માટે માનવામાં આવે. દા.ત. રુક્ઝ અને સિજદો, હાથ બાંધીને અથવા જોડીને ઊભા રહેવું, વંદન અને સ્થાનકનું ચુંબન, નિયામતના આભાર કે વૃદ્ધિ માટે ભેટ-સોગાદો અને કુરબાની, જરૂરિયાત પૂરી કરવા માટે અને સંકટોને દૂર કરવા માટેની માનતાઓ, મુસીબતો અને મુશ્કેલીઓ સમયે પોકારવું અને આવા જ પૂજા, મોટાઈ અને આદરની બીજી તમામ રીતો અલ્લાહના ખાસ હકકોમાંથી છે. આવી જ રીતે એટલું પ્રિય હોવું કે તેના પ્રેમ ઉપર બીજા તમામ પ્રેમોને કુરબાન કરી દેવામાં આવે, અને ડર તથા ભયનો એવો હકકદાર હોવું કે, જાહેરમાં અને છૂપી રીતે, તેની નારાજગી અને તેના આદેશનું ઉલ્લંઘન કરવાથી ડરવામાં આવે, આ પણ માત્ર અલ્લાહનો જ હકક છે. અને આ પણ અલ્લાહનો જ હકક છે કે

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ۚ ذَٰلِكُمْ
وَصُومُكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٥١﴾ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ
الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ ۚ

(૫) અને કોઈ જીવ ને કે જેને અલ્લાહે આદરણીય ઠેરવ્યું છે, મારો નહીં પરંતુ યથાર્થ. ^{૧૩૧} આ વાતો છે જેનો આદેશ તેણે તમને આપ્યો છે, કદાચ તમે સમજદારીપૂર્વક વર્તો.

(૬) અને આ કે અનાથના માલની નજીક ન જાઓ પરંતુ એવી રીતે જે શ્રેષ્ઠ હોય, ^{૧૩૨} એટલે સુધી કે તે પુખ્ત વયે પહોંચી જાય,

તેનું બિનશરતી આજ્ઞાપાલન કરવામાં આવે, અને તેના આદેશને ખરા અને ખોટાનું માપદંડ માનવામાં આવે, અને કોઈ એવો તાબેદારીનો પટ્ટો પોતાના ગળામાં નાખવામાં ન આવે જે અલ્લાહની તાબેદારીથી અલગ એવી કાયમી તાબેદારી હોય, અને જેના હુકમ માટે અલ્લાહના હુકમની સનદ ન હોય. આ હક્કોમાંથી જે હક્ક પણ બીજાને આપવામાં આવશે તે અલ્લાહનો ભાગીદાર ઠરશે, ભલે પછી તેને ખુદાઈ નામોમાંથી કોઈ નામ આપવામાં આવે કે ન આપવામાં આવે.

(૧૨૯) સદ્વર્તનમાં શિષ્ટાચાર, સન્માન, આજ્ઞાપાલન, પ્રસન્નતા શોધવી, સેવા, બધું જ સામેલ છે. માબાપના આ હક્કને કુર્આનમાં દરેક જગ્યાએ તૌહીદના હુકમ પછી વર્ણવવામાં આવ્યો છે જેના ઉપરથી સ્પષ્ટપણે જાહેર થાય છે કે ખુદા પછી બંદાઓના હક્કોમાં સૌથી પહેલો હક્ક માણસ ઉપર તેના માબાપનો છે.

(૧૩૦) આયતમાં **فَوَاحِش** શબ્દનો ઉપયોગ થયો છે જે એ તમામ કૃત્યોને લાગુ પડે છે જેમની બૂરાઈ તદ્દન સ્પષ્ટ છે. કુર્આનમાં વ્યભિચાર, સમલૈંગિક સંબંધ, નગ્નતા, જૂઠી તહોમત મૂકવી, પિતા સાથે પરણી હોય તે સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવા, આ બધાં જ કામોને નિર્લજ્જતાના કામો-ફહશ કામો ગણવામાં આવ્યાં છે. હદીસમાં ચોરી, મદ્યપાન, ભીખ માગવી પણ નિર્લજ્જતાના કામો ગણવામાં આવે છે. આવી જ રીતે બીજા બધા જ શરમજનક કૃત્યો પણ નિર્લજ્જતાના કામોમાં સામેલ છે અને અલ્લાહે કહ્યું છે કે આ પ્રકારના કૃત્યો ન તો જાહેરમાં કરવામાં આવે ન તો છૂપી રીતે.

(૧૩૧) એટલે કે માનવીનો જીવ, જેને હકીકતમાં ખુદા તરફથી હરામ ઠરાવવામાં આવ્યો છે, તેની હત્યા કરવામાં ન આવે પરંતુ યથાર્થ. હવે સવાલ એ થાય છે કે “યથાર્થ”નો અર્થ શું છે, તો આના ત્રણ સંજોગો કુર્આનમાં જણાવવામાં આવ્યાં છે, અને આ ઉપરાંત વધારાના બે સંજોગો નબી સ.અ.વ. દ્વારા વર્ણવવામાં આવ્યાં છે. કુર્આને વર્ણવેલા સંજોગો આ પ્રમાણે છે:

(૧) માનવી બીજા કોઈ માનવીની ઈરાદાપૂર્વક હત્યાનો અપરાધી હોય અને તેની ઉપર કિસાસનો હુકમ લાગુ થઈ ગયો હોય.

وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْبِيزَانَ بِالْقِسْطِ ۚ لَا تَكْفِ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ۚ
وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدُوا ۚ وَكَانَ ذَاقُرْبِي ۚ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ۚ

(૭) અને તોલમાપમાં પૂરો ન્યાય કરો, અમે દરેક માણસ ઉપર જવાબદારીનો એટલો જ બોજો નાખીએ છીએ જેટલું તેનું સામર્થ્ય છે, ^{૧૩૩}

(૮) અને જ્યારે વાત કહો ત્યારે ન્યાયની કહો, ભલે પછી મામલો તમારા સગાનો જ કેમ ન હોય,

(૯) અને અલ્લાહના વાયદાને પૂરો કરો. ^{૧૩૪}

(૨) સત્યદીનની સ્થાપનાના માર્ગમાં અવરોધ હોય અને તેની સાથે યુદ્ધ કર્યા સિવાય બીજો કોઈ રસ્તો ન રહ્યો હોય.

(૩) દારૂલઈસ્લામની સીમાઓમાં અશાંતિ ફેલાવે અથવા ઈસ્લામી રાજ્યવ્યવસ્થાને ઉથલાવવાનો પ્રયાસ કરે.

બાકીના બે સંજોગો જે હદીસમાં જણાવવામાં આવ્યાં છે તે આ પ્રમાણે છે :

(૪) પરણેલો હોવા છતાં વ્યભિચાર કરે.

(૫) ઈર્તિદાદ એટલે કે ઈસ્લામનો ત્યાગ તથા ‘ખુરૂજ અઝ જમાઅત’નું કૃત્ય કરે.

આ પાંચ સંજોગો સિવાય બીજા કોઈ સંજોગોમાં માનવીની હત્યા માનવી માટે હલાલ નથી, પછી તે મુસલમાન હોય, અથવા ઈસ્લામી રાજ્ય હેઠળ રહેતો ગેરમુસ્લિમ હોય, અથવા સામાન્ય કાફિર.

(૧૩૨) એટલે કે એવી રીત જે વધારેમાં વધારે નિઃસ્વાર્થ પણું, શુદ્ધ દાનત અને અનાથ માટેની શુભકામના ઉપર આધારિત હોય અને જેની ઉપર ખુદા તથા લોકો, કોઈના તરફથી પણ તમે કોઈ વાંધાને પાત્ર ન બનો.

(૧૩૩) જો કે આ અલ્લાહના કાનૂનનો એક કાયમી નિયમ છે, પરંતુ અહીં તેને વર્ણવવાનો આશય આ છે કે જે માણસ પોતાનાથી બનતી હદે તોલમાપ અને લેવડ-દેવડના મામલાઓમાં સચ્ચાઈ અને ન્યાય ઉપર અમલ કરવાનો પ્રયત્ન કરે ત્યારે પોતાની જવાબદારીમાંથી મુક્ત થઈ જશે. ભૂલચૂક અથવા અજાણતાં વધ-ઘટ થઈ જવા બદલ તેનો હિસાબ માગવામાં નહીં આવે.

(૧૩૪) ‘અલ્લાહનો વાયદો’ નો અર્થ એ વાયદો પણ છે જે માનવી પોતાના ખુદાની સાથે કરે અને એ પણ જે ખુદાનું નામ લઈને લોકો સાથે કરે, અને એ પણ જે માનવી અને ખુદા તથા માનવી અને માનવી વચ્ચે એ જ વખતે આપોઆપ બંધાઈ જાય છે જે વખતે કોઈ માણસ ખુદાની ધરતી ઉપર એક માનવસમાજમાં જન્મ લે છે.

પહેલા બંને વાયદા સભાનતાપૂર્વકના અને ઈરાદાપૂર્વકના છે, અને ત્રીજો વાયદો એક પ્રાકૃતિક (Natural Contract) વાયદો-કરાર છે જેના કરવામાં જો કે માનવીના ઈરાદાની કોઈ ભૂમિકા નથી, પરંતુ આદરને પાત્ર હોવાની બાબતમાં આ પહેલા બે વાયદાઓ કરતાં કોઈ રીતે ઊતરતો નથી. કોઈપણ માણસને ખુદાએ આપેલા અસ્તિત્વ, તેણે આપેલી શારીરિક અને માનસિક શક્તિઓ, તેણે આપેલા શારીરિક અવયવો-

ذٰلِكُمْ وَصَّكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١٥٢﴾ وَاِنَّ هٰذَا صِرَاطٌ
مُّسْتَقِيْمًا فَاتَّبِعُوْهُ ۚ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ
عَنْ سَبِيْلِهِ ۚ ذٰلِكُمْ وَصَّكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٥٣﴾

આ વાતોનો આદેશ અલ્લાહે તમને આપ્યો છે કદાચ તમે શિખામણ સ્વીકારો.

(૧૦) આ ઉપરાંત તેનો આદેશ આ છે કે આ જ મારો સીધો માર્ગ છે એટલા માટે તમે આની જ ઉપર ચાલો અને બીજા માર્ગો ઉપર ન ચાલો કારણ કે તે તેના માર્ગ ઉપરથી હટાવીને તમને વેર-વિખેર કરી નાખશે.^{૧૩૫} આ છે એ આદેશ જે તમારા માલિકે તમને આપ્યો છે કે કદાચ તમે આડા રસ્તે ચાલવાથી બચો.

અંગો અને તેણે સર્જેલી ધરતી અને રોજી અને સાધનોનો લાભ લેવો, અને જિંદગીની એ તકોને માણવી જે કુદરતના કાનૂનના લીધે મળે છે, આ તમામ વસ્તુઓ સ્વાભાવિકપણે ખુદાના કેટલાક હકકો તેની ઉપર લાગુ કરી દે છે. અને આવી જ રીતે મનુષ્યનું એક માતાના પેટમાં તેના લોહી દ્વારા ઉછરવું, એક પિતાની મહેનત દ્વારા વસેલા ઘરમાં જન્મવું, અને એક સામાજિક જીવનની અસંખ્ય સંસ્થાઓમાંથી જુદી જુદી રીતે ફાયદો મેળવવો, આ દરેકના દરજ્જા પ્રમાણે તેની ઉપર ઘણા લોકોના અને સામાજિક સંસ્થાઓના હકકો લાગુ પડે છે. માનવીનો ખુદા સાથે અને માનવીનો સમાજ સાથે આ વાયદો કોઈ કાગળ પર લખવામાં આવ્યો નથી પરંતુ તેના એક એક રૂવાંડાં ઉપર અંકિત છે. આ જ વાયદા તરફ સૂર: બકરહની ૨૭ મી આયતમાં ઈશારો કરવામાં આવ્યો છે કે ગુનેગાર એ છે “જે અલ્લાહના વાયદાને, તેને કાયમ કર્યા પછી, તોડે છે અને જેને અલ્લાહે જોડવાનો હુકમ આપ્યો છે, તેને કાપે છે અને ધરતીમાં બગાડો ફેલાવે છે.” અને આનો જ ઉલ્લેખ આગળ જતાં સૂર: આ’રાફની ૧૭૨ મી આયતમાં આવે છે કે અલ્લાહે અનાદિકાળમાં આદમની પીઠમાંથી તેની સંતાનને કાઢીને તેમની પાસેથી સાક્ષી માગી હતી કે, શું હું તમારો રબ નથી? અને તેમણે એકરાર કર્યો હતો કે, હા, અમે સાક્ષી છીએ.

(૧૩૫) ઉપર જે પ્રાકૃતિક વાયદા-કરારનો ઉલ્લેખ થયો એ વાયદાનો અનિવાર્ય તકાદો આ છે કે માનવી તેના માલિકના બતાવેલા માર્ગ ઉપર ચાલે, કેમ કે તેના હુકમના પાલનથી વિમુખ થવું અને સ્વતંત્રતા તરફ અથવા બીજા કોઈની બંદગીની તરફ આગળ વધવું માનવી તરફથી એ વાયદાનું સૌથી પહેલું ઉલ્લંઘન છે જેના પછી દરેક પગલે તેની કલમોનો ભંગ થતો જાય છે. આ ઉપરાંત, આ ખૂબ જ નાજુક, અત્યંત વિશાળ તથા ખૂબ જ ગૂંચવણભર્યા વાયદાની જવાબદારીઓમાંથી માનવી કદાપિ મુક્ત થઈ શકતો નથી જ્યાં સુધી તે ખુદાના માર્ગદર્શનને સ્વીકારીને તેના બતાવેલા રસ્તા ઉપર જીવન પસાર ન કરે. આને નહીં સ્વીકારવાના બે ભારે નુકસાન છે. એક આ કે, દરેક બીજા માર્ગનું અનુસરણ ચોક્કસપણે માનવીને એ માર્ગથી હટાવી દે છે જે ખુદાની નિકટતા તથા તેની પ્રસન્નતા સુધી પહોંચવાનો એકમાત્ર માર્ગ છે. બીજું આ કે, આ રસ્તાથી હટતાં જ અસંખ્ય પગદંડીઓ સામે આવી જાય છે જેમાં ભટકી જઈને સમગ્ર માનવજાત વેરણછેરણ થઈ જાય છે અને આવી રીતે

ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تِبَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا
لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ
يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٣﴾ وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَ
اتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٥٤﴾ أَنْ تَقُولُوا إِنَّمَا أُنْزِلَ الْكِتَابُ
عَلَى طَائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا وَإِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ
لَغَفْلِينَ ﴿١٥٥﴾ أَوْ تَقُولُوا لَوْ أَنَّا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا

પછી અમે મૂસાને ગ્રંથ એનાયત કર્યો હતો જે સદાચારનો માર્ગ અપનાવનાર માણસ માટે નિયામતોની પૂર્ણતા અને દરેક જરૂરી વસ્તુની વિગત અને સદંતર માર્ગદર્શન અને કૃપા હતો (અને એટલા માટે બનીઈસ્રાઈલને આપવામાં આવ્યો હતો કે) કદાચ લોકો તેમના માલિકની મુલાકાત ઉપર ઈમાન લાવે. ^{૧૩૬} (રુકૂઅ-૧૮) અને આવી જ રીતે આ ગ્રંથ અમે ઉતાર્યો છે, એક બરકતવંતો ગ્રંથ. તો તમે આનું અનુસરણ કરો અને સંયમનો માર્ગ અપનાવો, દૂર નથી કે તમારી ઉપર દયા કરવામાં આવે. હવે તમે આ કહી શકો નહીં કે ગ્રંથ તો અમારી પહેલાંના બે જૂથોને આપવામાં આવ્યો હતો, ^{૧૩૭} અને અમને કશી ખબર ન હતી કે તેઓ શું શીખતા-શીખવાડતા હતાં. અને હવે તમે આ બહાનું પણ કરી શકતાં નથી કે જો અમારી ઉપર ગ્રંથ ઉતારવામાં આવ્યો હોત તો અમે

વેરણછેરણ થતાં જ તેના ઉત્થાન અને વિકાસનું સ્વપ્ન પણ રોળાઈ થઈ જાય છે. આ જ બે નુકસાનોનો ઉલ્લેખ આ વાક્યમાં કરવામાં આવ્યો છે કે, બીજા માર્ગો ઉપર ન ચાલો કેમ કે તે તમને તેના માર્ગથી હટાવીને વેરણછેરણ કરી નાખશે. (જુઓ, સૂર: માઈદહ, નોંધ ક્રમાંક - ૩૫)

(૧૩૬) રબની મુલાકાત ઉપર ઈમાન લાવવાનો અર્થ પોતાની જાતને અલ્લાહની સમક્ષ જવાબદાર માનવાનો અને જવાબદારીપૂર્વક જીવન જીવવાનો છે. અહીં આ આયતના બે અર્થ થઈ શકે છે, એક આ કે ખુદ બનીઈસ્રાઈલમાં આ ગ્રંથના હાપણયુક્ત શિક્ષણ વડે જવાબદારીનું ભાન પેદા થઈ જાય. બીજું આ કે, સામાન્ય લોકો આ ઉચ્ચકક્ષાની જીવનવ્યવસ્થાનો અભ્યાસ કરીને તથા સદાચારી લોકોમાં માર્ગદર્શનની નિયામત અને કૃપાનો પ્રભાવ જોઈને એવું અનુભવે કે આખિરતના ઈનકારવાળા બિનજવાબદાર જીવનની સરખામણીમાં એ જ જીવન બધી રીતે વધારે સારું છે જે આખિરતના સ્વીકારના પાયા ઉપર જવાબદારીપૂર્વક જીવવામાં છે, અને આવી રીતે આ પ્રત્યક્ષ દર્શન અને અભ્યાસ તેમને ઈનકાર તરફથી ઈમાનની તરફ ખેંચી લાવે.

أَهْدَىٰ مِنْهُمْ ۖ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَهُدًى وَ
 رَحْمَةٌ ۚ فَمَن أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَصَدَفَ عَنْهَا ۖ
 سَنَجْزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنَّا أَيْتِنَا سُوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا
 يَصْدِفُونَ ﴿١٥٤﴾ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَن تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ
 رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ ۖ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ
 لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيسَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِن قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ
 فِي إِيسَانِهَا خَيْرًا ۖ قُلِ انْتَضِرُوا إِنَّا مُمْتَظِرُونَ ﴿١٥٨﴾

તેમના કરતાં વધારે સન્માર્ગી પુરવાર થયા હોત. તમારી પાસે તમારા માલિક તરફથી એક સ્પષ્ટ દલીલ અને માર્ગદર્શન અને કૃપા આવી ગયાં છે, હવે તેના કરતાં વધુ જુલમી કોણ હશે કે જે અલ્લાહની આયતોને ખોટી ઠેરવે અને તેમનાથી વિમુખ બને. ^{૧૩૮} જે લોકો અમારી આયતોથી વિમુખ બને છે તેમને આ વિમુખ થવાના બદલામાં અમે સૌથી ખરાબ સજા આપીને રહીશું. શું હવે લોકો આની રાહ જોઈ રહ્યાં છે કે તેમની સામે ફરિશ્તા આવીને ઊભાં થઈ જાય, અથવા તમારો માલિક પોતે આવી જાય અથવા તમારા માલિકની કેટલીક સ્પષ્ટ નિશાનીઓ ^{૧૩૯} પ્રગટ થઈ જાય ? જે દિવસે તમારા માલિકની કેટલીક ખાસ નિશાનીઓ પ્રગટ થઈ જશે પછી કોઈ એવા માણસને તેનું ઈમાન કોઈ લાભ નહીં આપે જે પહેલાં ઈમાન ન લાવ્યો હોય અથવા જેણે તેના ઈમાનમાં કોઈ ભલાઈ કમાવી ન હોય. ^{૧૪૦} હે મુહમ્મદ ! આમને કહી દો કે સારું, તમે રાહ જુઓ, અમે પણ રાહ જોઈએ છીએ.

(૧૩૭) એટલે કે યહૂદીઓ તથા ખ્રિસ્તીઓને.

(૧૩૮) અલ્લાહની નિશાનીઓનો અર્થ તેના એ કથનો પણ છે જે કુર્આનના રૂપમાં લોકોની સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવી રહ્યા હતાં, અને એ નિશાનીઓ પણ છે જે નબી સ.અ.વ.ના વ્યક્તિત્વ તથા આપની ઉપર ઈમાન લાવનારા લોકોના પવિત્ર જીવનમાં સ્પષ્ટપણે દેખાઈ રહી હતી, અને સૃષ્ટિની એ નિશાનીઓ પણ છે જેમને કુર્આન પોતાના સંદેશના ટેકામાં સાક્ષીના રૂપમાં રજૂ કરી રહ્યો હતો.

(૧૩૯) એટલે કે કયામતની નિશાનીઓ, અથવા આફત, અથવા બીજી કોઈ એવી નિશાની જે

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيعًا لَّسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ ۚ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿١٥٩﴾
 مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا ۖ وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ

જે લોકોએ તેમના દીનના ટુકડાં કરી નાખ્યાં અને અલગ અલગ જૂથો બની ગયાં નિ:શંક તમારો તેમની સાથે કોઈ સંબંધ નથી,^{૧૪૧} તેમનો મામલો તો અલ્લાહના હવાલે છે, તે જ તેમને જણાવશે કે તેમણે શું કર્યું છે. જે અલ્લાહની હજૂરમાં સત્કર્મ લઈને આવશે તેના માટે દસગણું વળતર છે, અને જે દુષ્કર્મ લઈને આવશે

હકીકત ઉપરથી સંપૂર્ણપણે પડદો ઉઠાવી દેનાર હોય અને જેના જાહેર થઈ ગયા પછી પરીક્ષા અને અજમાયશનો કોઈ સવાલ જ બાકી ન રહે.

(૧૪૦) એટલે કે આવી નિશાનીઓ જોઈ લીધા પછી જો કોઈ કાફિર પોતાના કુફૂથી તૌબા કરીને ઈમાન લઈ આવે તો તેનું ઈમાન લાવવું નિરર્થક છે અને જો કોઈ નાફરમાન મુસલમાન પોતાની નાફરમાનીનો માર્ગ છોડીને આજ્ઞાકિત બની જાય તો તેનું આજ્ઞાકિતપણું પણ નિરર્થક છે, કેમ કે ઈમાન અને આજ્ઞાપાલનનું મૂલ્ય તો ત્યાં સુધી જ છે જ્યાં સુધી હકીકત પડદાની પાછળ છે. મહેતલનું દોરડું લાંબું દેખાય છે અને દુનિયા તેની તમામ ભ્રામક વસ્તુઓની સાથે છેતરવા માટે મોજૂદ છે કે કેવો ખુદા અને ક્યાંની આબિરત, બસ, ખાઓ-પીઓ અને મજા કરો.

(૧૪૧) અહીં સંબોધન નબી સ.અ.વ.ને કરવામાં આવ્યું છે અને આપના માધ્યમ વડે સત્યદીનના તમામ અનુયાયીઓ તેના સંબોધિત છે. કહેવાનો આશય આ છે કે અસલ દીન હંમેશાં આ જ રહ્યો છે અને આજે પણ આ જ છે કે એક ખુદાને ઈલાહ તથા રબ માનવામાં આવે. અલ્લાહની હસ્તી, ગુણો, અધિકારો અને હકકોમાં કોઈને પણ ભાગીદાર ઠરાવવામાં ન આવે. અલ્લાહની સામે પોતાની જાતને જવાબદાર માનીને આબિરત ઉપર ઈમાન લાવવામાં આવે અને એ વિસ્તૃત નિયમો અને કાયદાઓ પ્રમાણે જીવન જીવવામાં આવે જેનું શિક્ષણ અલ્લાહે તેના પયગમ્બરો અને ગ્રંથો દ્વારા આપેલું છે. આ જ દીન તમામ મનુષ્યોને પ્રથમ જન્મદિને આપવામાં આવ્યો હતો. પાછળથી જેટલાં પણ અલગ અલગ સંપ્રદાયો બન્યાં તે તમામ એવી રીતે બન્યાં કે જુદા જુદા સમયના લોકોએ તેમના મગજની ખોટી ઉપજ વડે, અથવા મનની ઈચ્છાઓથી પ્રભાવિત થઈને, અથવા શ્રદ્ધાની અતિરેક વડે આ દીનને બદલ્યો અને તેમાં નવી નવી વાતો ભેળવી, તેની માન્યતાઓમાં તેમની અંધશ્રદ્ધાઓ અને કલ્પનાઓ તથા ફિલ્સુફીઓ દ્વારા વધારો-ઘટાડો અને ફેરફાર કર્યા. તેના હુકમોમાં નવી નવી વસ્તુઓ ઉમેરી, જાતે ઉપજાવી કાઢેલો કાનૂન ઘડ્યો, ગૌણ બાબતોમાં બિનજરૂરી પિંજણ કરી, મામૂલી મતભેદોને મોટું સ્વરૂપ આપ્યું, મહત્વની વસ્તુને બિનમહત્વની અને બિનમહત્વની વસ્તુને મહત્વની બનાવી. તેના લાવનારા નબીઓ અને તેના ધ્વજધારી બુરુગોમાંથી કોઈની આસ્થામાં હદથી વધી ગયાં અને કોઈને

فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦٠﴾ قُلْ إِنِّي
 هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ۚ دِينًا قَبِيلاً إِبْرَاهِيمَ
 حَنِيفًا ۚ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٦١﴾ قُلْ إِن صَّلَاتِي وَنُفْسِي
 وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٢﴾ لَا شَرِيكَ لَهُ ۚ
 وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٦٣﴾ قُلْ أَغَيَّرَ اللَّهُ

તેને એટલો જ બદલો આપવામાં આવશે જેટલો તેણે કસૂર કર્યો છે, અને કોઈની ઉપર જુલમ કરવામાં આવશે નહીં.

હે મુહમ્મદ ! કહો, મારા માલિકે ખાતરીપૂર્વક મને સીધો રસ્તો દેખાડી દીધો છે, તદ્દન સાચો દીન જેમાં કોઈ વકતા નથી, ઈબ્રાહીમનો માર્ગ જેને ^{૧૪૨} એકાગ્ર બનીને તેણે અપનાવ્યો હતો, અને તે મુશ્ચિકોમાંથી ન હતો. કહો, મારી નમાઝ, મારી તમામ ઇબાદતની વિધિઓ, ^{૧૪૩} મારું જીવવું અને મારું મરવું, બધું જ અલ્લાહ જગતના માલિક માટે છે જેનો કોઈ ભાગીદાર નથી. આનો જ મને આદેશ આપવામાં આવ્યો છે અને સૌથી પહેલાં આજ્ઞાપાલનમાં માથું ઝૂકાવનાર હું છું. કહો, શું હું અલ્લાહના સિવાય

દુશ્મની અને વિરોધના લક્ષ્ય બનાવ્યાં. આવી રીતે અસંખ્ય ધર્મો અને સંપ્રદાયો બનતા ગયાં અને દરેક ધર્મ અને સંપ્રદાયનો જન્મ માનવજાતિને ઝઘડતાં જૂથોમાં વહેંચતો ગયો. હવે જે માણસ પણ અસલ સત્યદીનનો અનુયાયી હોય તેના માટે જરૂરી છે કે આ તમામ જૂથબંધીઓથી અલગ થઈ જાય અને એ તમામથી પોતાનો માર્ગ અલગ કરી લે.

(૧૪૨) “ઈબ્રાહીમની રીત”, આ એ માર્ગ તરફ નિર્દેશ કરવા માટે વધુ એક વ્યાખ્યા છે. જો કે આને મૂસા અ.સ.ની રીત અથવા ઈસા અ.સ.ની રીત પણ કહી શકાત પરંતુ મૂસા અ.સ.ની સાથે દુનિયાએ યહૂદી ધર્મ અને હઝરત ઈસા અ.સ.ની સાથે ખ્રિસ્તી ધર્મનું નામ આપી દીધું છે એટલા માટે ‘ઈબ્રાહીમની રીત’ કહ્યું. હઝરત ઈબ્રાહીમ અ.સ.ને યહૂદીઓ અને ખ્રિસ્તીઓ, બંને સમુદાયો સાચા માને છે, અને બંને આ પણ જાણે છે કે તેઓ યહૂદી ધર્મ અને ખ્રિસ્તી ધર્મના ઉદભવના ઘણાં પહેલાં થઈ ગયા હતાં. આ ઉપરાંત આરબ મુશ્ચિકો પણ તેમને સાચા માનતા હતાં અને તેમની જહાલત છતાં ઓછામાં ઓછું એ વાત તો એમણે પણ સ્વીકારી હતી કે કા’બાનો પાયો નાખનાર પવિત્ર માણસ શુદ્ધ ખુદાપરસ્ત હતો, નહીં કે મૂર્તિ પૂજક.

(૧૪૩) આયતમાં શબ્દ “نُفْسِي” નો ઉપયોગ થયો છે જેનો અર્થ કુરબાની પણ થાય છે અને

أَبْغَىٰ رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ ۚ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا ۚ
وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ۚ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُم مَّرْجِعُكُمْ
فَإِنْ يَشَاءُ يُنَزِّلُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿١٦٣﴾ وَهُوَ الَّذِي
جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ
دَرَجَاتٍ لِّيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ ۚ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ ۚ

બીજો કોઈ માલિક શોધું જો કે તે જ દરેક વસ્તુનો માલિક છે ?^{૧૪૪} દરેક માણસ જે કંઈ કમાય છે તેનો જવાબદાર તે પોતે છે, કોઈ બોજો ઉપાડનાર બીજાનો બોજો ઉપાડતો નથી,^{૧૪૫} પછી તમારે સૌએ તમારા માલિકની તરફ પાછા ફરવાનું છે, તે વખતે તે તમારા મતભેદોની હકીકત તમારી સામે ખોલી દેશે. એ જ છે જેણે તમને ધરતીમાં ખલીફ બનાવ્યાં, અને તમારામાંથી કેટલાંકને કેટલાંકની સરખામણીમાં વધારે ઊંચા દરજ્જા આપ્યાં, જેથી જે કંઈ તમને આપવામાં આવ્યું છે તેમાં તમારી અજમાયશ કરે.^{૧૪૬} નિઃશંક તમારો માલિક સજા આપવામાં પણ ઘણો ઝડપી છે

સામાન્ય રીતે તેનો ઉપયોગ બંદગી અને પૂજાના બીજા તમામ પ્રકારો માટે પણ થાય છે.

(૧૪૪) એટલે કે સૃષ્ટિની તમામ વસ્તુઓનો માલિક તો અલ્લાહ છે ત્યારે મારો માલિક બીજો કોઈ કેવી રીતે હોઈ શકે ? આ વાત કેવી રીતે તર્કસંગત હોઈ શકે કે સમગ્ર સૃષ્ટિ તો અલ્લાહના આજ્ઞાપાલનની વ્યવસ્થા ઉપર ચાલી રહી હોય તેમજ સૃષ્ટિનો એક ભાગ હોવાની હેસિયતથી મારું પોતાનું અસ્તિત્વ પણ એ જ વ્યવસ્થા ઉપર અમલ કરતું હોય પરંતુ હું મારા સભાન અને પસંદગીના જીવન માટે બીજો કોઈ માલિક શોધું ? શું સમગ્ર સૃષ્ટિની વિરૂદ્ધમાં હું એકલો બીજો દિશામાં ચાલી નીકળું ?

(૧૪૫) એટલે કે દરેક માણસ પોતે પોતાના કર્મ માટે જવાબદાર છે, એકના કર્મની જવાબદારી બીજા ઉપર નથી.

(૧૪૬) આ વાક્યમાં ત્રણ હકીકતોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે: એક આ કે, તમામ મનુષ્યો ધરતી ઉપર ખુદાના નાયબ એટલે કે ખલીફા છે, એ અર્થમાં કે ખુદાએ તેની સંપત્તિમાંથી ઘણી બધી વસ્તુઓ તેમની અમાનતમાં મૂકી છે અને તેમની ઉપર ભોગવટાના અધિકારો આપેલાં છે.

બીજું આ કે, આ નાયબો વચ્ચે દરજ્જાનો તફાવત પણ ખુદાએ જ રાખેલો છે, કોઈને અપાયેલી અમાનતોનું ક્ષેત્ર વિશાળ છે અને કોઈનું મર્યાદિત. કોઈને વધારે વસ્તુઓ ઉપર કબજા-ભોગવટાના અધિકારો આપ્યાં છે અને કોઈને ઓછી વસ્તુઓ ઉપર, કોઈને કામ કરવાની શક્તિ વધારે આપવામાં આવી છે અને કોઈને

وَإِنَّكَ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٦٥﴾

અને ઘણો જ દરગુજર કરનાર અને દયા કરનાર પણ છે. (રુકૂઅ-૨૦)

ઓછી, અને કેટલાક મનુષ્યો પણ અમુક મનુષ્યોની અમાનતમાં છે.

ત્રીજું આ કે, આ બધો જ હકીકતમાં પરીક્ષાની સામ્રગી છે. સમગ્ર જીવન એક પરીક્ષાખંડ છે, અને જેને ખુદાએ જે પણ આપેલું છે તેમાં જ તેની પરીક્ષા છે કે તેણે કેવી રીતે ખુદાની અમાનતનો ઉપયોગ કર્યો, કયાં સુધી અમાનતની જવાબદારી સમજી અને તેનો હકક અદા કર્યો, અને કેટલી હદે પોતાની આવડત અથવા બિનઆવડતનો પુરાવો આપ્યો. આ જ પરીક્ષાના પરિણામ ઉપર જીવનના બીજા તબક્કામાં માનવીનો દરજ્જો નક્કી થવાનો આધાર છે.
